

وارليق

تۆركجه - فارسجا فرهنگي درگي
فصلنامه فرهنگي تركي - فارسي

۲۷- جى ايل، ياز ۱۳۸۴، سايي ۱۳۷
سال بيست و هفتم، تابستان ۱۳۸۴، شماره ۱۳۷

باكي دا كونفرانس

مشروطه اينقلابيندا
روحانيلىر

آنا ديلي مکتب لرى

حاج زين العابدین
شیروانی

آتروپاتئن

فضولى شمعى

تکوين لغت

وارليق مجموعهسى

موغان کندلرى...

اسماعيل قاسپيرالى

غزنويان و
سلجوقيان

میلی سردار - ستارخان

وارلیق

سایلی ۱۳۷

نور کجه - فارسجا درگی

یای ۱۳۸۴

ISSN

1023 7186

اتحاد اسلام (اسلام بیرلیگی) نین مؤدیورلر هیئتسی - تبریز - ۱۹۱۸

وارلیق

تورکجه - فارسجا معاریف درگیسی

فصلنامه فرهنگی ترکی - فارسی

۲۷ - جی ایل . یای ۱۳۸۴ . سایه ۱۳۷

سال بیست هفتم - تابستان ۱۳۸۴ . شماره ۱۳۷

بو ساییمیزدا :

۳.....باکی دا ایران مشروطه اینقیلابی نین یوزونجو ایلی نین بین الخلق کونفرانسی.....

۴.....ایران مشروطه اینقیلابیندا روحانیلرین رولو _ پروفیسور دوکتور جواد هیئت .....

۱۲.....آنا دیلی مکتب لری نین جنوبی آذربایجانا پاییلماسی _ آکادئمیک حسین احمدوف .....

۲۳.....حاج زین العابدین شیروانی _ دوکتور عزیز محسنی .....

۳۱.....آتروپاتئن یا آتروپاتئننا _ دوکتور میر هدایت حصاری .....

۴۱.....فضولی شعرینین بیر پارامضمونلاری _ دوکتور حسین محمد زاده صدیقی .....

۴۷.....سیری در تکوین لغت (۱) _ مؤهندیس ابراهیم رفرف .....

۵۷.....وارلیق مجموعه سی ، ایران ایسلام اینقیلابی نین مدنی ... _ دوکتور روزا حسین قیزی عیوض اووا .....

۶۰.....موظان کندلری نین آدلارینا بیر باخیش (۲- جی بولوم) _ سید محمد ابراهیمی .....

۶۸.....شرح حال اسماعیل قاسپرالی _ لرزانة دولت آبادی .....

۸۲.....سازی دور مانده از اصل خویش _ مؤهندیس مسعود نصیحی .....

۸۴.....باشین اوجا اولسون ای اولو اینسان حاجی میر اسمعلی صفری حاقیندا _ دوکتور میر هدایت حصاری .....

۸۷.....فضولی شوناسلینین منشایی _ دوچنتت دوکتور گولشن علی پتوا .....

۹۴.....کیتاب تانییمی .....

۹۸.....خبیر ، تبریک و .....

۱۰۰.....شعر .....

۱۰۴.....غزنویان و سلجوقیان _ صمد سردار نیا .....

وارلیق سایي ۱۳۷، ياي ۱۳۸۴

اؤچ آيلىق تۆركجه - فارسجا فرهنگي درگي

فصلنامه فرهنگي فارسي - تركي

باكي دا

ايران مشروطه اينقىلابي نين

يوزونجو ايلي نين

بين الخلق كونفرانسي

AMEA AKADEMİK Z. M. BƏNYADOV ADINA
SƏRQŞƏNASLIQ İNSTITUTU

«MƏŞRUTƏ İNQİLABI - 100»

BEYNƏLXALQ ELMI KONFRANS

Baki

08-09 iyun 2005

خورداد آيي نين اون ينددى سينده (جون ۸)

باكي دا علملر آكادئمياسى نين ضيا بنيادوف آدينا

شرق شوناسلىق انستيتوسو رياست هيتى طرفيندن

آكادئميا نين اجلاس سالونوندا ايران مشروطه

اينقىلابى نين ۱۰۰_ نجو ايلي موناسيبتيله بين الخلق

كونفرانسي كنجيريلدى. بو كونفرانسي آكادئميا نين

پريزيدنتى طرفيندن شرق شوناسلىق انستيتوسونون

صدرى پروفئسور گوهر خانيم بخشعلى يثوا آچدى

و آچيليش نوطقوندا مشروطه اينقىلابىنى ۲۰_ جى عصر ايران تاريخينده علامتدار حاديشه كيمي

ديرلنديردى و بو باره ده ايضاحلار وئردى. اونندان سونرا پروفئسور شوكت تقى يثوا مشروطه

اينقىلابى عرفه سينده ايرانيين اجتماعى، سياسى و ايقئصادى دورومو باره ده دانيشدى. سونرا

پروفئسور دوكتور جواد هيث (ايراندان) مشروطه اينقىلابيندا روحانيلرين رولو باره ده مقاله سيني

اوخودو و سندلرينى تقديم اتتى، سونرا پروفئسور محرم قاسملى، سيف الدين آلتايلى (توركيه دن)

و تاريخچى پروفئسور جميل حسنى، پروفئسور ودادى مصطفى يثف، پروفئسور اكرم رحيملى،

سولماز توحيدى، اسلام غريللى و توران حسن زاده دانيشديلار.

بورادا اليميزده اولان پروفئسور دوكتور جواد هيث_ين مقاله سيني درج انديريك :

ایران

مشروطه اینقیلابیندا

روحانیلرین

رولو^۱

□ پروفیسور دوکتور جواد هینت

ایراندا مشروطه اینقیلابی تاریخچیلرین یازدیغنا گۆزه و او اینقیلابدا ایشتیراک ائدن و یاخیندان شاهیدی اولانلارین دندیکلرینه گۆزه تهراندا ایکی بؤیوک روحانی نین (آیت الله) تشبوتلریله باشلادی و سونرا تبریزده داوام ائندهرک تکمیللشدی. بو اینقیلاب بیر دفعه تهراندا مغلوبیتسه اوغرادیقدان سونرا تبریزلیرین مقاومتی و نجفده کی عالیم روحانیلرین دستگی نتیجه سینده یئنیند برپا ائدیلدی (کسروی، تاریخ مشروطه ایران.....).

بو اینقیلاب اون ایلی اول تبریزده باشلایان، اؤنجه خاریجیلره وئرلن توتون-تنبکی ایمتیازی علییه اولان و سونرادان ایرانین هر یئرینه یاییلان و نجفده شیعه لرین بؤیوک عالیمی و تقلید مرجعی اولان میرزه شیرازی نین فیتواسیله میلی بیر حرکت شکلینی آلان بیر اینقیلاب زمیننده قورولدو.

اؤنجه روحانی آیت الله سید عبدالله بهبهانی نین تحریکی ایله واعیظلر مینبرلرده بلژیکالی گؤمروک ناظیری نوزو- تنقید آتشینه توتوب، اونو وظیفه دن اوزاقلاشدیریلماسینی ایسته بیردیلر.

آیت الله بهبهانی آیت الله سید محمد طباطبائی ایله بیرلشهرک ۱۹۰۵-جی ایلین (۱۲۸۴) ایلک گونلریندن آزادلیق و ایصلاحات اوچون مباریزه آپارماغا باشلادیلار.

اوللر مشروطه دن آچیقجا صؤحبت گنتمیردی. اونلار ساده جه نوزو- ون ایشدن چیخاریلماسینی و بوتون شهرلرده عدالتخانا قورولماسینی طلب ائدیردیلر. اونلار بو ایستکلرینی عثمانلی سفیری واسیطه سیله مظفرالدین شاها بیلدیردیلر. شاه دا اونلارین ایستکلرینی قبول ائدیپ عدالتخانانین قورولماسی باره ده فرمان وئردی (هیجری قمری ۱۳۲۳، ذیقعه آیی). بونا باخمایاراق باش ناظیر عین الدوله و حریبه ناظیری امیر بهادور و سارایداکیلار بو فرمانین حیاتا گنجهمه سی نین قارشسی سینی آلدیلار. سارای طرفدارلاری روحانیلردن ده

(۱) بو مقاله باکی دا علملر اکادیمیاسی، شرقشناسلیق انستیتوسو طرفیندن مشروطه اینقیلابی نین یوز ایلیگی موناسیبتیله گنچیریلن بین الخلق علمی کونفرانسدا سونولموشدور (۸، ۶، ۲۰۰۵).

شیخ فضل الله نوری و امام جمعه، مشروطه و مشروطه چیلره قارشى موخالیفت ائدیردیلر. بیر مودت سونرا آیت الله طباطبائی شاهها مکتوب یازاراق اوندان "مجلس عدالت"ین قورولماسینی ایسته دی، هانسی کی بو

مجلس قارشى سیندا بوتون

وطنداشلار برابر حاکلارا
صاحب اولاجاقسدیلار. بو
مکتوبا عین الدوله شاهدان
خبرسیز جواب یازدی. بونون
اوزرینه روحانیلردن بیسر
چوخلاری اعتراض اولاراق قم
شهرینه کؤچدولر. تبریزین
روحانیلری ده اونلاری دستکله

میرزه علی تبریزی «هیئت»:
آیت الله خراسانی نین مکتوبونو عین الدوله
و اوردو کوماندانلارینا چاتدیردیم، اونون
امرله اوردو گئری چکیلدی و تبریز
موحاصیره دن چیخدی.

دی. شاهها و روحانیلره تلگرافلار گؤندریلدی. بیسر چوخ چکیشمه دن سونرا مشروطه چیلر اینگیلیس سفیرلیگی نین شارژدافری (موقت سفیری) واسیطه سیله شاهدان آچیقجا مشروطه و مجلسین برپاسینی و عین الدوله نین وظیفه دن کنارلاشدیریلماسینی طلب ائتدیلر. نهایت جمادی الثانی آییندا (۱۴ مورداد= ۵ آقوست) شاه مشروطه فرمانینی ایضالادی و اعلان ائتدی. دئمه لی بیر ایمل یاریم داوام ائندن موباریزه دن سونرا مشروطیت برپا اولوندو. آنجاق بونو ساغلام بیر شکیده حیاتا گنجیریب داوام ائتدیرمک اوچون باشقا بیر حرکت لازیم گله جکدی.

بو حرکتی تبریز ازز عؤده سینه آلدی. تبریزده مشروطه چیلر گوجلو بیر قروپ تشکیل ائدیپ مشروطه فرمانینی گؤزله ییردیلر. آنجاق تبریزده اولان ولیعهد محمدعلی میرزا بو فرمانی خالقبا بیلدیرمک یئرینه اونونلا موخالیفت ائدیردی.

مشروطه چی قروپون باشچیلاری سید حسن تقی زاده، سید حسینخان عدالت، محمد علیخان تربیت، علی میسیو، صدقیانی، صفروف، جعفر آقا گنجه ای، میرزا جواد ناطیق و شیخ سلیم-دن عیبارت ایدی. مشهور روحانی فقه الاسلام دا اونلاری دستکله ییردی. بونلار تبریزده انجومن ایالتی نی قوردولار. مهر آیی نین ۱۵-ده (۷ اکتوبر) تهراندان شورا مجلسی نین تلگرافی گلدی و خالق بایرام ائله دی.

بو دؤورده تبریزلیلر ایکی قروپا، یعنی مشروطه چی و اونلارین ضیدی اولان موستیدلره و یا دؤولتچیلره آیریلیمشدیلار. موستیدلرین باشیندا مشهور آیت الله میرزه حسن مجتهد دایسانیردی. او مشروطه چیلری دینسیزلیک و بابیلیکله ایتهم ائدیردی.

مظفرالدین شاهین وفاتیندان سونرا اوغلو محمدعلیشاه اونون یئرینه اوتوردو. او ولیعهدلیگی زامانیندان مشروطه نین علیینه ایدی. او مشروطه نی ایسلامین علیینه گؤستره رک مجلسین ده شرعیتین ضیدی اولدوغونو ایدعا ائتدی و اونو باغلاماق ایسته دی. اونا گؤره ده "میلتن قورتولوشو و امید یولو (راه نجات و امیدواری ملت) آدلی بیر فرمان چیخاردی و هر یثره گؤندردی. اوندان سونرا تیر آیی نین ۲-ده (۲۲ جون) مجلس بیناسینا هجوم ائدرک بینانی توپ آتشینه توتوب مشروطه چیلرین باشچیلارینی حبس ائتدی.

تبریز بو خبری انشیدندن سونرا آیاغا قالخدی. تهرانا کؤنوللو عسکر گنتمک اوچون بیر چوخ اینسان حربی حیصه لرده آد یازدیرماغا گنتدی. میتینگلر گنچیریلدی و شاه ساتقین آدلاندریلاراق تختدن دوشمه سی طلب اولوندو. بو سیرادا نجف عالیملری و ایالت انجومنلری تبریز مشروطه چیلرینی دستکله ییردیلر.

تبریزده مشروطه چیلر ستارخان و باقرخان باشچیلیغیندا دؤولت طرفداری اولان موستیدلرله موحاریبه یه باشلادیلار، سونرا بعضی عشیرت (اثل) خانلاری، او جومله دن رحیم خان، نصرالله خان یورتچو، شجاع نظام و موسی مرنندی دؤولت طرفداری کیمی تبریزه هوجوم ائتدیلر. محمدعلیشاه دا عین الدوله نی آذربایجانین باش قوماندانی، سپهداری دا اوردو قوماندانی کیمی تبریزه گؤنلردی. بونلار تبریزین ۱۴ کیلومترلیگینده کی باسمنج قصبه سینده اوتوراراق تبریزی موحاصیره یه آلدیلار. دؤیوش و موحاصیره ۱۱ آی داوام ائتدی، آنجاق تبریزی موجاهیدلر موقاویمت گؤستردیلر. تبریزده کی ایالت انجومنی (ایالت

شوراسی) میلی مجلس-ین یئرینی توتدو و شهری ایداره ائتدی. انجومن، نجف، ایستانبول، باکی و ایران-ین دیگر شهرلریله علاقه ساخلادی.

ایستانبولداکی ایرانی آذربایجانلیلارین درنگی اولان انجومن سعادت، تبریز انجومنی ایله نجف و أوروبا آراسیندا علاقه ساخلايير، تبریزه یاردیم گؤستریردی. باکی-دان دا اورادا یاشایان ایران اصللی آذربایجانلیلار و سوسیال دموکرات فیرقه سی تبریزه یاردیم ائتدیردیلر.

بو ۱۱ آی مودتینده تبریزده موختلیف میتینگلر گنچیریلیردی. بو میتینگلرده میرزه جواد خان ناساطق، شیخ سلیم و باشقالاری اؤز نوظقلری و اوخودوقلاری اینقیلابی

شعرلرله خالق جوشدورور، غلیانا گتیریردیلر. باکی-دان صابیر، موللا نصرالدین درگیسینده ایران مشروطه چیلرینی دستکله بیر و محمدعلیشاه و دیگر موستیدلرین علیهینه آتشیلر هجویه لر یازیردی. اونون شعرلری تبریزده الدن-اله گزیردی و اونا نظیره لر یازیلیردی. بورادا نومونه اولاراق ستارخانا یازدیغی شعرنی نین

ایکی بندینی نقل ائتدیریک:

تا کی میلت مجلسین تهراندا ویران ائتدیلر
تورکلر ستارخان ایله عهد و پیمان ائتدیلر
ظولم و ایستیدادا قارشى نرفت اعلان ائتدیلر
میلته، میلیته جان نقدی قوربان ائتدیلر.

.....
آیه ذبح عظیم ایطلاقی اول قوربانه دیر
آفرینیم هیمت والای ستارخانه دیر
ایشته ستارخان باخین ایرانی احیا ائیلهدی
تورکلوک، ایرانلیق تکلیفین ایفا ائیلهدی
بیر ریشادت، بیر هونر گؤستریدی، دعوا ائیلهدی.

تبریزده مشروطه چیلر

ستارخان و باقرخان

باشچیلیغیندا دؤولت

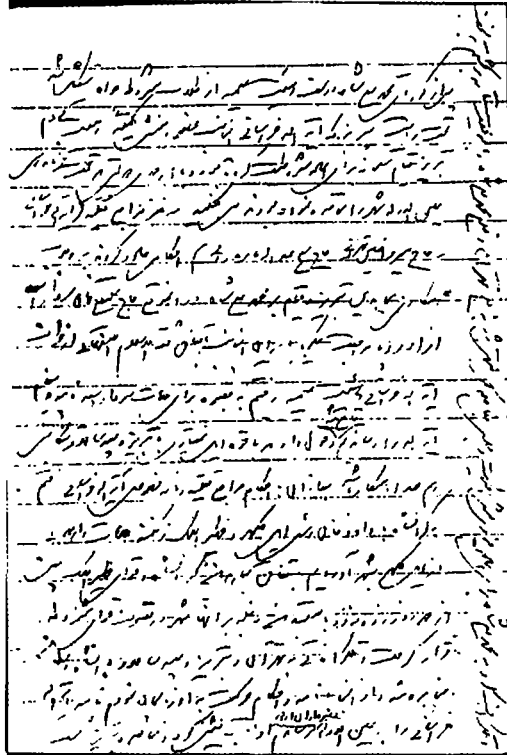
طرفداری اولان موستیدلرله

موحاریبه یه

باشلادیلار،

دؤولتین بیر عثینی نی دونیادا روسوا ائیلهدی
 قاچماییب پروانه تک اوددان، دئمه پروانه دیر
 آفرینیم هیمت والای ستارخانه دیر.

نجفدن اوچ بؤیوک آیت
 الله، خراسانی، مازندرانی و
 تهرانی شاهین علیهنه و
 مشروطه چیلری دستکله مک و
 یاردیم ائتمک اوچون فیتوالار
 گؤنلردیلر. عثینی زاماندا
 مشروطه نی ینشیدن برپا
 ائتمک مقصدیله نجف-ده
 کومیته قوروب، ایرانا بیر
 هیئت گؤنلردیلر. بو هیئتین
 باشیندا منیم آتام میرزه علی
 تبریزی (سونرادان بو
 مأموریتینه گؤره هیئت آدینی
 سوی آدی کیمی آلدی) ایرانا
 گلمیش و مشروطه نین
 برپاسی اوچون گوردویو
 ایشلری خولاصه اولاراق اؤز
 ال یازیسی ایله یازمیش و

نجفه قایداندان سونرا نجف عالیملری و کومیته سینه حسابات کیمی تقدیم ائتمیشدیر.

میرزه علی تبریزی (هیئت) نین قئیدلری (اورویژینال فارس دیلینده) مشروطه نین ینشیدن برپاسی باره ده:
 "پس از کودتای محمدعلیشاه، در نجف هیئت علمیه از طلاب مشروطه خواه تشکیل شد. تحت ریاست پسر
 بزرگ آیت الله خراسانی، اینجانب عضو و منشی کمیته هیئت بودم. تبریز قیام مسلحانه برای اعاده مشروطیت
 کرده بود و با اردوی دولتی که تحت فرماندهی عین الدوله شهر را محاصره نموده بودند می جنگید. سه نفر
 مراجع تقلید، آیت الله خراسانی، حاج میرزا حسین تهرانی و حاج شیخ عبدالله مازندرانی احکامی صادر کردند
 بر وجوب همکاری با مجاهدین تبریز و قیام بر محمدعلیشاه. در آن موقع حاج علی قلیخان سردار اسعد از
 اروپا مراجعت می کرد به ایران. اینجانب به اتفاق ثقه الاسلام اصفهانی از طرف آیت الله خراسانی و هیئت
 علمیه رفتیم به بصره برای ملاقات سردار اسعد. من نامه و پیغام آیت الله را رساندم. قانع شد و قول دادند
 با قوه ایل بختیاری با تبریز و سپهسالار تنکابنی همصدا و همکار باشد. بعد از آن با احکام مراجع تقلید و
 نامه خصوصی آیت الله خراسانی رفتیم به کرمانشاه و با داود خان رئیس ایل کلهر و ظهیرالملک زنگنه
 ملاقات و اردو از ایل کلهر به شهر آوردیم به اتفاق مجاهدان کرمانشاه و قوای ظهیرالملک پس از دو روز

خراسانی نین خصوصی مکتوبیلا کرمانشاه
گندیب کلهر اتلی نین رئیس داوردخان و
ظهیرالملک زنگنه ایله گزوروشدوم و کلهر
انلیندن بیر اوردو شهره گتیردیک. کرمانشاه
موجاهدلری و ظهیرالملک-ون قوه لريله
برابر ایکی گون پوستیدلرله ووروشاندان
سونرا اونلارا غالب گلیب شهری آلدیق و
منیم یازدیغیم تلگرافلاری تهران، تبریزه و
سپهسالارا گؤندردیک. اورادان مکتوب و
فرمانلارلا آذربایجانا گتتدیم.

آیت الله خراسانی نین مکتوبونو عین الدوله
و اوردو کوماندانلارینا چاتدیردیم اونون
امريله اوردو گتیری چکلیدی و تبریز موخاصیره
دن چیخدی و عین الدوله محمدعلیشاه-
مشروطیتین برپاسی و مجلسین آچیلماسی
اوچون تلگراف چکدی، تهران آز بیر زماندا
فتح اولوندو، محمدعلیشاه تختدن سالیندی
و من تام اوغورلا نجف-ه دؤندوم.

بو قدر اونملی اولان و مشروطه نین
برپاسینی تأمین ائدن بو حادثه نی آتام
یایمادیغی کیمی تاریخچیلره ده وئرمه دیگیندن
کسروی کیمی مشروطه تاریخچیلری اوندان
خبرسیز قالمیش و اونا گؤره ده مشروطه
تاریخی کیتابلاریندا ایضاح اندیلمه میشدیر.
آنچاق بو مسئله ایله ماراقلانان شخصیتلر
مثلا سنجایی اتلی نین خانزاده سی و دوکتور
مصدق-ین معاریف ناظیری اولان دوکتور
کریم سنجایی اؤز خاطیره لرینده اوندان
صؤحبت آچمیشدیر. کسروی ده کیتابیندا

بسم الله الرحمن الرحیم
اعلام
احسن انوار کی بصره
مرحوم المرحوم ۱۳۶۲
بسم الله الرحمن الرحیم
سکرته صاحب سلسله عالی
مدد اسلام عالی مراد
سلمه الله لیس لیس و علم
بسم الله الرحمن الرحیم
اسلامی قاعد و کلمه
عرب لسان و کلمه
دوم بسم الله الرحمن الرحیم
باب نامه بسم الله الرحمن الرحیم
در رساله کلام
بسم الله الرحمن الرحیم

میرزه علی تبریزی (هیئت)-دن صؤحبت ائدرکن آنچاق اونلارین کرمانشاه قدر گلدیکلریندن خبر وئیر.
ایندی آیت الله خراسانی نین عشیرت باشچیلارینا یازدیغی مکتوبون ترجمه سینی نقل ائدیریک:

بسم الله الرحمن الرحيم.

عرض اولونور. سیزین ایسلامی مقصده و میلتی حیمایت اوچون خصوصاً بو زاماندا، ائله دیگینیز خیدمتلر تاماما آیدین و آشکاردیر. اولو تانیردان سیزین عزیزت و نائلت لرینیزین آرتما سینی دیله بیرم. سیز اؤنکه نین سینماز قالاسی سینیز. مکتوبلاریمدا سیزه صمیمی محبتیمی بیلدیرمیشم. ایندی خالقین پناهی بویوک عالیم شریعتمدار آقا میرزه علی تبریزی حضرتلری (تانری اونو سلامت ائله سین) گلیرکن اونونلا بو مکتوبو گؤندریرم. اساس مطلبی دانیشان کیتاب اولان بو عزیزیمیزه بوراخیرام. او هر شئی بیلیر و بعضی شیفاهی

سیفاریشلریمی ده بیلدیره جکدیر. خواهیش اندیرم و امینم کی سیزین و غیرتلی سردارلارین غیرت و تشبوتوله مظلوم میلتیمیز ظولم و ایستیداددان قورتاراجاق و اهالی نین ریفاه و ترقیسی تأمین اولاجاق. شریعتمدار جنابلاری ایله گؤروشدن سونرا اونون فیکیر و مقصدینه دیقت یتتیریب حیاتا گنجیرمکده اونو باشقا ایالتلره موشایعتده امنیتی قوروماقدا لازیم اولان ایشلری گۆره جگینیزدن امینم. سیزه خوشبختلیک و نائلت دیله بیرم.

الاحقر محمد کاظم خراسانی

آیت الله خراسانی نین

آذربایجان ایالتی انجومینه

یازدیغی مکتوب:

بسم الله الرحمن الرحيم

انجمن ایالتی آذربایجان نمراله تعالی
امران
۲۸ ربیع المولود ۱۳۲۷

بسم الله الرحمن الرحيم.

آذربایجان ایالتی انجومنی

(تانری دوستلارینا یاردیمچی

اولسون). ۲۸ ربیع المولود

۱۳۲۷ ه. ق = ۱۹۰۷ انشاءالله،

ایمانلی قارداشلاریمیزین

عدالتین برپاسی و ظولم و

ایستیدادین دفعینده کی

امکلی اجریمیز و موکافاتیمیز

قالما سین. جناب مستطاب

شریعتمدار عمادالعلماء اعلام

ایسلامین پناهی آقا میرزه

علی آقا (تانری اونو سلامت

قیلسین) علم و فضیلت

درجه لرینی اله اندید و

انشاءالله تعالی سامی جمیله آن برآدران ایانی د رنشره ل و قلع موقوفه ظلم و استیدا

مشکور باد جناب مستطاب شریعتمدار و عماد العلماء اعلام ملاذ الاسلام آقای آقا میرزاعلی آ

سلمه اله تعالی پس از ارتقا بدین علم و فضل و عارف بودن بوقتضا ت زمان ازید و تائیب

مجلس شورا ی ملی آرا و افکار صائبه ایشان بسی ساعدت د و پیشرفت مقاصد اسلامی و احیا

کلمه حقه نموده حالا "محض تقویت ملت و بعضی امور مهمه موقتا" عزیمت آذربایجان

نمودند برناطبه موثین همیما " و برافضا آن انجمن محترم خصوصا" لازم است کمال اهتمام

تجلیل و احترام آن جناب مستطاب که بجزله امر اولاد ما است نمایند همه قسم همرا ه

د ر مقاصد شخصی و زوجی ایشان کنند بعضی مطالب لازمه شناها " کتبه ارسع الفعیله امنه

و تلقی نموده از ارا" صحیحه ایشان سفید گردند. امید وارم غیر تمام کشور صدمه صافتریب ش

از تمام اخوان دینی التماس دارم والسلام

من الاحقر الفانی محمد کاظم الخراسانی

زامانین شرایط و ایجاباتینا واقیف و تائیش اولاندان سونرا میلی شورا مجلسی قورولان گوندن اونون

ایثابتلی فیکیر و عقیده لری ایسلامی مقصده، حق و حقیقته چوخ کؤمک ائله میشدیر. ایندی میلتی

گوجلندیرمک و بعضی اؤنملی ایشلر اوچون موقتا آذربایجانا گلیر. بوتون مؤمینلره و خصوصاً انجومن ین حؤرمتلی عوضولرینه لازیمدیر کی، بیزیم ان عزیز و حؤرمتلی اؤولادیمیز یئرینده اولان جنابلارینا سون درجه حؤرمت اندیپ اونون شخصی و عومومی مقصدلرینه چاتماق اوچون هر تورلو ایش بیرلیگی و همکارلیق ائتسینلر. بعضی مسئله لری شیفاها سؤیله دیم. اونلاری دینله ییب بو عالیجنابین هدایت و ایرشادیندان فایدالانسینلار. اومید اندیرم یاخیندا عوموم اؤلکه نین و خالقین خئیری اله گلین.

بوتون دین قارداشلاریمدان دوعا دیله بیرم. والسلام

فانی احقردن محمدکاظم خراسانی

کاردانی و دلیری ستارخان

... ستارخان که از سالها در تبریز به دلیری شناخته شده بوده ، و در این جنگ های بازپسین کاردانی و مردانگی بسیار از او سر زده بود ، با دسته کوچکی از پیرامونیان خود می ایستاد و پروایی از این پیشامدها نمی داشت ...
راستی هم این ایستادگی نگرده ستارخان یک کار بزرگی می باشد. در تاریخ مشروطه ایران هیچ کاری به این بزرگی و ارجداری نیست. اینمرد عامی از یک سو اندازه دلیری و کاردانی خود را نشان داد ، و از یک سو مشروطه را به ایران بازگردانید. مشروطه از همه شهرهای ایران برخاسته تنها در تبریز باز می ماند. از تبریز هم برخاسته تنها در کوی کوچک امیرخیز بازپسین ایستادگی را می نمود. در سایه دلیری و کاردانی ستارخان باز دیگر [مشروطه] به همه کوی های تبریز بازگشته ، سپس نیز به همه شهرهای ایران باز گردید. آن لکه سیاهی که در نتیجه زبونی و کارندانی نمایندگان پارلمان و شکست آزادیخواهان تهران ، بدامن تاریخ ایران نشسته بود ، این مرد باجانبازیهای خود آنرا پاک گردانید... ستارخان نه تنها مشروطه به ایران بازگردانید، صدها کسان را از کشته شدن و از گزند و آسیب رهایی داد.

... پاختانوف آگاهی می دهد که به امیر خیز خواهد آمد ... کونسول [روس] چون در آمد ... آغاز سخن کرد ... به ستارخان پیشنهاد کرد که بیرقی از کونسولخانه فرستاده شود و او به در خانه خود زده در زینهار دولت روس باشد ...

ستارخان چنین گفت : جنرال کونسول من می خواهم هفت دولت به زیر بیرق ایران بیاید ، من زیر بیرق بیگانه نرم !

کونسول که این پاسخ را نه بیوسیده بود خیره ماند ...

از ستارخان در آنروزها کارهای ارجدار و شگفتی سرزده که بر سر زبانهاست ...

کارهایی که فهم و کاردانی او را با دلیری و مردانگی در یکجا نشان می داد.

تاریخ مشروطه ایران بخش سوم - احمد کسروی

آنا دیلی مکتب لری نین

جنوبی آذربایجانا

یا ییلماسی

□ آکادئمیک حسین احمدوف

۱۹- جو عصرین ایکینجی یاریسیندان اعتباراً آذربایجاندا و بوتون جنوبی قافقازدا میثدانا گلن یئنی تپیلی مکتب حرکاتی تنزلیکله جنوبی آذربایجاندا نفوذ اتمیشدیر. یسری گلمیشکن قئید انده ک کی، جنوبی قافقازدا باشلانان یئنی مکتب حرکاتی نین ایران ، او جومله دن آذربایجان معاریفی نین اینکیشافینا

تأثیری مطبوعاتدا کؤلگه ده بوراخیلیر و یا اینکار ائدیلیلر. لاکین او دؤورون مطبوعاتیندان و سون زامانلار آپاریلان تدقیقاتلارین نتیجه سیندن آشکار اولور کی ، جنوبی قافقازدا باشلانان یئنی مکتب حرکاتی ایران و جنوبی آذربایجان خالق معاریفی نین ترقیسینه اساسلی تأثیر گؤستریشدیلر^(۱) ۱۹- جو عصرین ایکینجی یاریسیندا و سونلاریندا ایران ایله جنوبی قافقاز آراسیندا تجارت و ادبی علاقه لر موجود ایدی. بو علاقه لر نتیجه سینده جنوبی قافقازدا، او جومله دن آذربایجاندا آنا دیلی مکتبی ، خالق معاریفی ساحه سینده باشلامیش یئنی لیک لر جنوبی آذربایجان نین مؤترقی معاریفی – پنداقوقلاری نین نظر – دیقته نی جلب ائدیر، اونلاری عملی تشبوت گؤستره یه سووق ائدیردی. بو ساحه ده ایلك تشبوت ائدنلردن بیر معاریفچی – دئموکرات میرزه حسن رشديه تبریزی (۱۹۴۴ – ۱۸۵۰) اولموشدور. مؤترقی تعلیم – تریبه اصوللارینی ایراندا یایماغی قاریشسینا مقصد قویان م.ح. رشديه تعلیمین یئنی اصوللارینی و مکتب آچماق قایدالارینی اؤیرنمک مقصدی ایله ایراندان مهاجرت ائدیپ جنوبی قافقازا گلمیشدیر. او خیلی زامان ایرواندا قالمیش پنداقوژی عنلمی نین یئنی لیک لرینی اؤیرنمه یه بؤیوک سعی گؤستریشدیر. رشديه تکجه نظری مسئله لرله مشغول اولمامیش، همده تجروبه آپارماق مقصدیله ۱۸۸۳- جو ایله ده ایرواندا یئنی اصوللو بیر مکتب آچمیشدیر. رشديه مکتبی تنزلیکله ایروان پنداقوژی ایجتیماعیتی نین رغبتینی قازانمیشدیر. حتتا مکتب لر دیرنکسیاسی اونا مؤکافات و ثرمیش و مادی یاردیم گؤستریشدیر.

۱۸۸۸- جی ایله دک بو مکتبده چالیشان رشديه زنگین پنداقوژی تجروبه توپلایاراق تبریزه قایدیر و جبّه خانای آغزیندا شیخ الاسلام مدرسه سینده یئنی اصوللا رشديه مکتبینی یارادیر. لاکین [بعضی مؤرتجع لرین] خوشونا گلمه یین بو مکتب چوخ داوام اتمیر و اونلارین طرفیندن باغلادیلیر. روحدان دؤشمه یین رشديه ۱۸۹۳- جو ایله تبریزین «ششکلان» محله سینده «رشديه مظفریه» آدلی باشقا بیر مکتب آچیر. «رشديه مظفریه» صفوی لر دؤوروندن سونرا جنوبی آذربایجاندا تحصیلین آنا دیلینده وئریلدی ایلك آذربایجان مکتبی ایدی. بورادا سواد تعلیمی آنا دیلینده آپاریلیردی. بو مکتبین میثدانا گلمه سی جنوبی آذربایجان معاریفی اوچون تاریخی بیر حادثه ایدی. قیسا مؤدت عرضینده «رشديه مکتبی یاخشی متودلو و ایئتظاملی» بیر مکتب کیمی تبریزده ، ائله جه ده ایراندا شؤهرت قازانمیشدیر. ۱۸۹۵- جی ایله رشديه مکتبی ۲۰۰- دن چوخ شاگیرده مالیک ایدی. بونلارین یاریدان «چوخو یوخسوللارین اوشاقلاری اولوب پولسوز تحصیل آلیردی. منبع لرین بیرینده دئییلیرکی ، تبریزین والیسی مرحوم حاجی امین الدوله رشديه نین یئنی اوصولو مدرسه تشکیل انتدیینی اثشیدیر و بیر گون اؤزو مدرسه یه گئدیر. مدرسه نین وضعیتی گؤرور. تدریسی چوخ یه نیر. او اؤزو چوخ معاریف پرور اولدوغو اوچون او ساعات امر ائدیر کی، ششکلاندا حاجی آقا بزرگ شیرازی نین حیظلریندن بیرینی کیرایه ائدیپ مدرسه نی اورا کؤچورسونلر. مدرسه نین چوخ قیسم خرچلرینی ده اؤزو عؤده سینه گؤتورور. بئله کی ، مدسه ده ۱۰۰- نفره قدر احتیاجی اولان طلبه لرین یشمه یینی ، گنیملرینی ، کیتابلارینی وئرمه یی اؤز اؤزینده گؤتورور. مدرسه اوچون یاخشی بیر لابوراتوریا دؤزه لدر، اوشاقلارا مدرسه ده ناهار و چای وئریر. آز مؤدت ایچریسینده رشديه مدرسه سی نین سؤراغی گئنیشله نیر. گنت _ گنده باشقا مکتبلر باغلانیر، اورانین شاگیردلی سئل کیمی همین مدرسه یه اؤز توتورلار. بو زامان مدرسه اینکیشافین سون حدینه چاتیر. ۱۳۱۵- جی ایله (۱۸۹۷ م.) مرحوم امین الدوله نین تبلیغی ایله مظفرالدین شاه رشديه نی تهرانا چاغیردی و اورادادا یئنی اوصول ایله مدرسه قوردوردو. رشديه مدرسه نی مظفرالدین شاهین حامیلیی ایله یاراتدی. آز بیر زاماندا مدرسه ائله بیر شؤهرت قازاندی کی، باشقا مکتبلرین شاگردلری ده اورا اؤز توتماغا باشلادیلار. رشديه بیر طرفدن مظفرالدین شاه ، بیر طرفدن امین الدوله ، اؤز ساوادینا یئنی یاراتدیغی آلفبایا آرخالانیردی. او طبیعتاًده چوخ غرورلو ایدی. اونا گؤره سارایا خصوصی ایله ده علی اصغر اتابکه (باش ناظیره) اعتینا اتمیردی، حتتا مؤذاکره لرده اونا ایستتهزا ایله یاناشریدی. نتیجه ده مظفرالدین شاهین ایراده سیزلیگیندن ایستیفاده ائدن علی اصغر مدرسه نین باغلانماسینا نائیل اولدو مظفرالدین شاه رشديه نی یانینا چاغیردی و اونا باشقا یئره گئمه یی مصلحت گؤردو ، رشديه عصبی بیر شکیلده بیلدیردی کی، من ایرانی ترک ائتمه یه چوخ ممنونم. بیر اولکه یه کی، سن شاهلیق ائده سن، باش ناظیرین ایسه میرزه علی اصغر اول، او مملکتده یاشاماغی من اؤزومه عار بیلیرم ! آنجاق سفره گئتمه یه پولوم یوخدور. شاه

سوروشورکی هارا مثیلین وار گتتمه یه ؟ رشديه جواب وئریرکی، ظالمین الیندن مظلوم هارا پناه آپارار^(۲) ؟ بئله لیک له رشديه ایراندان گتتمه یه مجبور اولور . بیر مؤدت مکّه ، مدینه، نجفه، بیروتا، قدسه سیاحت ائدیر.

مشروطه دن (اینتیلابدان) قاباق حاجی امین الدوله نین واسطه چی لیبی ایله ایرانا قاییدیر. بو ایللرده راحت دورمور. غزئت لرده مؤستبیدلره (ظالملارا) قارشى چیخیر. آزادلیق ایسته نیرله همفکر اولدوغونو بیلدیریر. اونون تبلیغی ، تعلیماتی ، زحمتی له مدرسه لرده آزادلیق ایدئیلاری آتیردی. خالقین گؤزو آچیلیردی. انله کی محمد علی شاه تاختا چیخدی، رشديه نی کلاتا سؤرگون ائتدی. رشديه اورادا دا راحت دورمايیب مکتب آچدی. تعلیم و تربیه نی آله آلدی. انله کی محمد علی شاه سوقوط ائتدی و مشروطه اعلان ائدیله کلاتدان تهرانا قایتدی. معاریف ناظیرلیینده، دارالفنوندا ایشه گیردی و تدریسه مشغول اولدو. او دارالفنوندا ایشله دییی مؤدته ۲۷_ جیلد لیک کیتاب یازیب. بو کیتابلار ایچریسینده ابتدایی و اورتا مکتبلر اوچون آذربایجان و فارس دیلرینده یازدیغی درس و سائطلری و متودیکی گؤستریشلر، او جؤمله دن «آنا دیلی»، «بدایت التعلیم» (ابتدایی تحصیل) ، «کفایت التعلیم» (اورتا تحصیل) ، «نهایت التعلیم» (لیسه تحصیل) «تکملته الصراف» (مورفولوکیانین تکمیل لشدیریلمه سی) «تسهیل الحساب» «ریاضیاتین آسانلاشدیریلماسی» آدلی اثرلری دیشی جلب ائدیر. اونون اثرلری ایچریسینده «وطن دیلی» آدلی درسلییی خصوصی یتر توتور.

بو کیتابلاردان هر بیرسی آیری _ آیریلیقدان چوخ قیمتلی اثرلر اولوب، ایران معاریفینه بؤیوک خیدمتلر ائدی و ایندیکی معاریفین بیئوره سی حساب اولونور. منبع لردن بیرینده دئییلیر: «مرحوم رشديه آذربایجان بلکه ایرانین فخریدیر و ایراندان یثنی اوصولون بانی سی دیر» رشديه ۱۳۰۵_ جی شمسی ایلینده (۱۹۲۶ م.) قوجالدیغینا گؤره معاریف ناظیرلییندن _ ایشدن چیخدی. «قم» شه هرینه گتندی. عؤمرونون قالان حیصّه سینی حضرت معصومه نین «امام رضائین باجیسی» ایقامت گاهی نین یاخینلیقیندا یاشادی. معاریف اوچون یاراندیغینا گؤره هنج و اخت مؤعلیم-لیکدن ال چکمدی. قوجالدیغینا باخمایاراق همیشه درسله باش چکیردی و بیلدیکلریندن مؤعلیم لره اؤیره دیردی. مؤللیف یازیردی کی ، ساغلیغیندا ییز اونون قیمتینی ییلمه میشیک. اؤمیدوارام کی، بوندان سونرا میللتیمیز اؤز شانلی اوغلونو لایقیجا قیمت لندیره چک و اینیستیتوتدا اونون هئیکلی قویولاچاق. رشديه ۱۳۲۳_ جو ایلده (۱۹۴۴ م.) ۹۷_ یاشیندا وفات ائتمیشدیر. داها سونرا اونون ۱۲۶۷_ جی ایلده دوغولدوغو گؤستریلیر.

بو ایسه بو تاریخ و بو رقم لرله اوزلاشمیر* اونون وفاتی ایران معاریفچیلییی اوچون بؤیوک اینکی ساییلیر. رشديه مکتبی جنوبی آذربایجاندا یثنی مکتب اوغروندا مؤباریزه نین باشلانغیجینا و

(* ۱۲۶۷_ جی ایل دوز گوندور چونکو بو تاریخ قمری دیر. وفات تاریخی ده ۱۳۶۳ قمری اولور؛ ۹۶ یاشیندا وفات ائتمیش اولور.

قدیم مکتب لرده ایصلاحات آپاریلماغا سبب اولدو. ایرانین دیگر شهرلرینده، او جومله دن تهراندا رشديه مکتبی نۆمونه سینده یئنی تپیلی مکتب لر تأسیس ائدیلدی.

جنوبی قافقازدا باشلانان یئنی مکتب ایدئاسی ایله برابر صوتی _ اوصولا درسلیک ترتیب

ائتمک تجروبه سی ده جنوبی آذربایجانا

یایلیردی. ایروان، تفلیس، شوشا،

شاماخی، نوخا و باکی نین قاباقجیل

مکتب و مؤعللیم لری نین نایبلیت لری

ایله تائیش اولان رشديه الده ائتدیی

زنگین پنداقوژی تجروبه اساسیندا

یوخاریدادئییلدیی کیمی ایفبا تدریسی

اوجون یئنی اوصولا درسلیک ترتیب

ائتمیش و بونو تبریزده آچدیغی

مکتب لرده تجروبه دن کنچیرمیش

«وطن دیلی» آدی ایله ۱۸۹۴ _ جو

ایلده^(۳) تبریزده نشر ائتمیشدیر.

یئری گلیمشکن بیر مسئله نی ده

فتید ائده ک . تام ۳۰ _ ایل (۱۸۸۵ _

۱۸۵۶) ایروان گیمنازیاسیندا

میرزه حسن رشديه

آذربایجان دیلی مؤعلیمی اولان م.

ائلخانووون آ. او: چئرئیائیویسکی دن اول ترتیب ائتدیی «وطن دیلی» درسلیی ایله رشديه نین

تائیش اولوب _ اولماماسینا عاید هله لیک الیمیزده مؤوافق سند یوخدور. بوراسی معلومدور کی،

ائلخانووون «وطن دیلی» درسلیی مؤذاکره ائدیله رک نشر اوجون بیه لاکین نیلن واخت رشديه

ایرواندا پنداقوژی فعالیت گوستریر، قاباقجیل تجروبه نی اؤیره نیردی. بو جهدن اونون م. ائلخانووون

«وطن دیلی» درسلیی ایله تائیش اولماسینی گویمان ائتمک اولار.

ماراقلیدیر کی، رشديه ده اؤز درسلیینی «وطن دیلی» آدلانديرماقدان باشقا آ. او: چئرئیائیویسکی

کیمی مؤعللیم لر اوجون آیرجا متودیکی وسائطده تربیت ائتمیشدیر.^(۴)

جنوبی آذربایجان معاریفچی لریندن اولان م. تربیتین یازدیغینا گؤره رشديه «وطن دیلی» _ نده م.

ف. آخ. ندوفون ایفبا حاققینداکی فیکر لریندن ایستیفاده ائتمیشدیر.^(۵)

آ. او: چئرئیائیویسکی نین تیفلیسده آذربایجان دیلینده سس اوصولو ایله نشر اولونموش «وطن

دیلی» آدلی درسلییندن سونرا رشديه نین عئینی آدلی درسلیی ایکنجی یئری توتور.

رشدیه تجروبه لی بیر مؤعلیم ایدی او، تعلیم و تربیه اوصولونون اساسی اولان آنا دیلینی خالقین اؤز دیلینی تبلیغ ائدی. بئله کی او، هر شئیدن اول آذربایجان ایفاسینی آسانلشدیرماق فیکرینه دوشموش و صوتی _ اوصول ایله آذربایجان دیلینی تدریس اتمک تئشبوئونده اولموشدور. بو اوصولون کومه یی ایله اوشاقلار اؤز آنا دیلینی ۶۰ _ ساعاتلیق تدریس مودتده یازیب ، اوخوماق اؤیره نه بیلیردیلر.

بو مسئله دن بحث ائدن سمندر آدلی مؤلیف (اصلینده بو س. ج. پیشه وری دیر) یازیر کی، آذربایجان دیلینی تدریسی اوچون رشدیه نین ترتیب ائتدیی مشهور کیتاب ۴۰ _ ایل بوندان قاباق تیریزده چاپ و نشر اولونموش «وطن دیلی» آدلی تاریخی اثر دیر.

ینری گلیمیش کن قئید اتمه لی بیک کی، بیر سیرا ساتقین شخص لر و بعضی یازیچی و غزئت چیلرده وارکی بیزی اؤز دیلمیزی اوخوماقدا و بونونلا آذربایجان خالقینی میللی مدنیتی نین و مؤختاریتی نین بینؤوره سینی یاراتماقدا «خآیین» حساب ائدییرلر.

سؤزونه داوام ائدن مؤلیف یازیر کی، «وطن دیلی» آنا دیلی دنمک دیر. یؤیوک معاریف پرور بو کیتابی یازارکن بیر روانشناس کیمی اوشاقلارین یاش سویه سینی ، قلبینی و احوال و روحیه سینی نظره آلاق اونون ایدراک قابیلیتینه موافیق صورتده حنکایه و میثال ترتیب اتمیشدیر.

مؤلیف داها چوخ کیتابین دیل و اصولونا فیکیر وئریمیشدیر. دیلین ساده طبعی اولماسینی، اوشاق اوچون چتین لیک توره تمه یه جگینی و حیاتی درک اتمک اوچون سؤزون بؤیوک اهمیتی نین نظره آلان رشدیه آذربایجان دیلینی صافلیغینی حفظ اتمه یه خصوصی سعی اتمیشدیر.

او آیری _ آیری مفهوملاری اوشاغین ذهنینه حک اتمک اوچون آن جانلی و حیاتی بیر اوصول سئچیر. بودا آنالار سؤزلری واسیطه سیله مفهوملاری آنلاماقدیر. اوشاق عاییلده ائشیتدیگی آنالار سؤزو واسیطه سیله مؤلفین آشیلاماق ایستدیگی تزه بیر مفهومو داها تئز نیمیسه ییر، اوزون مودت ذهنینه حفظ ائدییر.

رشدیه نین درسلیینده دقتی جلب ائدن عامللردن بیری ده نصیحت چیلیک کاراکترلی ماتریاللارین درسلییه داخیل ائدیلمه سیدیر. لاکین رشدیه نین نصیحت چیلیگی خورافاتدان خالی دیر و مؤلفین مقصدی یالئز جانلی اینسان تربیه اتمک اولدوغو اوچون او، آن تأثیرلی واسیطه لردن ایستیفاده اتمیشدیر.

کیتابا داخیل ائدیلمیش حنکایه و منظومه لر اخلاقی _ تربیه وی کاراکتر داشییر. مؤلیف سؤزونو آشاغیداکی فیکیرله بیتیریر: «وطن دیلی» کیتابی آذربایجاندا دوغما آذربایجان دیلینی بیرنجی درس کیتابی کیمی تاریخده قالاچاق و خالق اونون مؤلفینی قدر دانلیقلا یاد ائده جک دیر. حقیقتاًده زامان کئچدیگجه قدر بیلن ضیالیلار آذربایجانین بو بؤیوک معاریف خادیمی نین تاریخی خیدمتلرینی دؤنه _ دؤنه قئید اتمیشلر و ائدییرلر.

قایناقلارین وئریدی معلوماتا گؤره، م.ح. رشديه نین «وطن دیلی» آدلی درسلییی نین مزیتلرینی، یعنی اونون آنا دیلینده اولماسینی دیداکتیک - متئودیک جهتدن اؤستونلوکلرینی نظره آلاق. ۱۹۴۵-۱۹۴۶_ جی ایللرده جنوبی آذربایجان دئموکراتیک حوکومتی دؤورونده همین درسلییی یئشیدن نشر ائتدیرمیشلر. بو ایللرده تبریزده نشر ائدیلن غزئتلرده و دیگر مطبوع اورقانلاردا «وطن دیلی» و اونون مؤللیفی م.ح. رشديه حاققیندا سلسیله مقاله لر یازیلاراق چاپ اولونموشدور.

سون واختلار خصوصی

ایله ده ۱۹۴۵_ جی ایللرده جنوبی آذربایجاندا میلی حوکومت یارادیلدیقدان سونرا م.ح. رشديه نین «علمی - پنداقوژی ایرئینه مارق آرتمیش و یشرلی مطبوعاتدا، ایلك نؤویه ده «آذربایجان» غزئتینده زمانه میزده ایسه جواد هیئتین

«آذربایجان ادبیاتی تاریخینه آکادئمیک حسین احمدوف و پروفئسور دوکتور جواد هیئت

بیر باخیش» (۲_ جیلده) آدلی کیتابیندا م.ح. رشديه ایله باغلی یئنی ماتریاللار درج ائدیلمیشدیر. بو ماتریاللار م.ح. رشديه نین حیاتی و پنداقوژی فعالیتی نین داها آچیلمامیش صحیفه لری ایله تانیس اولماغا ایمکان وئریر.

همین ماتریاللارین اهمییتینی نظره آلاق ، اورادان بعضی مقالاری اوخوجولارا تقدیم ائدیریک. تبریزده نشر ائدیلن «آذربایجان» غزئتی نین ۳_ خورداد ۱۳۲۵_ جی ایل (۱۹۴۶ م.) تاریخلی سایه نین ایلك صحیفه سینده اونودولماز معاریفچی نین شکلی چاپ ائدیلمیش و آذربایجان خالقن نین بؤیوک معاریف پروری حاجی میرزه حسن رشديه آدلی یازی درج ائدیلمیشدیر. بو یازیلاردان معلوم اولورکی، دئموکراتیک اصولی - اداره دؤورونده تبریزده کی سؤونت مدنیت اونینده م.ح. رشديه یه حصر اولونموش تدبیر کنچیریلیمیشدیر. معروضه چی لر اوژ چیشیشلاریندا رشديه نین حیات یولو و یارادبجیلیغیندان بحث ائدیپ، اونونلا باغلی خاطرله رینی دانیشمیشلار.

تدبیر ایشتیراکچی لاری رشديه نین خاطرله سینی ابدیلشدیرمک ، اونون حیات و یارادبجیلیغی نین خالقیمیزا چاتدیریلماسی اوچون آریجا بیر کیتاب بوراخیلما سینی مدنی علاقه لر جمعیتیندن خواهش ائتمیش ، اونون آدینا مکتب ، کیتابخانا آچماق، کوچه لردن بیرینه اونون آدینی وئریمک و بؤیوک معاریفچه هیکل قویماق باره سینده قرار قبول ائتمیشلر.

ماترىياللاردا گۇستىرلىرىكى، رشديه نين آچدىغى مکتبده يوزه ياخين شاگرد وار ايدى كى، اولار نين سايى دا گوندن _ گوڤه آرتىردى. او درسه گلن لر نين كىتابلا ، گنمىله، همچىن يىمك له تامين اولونمىسى نين قايفىسىنا اوزو شخصاً قاتىلىردى. باشقا بير منبع ده اونون حياتىندان بحث اندىلىر. اورادا يازىلىر، رشديه نين آتاسى آخوند مهدي مۆجتهيد زمانهسى نين ضىياليلاريندان اولان آخوند مهدي چىرندابى نين اوغلودور. رشديه ۱۲۶۷_ جى ايلده (۱۸۵۱ م.) تىرىزه آنادان اولوب. آتاسى اصلاً تىرىزلى، آتاسى ايسه ايروانلى ايدى. اولار يىتدى قارداش اولوبلار. بونلار نين آن بۇيۇيو حاجى ميرزه حسن ايدى.

حاجى ميرزه حسن ابتدائى تحصيلى آتاسى نين يانىندا آلىب. دۇورونون ساوادلى آداملاريندان آتاسى آخوند مهدي، اوغلونو تحصيل آلماق اوچون خارىجه _ همين دورده عثمانلى ايمپىرىياسى نين اراضىسى داخىلىنده اولان بىروت شىهرينه گۇندىر. ميرزه حسن جوانلىغىندا ۱۲۹۳_ جو قمرى ايلينده (۱۸۷۷ م.) [۱۸۷۵ دۆزگوندور] بىروتا گندىر و اورادا بير الفبا يازىب، مدرسه مۇدورونون گۇستىرىشى ايله اونو اوشاقلارا تدرىس اندىر. اۇچ آى عرضينده اوشاقلارا كامىل صورتده يازماغى و اوخوماغى اۇيره دىر.

رشديه سونرالار اىستانبولدا و قافقازدا اولموش ، بير مۇدت بو يىرلرده كى تحصيل اصوللار نينى اۇيره نىرك منىمسه مىشدىر.

اىستانبولدان تىرىزه قايدىركن اورادا يىنى اوصولدا مکتب آچماغا تشبوت گۇسترسه ده، مۇقاومىت له اوزلشدىيىندن تىرىزى ترك اندىب ايروانا گلىر. ۱۸۸۲_ جى ايلده اورادا تورك اوشاقلارى اوچون مکتب آچىر و مکتبه توركييه ده قبول اندىلدىيى كىمى «رشديه» آدىنى وئىر، همين تارىخدن اونون اوزوده رشديه تخلصونو گۇتورور. رشديه نين آچدىغى مکتبده تدرىس يىنى اوسلوبدا اولماقدان علاوه يىرده اوتوران شاگردلر نين اونونده كىچىك ماسالار قويولدوغوندا نىظام _ ايتتىظاما، داوانىش قايدالار نىنا ، تمىزلىيه معاصرىيه خصوصى دىقت وئرىلدىيىندن بو مکتب باشقا لارىندان تام فرقلە نىردى. رشديه نين آچدىغى مکتب ۹_ دفعه جهالت پرست قۇوه لر نين هوجومونا معروض قالىب باغلانمىشدى. رشديه بوتون بونلارا باخما يارق ، زمانهسى نين گۇركملى آداملارلا، معارىف پرور اىنسانلار ، خىرىه چىلىك ايشينده شۇهرت قازانىش وارلى شخص لىر ، اىلك نۇوبه ده باكىدان ح. ز. تقى يىف (۱۹۲۴_ ۱۸۲۳) و جنوبى آذربايجان تانىمىش عالم و يازىچىلار نيندان اولان ميرزه عبدالرحىم طالبوف (۱۹۱۱ _ ۱۸۳۴) ۱۸۹۳_ جو ايلده اونا ماددى و معنوى كۇمك گۇسترهرك باشلاندىغى بو خىرخواه ايشى دوام اتتىدريمه سینه ياردىمچى اولموشلار. بوتون بونلار نين نتيجه سىدىركى، «رشديه مکتبى» نين تاثيرى آلتىندا ۱۹_ جو عصر نين سونو و ۲۰_ جى عصر نين اول لر ينده جنوبى آذربايجاندا «لقمانيه» ، «كمال» و يا خود «كماليه» ، «تربىت» ، «نوبار» ، «پرورش» آدىلى مکتب لىر آچىلمىشدى. م. ح. رشديه نين جنوبى قافقازا گلمهسى تصادوفى

دئیلیدی. اوزونون دندیی کیمی، «تعلیمی نی یشی مئودلار قانونو و مکتب آچماق قایدالارینی اؤیرنمک مقصدی ایله ایراندان مهاجرت اندیب میلی مکتب و معارفین اینکیشاف ائتدیریلمه سی یوللارینی مؤطالیعه اتمک عزمی ایله جنوبی قافقازا گلمیشدیر^(۶) و اختی ایله غزئت لرده درج ائدیلمیش مقاله و معلوماتلاردان معلوم اولورکی، رشديه مکتبی قیسا مودت عرضینده «یاخشی مئودلو و اینتظاملی» بیر مکتب کیمی تبریزده، ائلجه ده جنوبی قافقازدا شؤهرت قازانمیشدیر.^(۷)

سون واختلاردا الهه ائتدیمیز ماتریاللارا گؤره، رشديه تکجه مکتبدارلیقلا، درسلیک، تدریس و سائط لری یازماق و نشر ائتدیرمکله مشغول اولمامیشدیر. اون، عینی زاماندا دؤوری مطبوعات ایله ده ماراقلانمیشدیر. «ادوارد براون» آدلی بیر مؤلفین ۱۹۱۴- جو ایلهده کمبریج شهرینده اینگیلیس و فارس دیلرینده نشر ائتدی «معاصر ایرانین مطبوعات و ادبیاتی» آدلی کتابیندا بو باره ده معلومات و ثریلیر و اورادا دئییلیر: م. ح. رشديه ۱۹۰۶ - ۱۹۰۵- جی ایللرده تهران شهرینده «مکتب» آدلی غزئت نشر ائتدیریب (ص ۱۴۴) بو سون واختلاردا قنر رشديه نین غزئت نشر اتمه سینه عاید بیزده اولان هله لیک ینگانه منع ایدی. لاکین بو یاخینلاردا الهه ائتدیمیز ایکینجی و داها اعتبارلی منبع لرده، صمد سرداری نیا آدلی بیر مؤلفین ۱۹۹۸ نجی ایلهده تبریزده فارس دیلینده نشر ائتدیردی «مشاهیر آذربایجان» (ایکینجی چاپ) م. ح. رشديه نین فعالیتینه بؤیوک بیر مقاله داخل ائدیلمیشدیر. اورادا رشديه نین «مکتب» آدلی غزئت نشر اتمه سی تصدیق اولونور (باخ: همین کیتاب. ص ۲۹۳ - ۲۷۵)

باشقا بیر منبع ده - دوکتور محمد معین - ین ۱۹۹۲- جی ایلهده تهراندا چاپ ائتدیردی «لغتنامه» اثری نین ۶- جی جیلدینده رشديه نین «تهران» آدلی غزئت بوراخدیغی حاقیندا معلومات و ثریلیر. مؤلیف تهراندا چاپ اولونان بو غزئتن ایلك نؤسخه سینی ربیع الاول آیی نین ۷- سینده ۱۳۲۶- جی ایل (هجری قمری) نشر اولدوغونودا گؤستریر. (ص ۵۹۲)

جنوبی آذربایجان میلی حؤکومتی نین (۱۹۴۶-۱۹۴۵) باشچیسی س. ج. پیشه وری اؤز مقاله لرینده رشديه نین آدینی بؤیوک حورمتله چکیب خیدمتلرینه یوکسک قیمت وئرمیشدیر. اون، ۱۳۲۴- جو ایل مهر آیی نین ۲- سینده (۱۹۴۵- جی ایل سنئتیاپر آیی نین ۲۲- سینده) «آذربایجان غزئتی نین ۱۱- جی ساییندا درج ائتدیردی «آذربایجان بؤیوک خالق و معاریف خادیمی رشديه» آدلی مقاله سینده یازمیشدیر: «یوز ایله یاخین عؤمرونو معاریف یولوندا، آزادلیق یولوندا نادانلیق و جهالت علیهینه مؤباریزه ایشینه صرف اتمیش اولان قوجامان مؤعلیم، مرحوم حاجی میرزه حسن رشديه آذربایجان میلی نین فخر انده جهیی آن پارلاق و تاریخی سیمالاردان بیریدیر».

رشديه آذربایجان خالقی نین آن بؤیوک معاریف خادیمیدیر. او یاخشی بیلردی کی، هر بیر خالقین ترقیسی او جومله دن اونون مدنی - معاریف سویه سی نین ترقیسی لازیمی شرایط و واسطه لرین موجودلوغوندا ن آسیلیدیر. محض بونا گؤره ده او بو شرایطی یاراتماق و لازیمی واسطه لری اله

اتتمک اوچون وار قووه سی ایله چالیشمیشدیر. سؤزونه دوام ائدن پیشه وری دنمیشدیر: «آذربایجان دیلی نین تدریسی اوچون رشديه نین یئنی اوسلوبلا تألیف ائدیسی مشهور کیتاب ۴۰- ایل بوندان قاباق تبریزده چاپ و نشر اولونموش «وطن دیلی» آدلی تاریخی اثر دیر. بو کیتاب ایستر دوغما آذربایجان دیلینده اولماسی اعتباری ایله، ایسترسه ده تزه بیر اوصول تدریسی ایله یازیلماسی جهتدن و ایسترسه ده عنلمی نقطه - نظردن، آذربایجان معاریفی تاریخینده میثلسیز بیر اثر دیر. حاجی میرزه حسن رشديه نین تزه اوصولی اساسیندا مکتبلر آچماسی سعی خصوصی ایله اهمیت لیدیر. رشديه نین آجدیغی مکتب ایستبداد و مؤوهوماتچیلار طرفیندن ۹- دفعه باغلانسادا، او اؤز فیکیرلریندن آل چکمه دی. تزه مکتب ایسه تزه ایفبا اساسیندا آذربایجان دیلینده تدریسی داوام ائتدی. بؤیوک معاریف پرور خادیم حاجی میرزه حسن - ین فعالیتینی بو کیچیک مقاله ده لازیمجا شرح اتمک غیر مومکوندور. بیز اوخوجولاریمیزی آذربایجان دیلینده اولان اونون «وطن دیلی» عونوانلی اثری نین عنلمی - کللینی و نومونه اولاراق بیر صحیفه سی نین کیلیشه سینی (شکیلینی) چاپ اتمه یی وعده ائتدیریک.^(۸)

نتیجه اعتباری ایله قئید اتمک لازیمدیر کی، ۱۹- جی عصرین آخیرلاریندا آذربایجاندا باش وئرن یئنی مکتب ایدئئاسی، آنا دیلی تعلیمی و یئنی درسلیک ترتیب اتمک تجروبه سی جنوبی آذربایجاندا قووه تلی تأثیر اتمیشدیر.

آراشدیرمالار گؤستریر کی، او زامانلار، یعنی ۱۹- جو عصرده و ۲۰ - جی عصرین اول لرنده اولکه لر، خالقلار و دؤولت لر آراسیندا ایندیکی دمیر مفتیل لی چپرلر اولمادیغیندان خالق ایسته دیی بیر اولکه به سربست گئدیپ گلیردی.

بو معنادا تدقیق ائتدییمیز دؤورده ایرواندان و یا ناخجواندان تبریزه و تبریزدن ایروانا، ناخجوان و یا باشقا بیر شهره گتتمک، اورادا ساکین اولوب فعالیت گؤستمک ساحه سینده ائله بیر مانع چیلیک یوخ ایدی.

یوخاریدا قئید ائتدییمیز کیمی تبریزدن گلیب ایرواندا مکتب آچماق، یئنی تعلیم اوصوللارینی اؤیره نلر وطنه

قایدانلار اولدوغو کیمی، ایرواندان تبریزه و یا جنوبی آذربایجانین دیگر شهرلرینه گئدیپ اورادا پنداقووی فعالیت گؤستره نلرده اولموشدور. اولاردان بیریده جبار باغچابان ایروانی دیر.

منبع لرده دئییلدییینه گؤره، ج. باغچابانین اصلا ایروانلی اولان آتاسی عسگر کیشی تانینمیش

معمار اولوب. ج. باغچابان شمسی تقویم له ۱۲۶۴- جو ایلده، میلادی تقویم له ۱۸۸۶- جی ایلده

جبار باغچابان

آنادان اولموشدور. اون ایلک تحصیلی یاریمچق قویماغا مجبور اولموش و آتاسی نین یانیندا اونون پشه سینی اؤیره نمه یه باشلامیشدیر. گنج لیک دؤورونده ایرواندا گیزی یوللارلا انولرده مؤسلمان قیزلارینا درس دئمیشدیر. بیر مۆدت دن سونرا او ، «قافقاز» غزتی و «موللا نصرالدین» یومؤزیستیگ ژورنالیندا ساتیریگ شاعیرلردن بیر ی اولموشدور.

۱۹۱۳_ جو ایله ایروان شهرینده نشر اولونان و گئیش یایلان «لک_ لک» یومؤزیستیگ ژورنالیندا رنداكتور وظیفه سینده چالیشمیشدیر. باغچابان بیرنجی دؤنیا محاربه سی نین سون ایلینده تورکیه یه گئدیپ ، ایغدیر شهر ایداره سی نین تحویلدار ی اولموشدور. بیر آز سونرا همین شهرین قوبرنا تورو وظیفه سینده کنچمیش و عثمانلی لار مغلوب اولدوقدان سونرا داشناکلارا تسلیم اولوب ایروانا قایتمیشدیر. او واختلار ایرواندا آذربایجانلیلار قارش ی کنچیریلن سوی قتریمی ایله علاقه دار اولاراق، ۱۹۱۹_ جو ایله جنوبی آذربایجانا گئتمه یه مجبور اولموشدور.

جبار باغچابان ایروانداکی معاریف چیلیک فعالیت ی ایله برابر جنوبی آذربایجان معاریفچ ی لیک تاریخینده اؤزونه مخصوص یتر توموشدور.

او، اول ایرائین مرند شهرینده کی «احمدیه» مدرسه سینده مؤعلیم لیک اتدیکدن سونرا ایران معاریفچ ی لیک تاریخینده ایلک دفعه اولاراق لال _ کارلار اؤچون خصوصی مکتب آچمیشدیر. جبار باغچابان گؤرمه و اثشیمه نعمت لریندن محروم اولموش اوشاقلارا یثنی دن حیات بخش اتمیشدیر. او ، بو ساحه ده ایران مکتب تاریخینده گئیش ایز قویموشدور.

حاجی محمد نخجوانی آدلی معاریفچ ی نین فعالیت ده ماراقلی دیر. حاجی محمد نخجوانی نین آدی بوتون ایراندا کیتاب و مدنیت سنولر آراسیندا خصوصی بیر سؤگی و انحرامل چکیلیر. بو شخص ایران مدنیت تاریخینده نادر شخصیت لردندی کی. هم شاعیر هم تدقیقاتچی_ عالیم، هم مؤترجم ، هم ده معاریف پرور کیمی مشهوردور اونون ایران معاریفچ ی لیک تاریخینده آن عؤمه خیدمتلریندن بیر ی تبریز میلی کیتابخاناسی نین تملینی قویماقدیر.

اونون آتاسی حاجی عباس نخجوانی دؤورونون تانیمیش تیجارتچی لریندن اولماقلا یاناشی، هم ده قرآن کریمین تجوید اوصولی ایله اوخونماسی اوزره مؤعلیم اولموشدور.

حاجی محمد نخجوانی قمری ۱۲۹۷_ ایله (میلادی ۱۹۱۹_ جو ایل) [بو سهودیر ۱۸۷۹_ جو ایل دوز گون اولاییلر] آنادان اولموشدور. ایلک تحصیلی تبریز مدرسه لریندن بیرینده آلمیشدیر. سونرالار اوندا کیتابلارا، او جؤمله دن ده ال یازمالارا خصوصی ماراق او یانیمیشدیر. او فعالیت دؤورونده بیر سیرا شرق اؤلکه لرینی (پاکستان ، مصر، افغانستان وس.) گزمکله کلی _ مقداردا نادر ال یازمالار توپلامیشدیر. اروپا اؤلکه لرینه سیاحت اندرکن اؤز سئودیی پشه سینده صادق اولدوغونو گؤستره رک ، اروپا نین آن قدیم کیتابخانالاریندا اولور و اورادان شرق، آذربایجان ، ایران تاریخینه، ادبیاتینا دایر خیلی آل یازمانین اؤزونو کؤچوره رک تبریز میلی کیتابخاناسینا ا

گتیرمیشدیر. همین الیازمالار بۆتۆلۆکده بۆتون آذربایجان و ایران تاریخی نین ، ادبیاتی نین اؤیره نیلمه سینده مستثنا رول اوینامیشدیر.

دیب نوتلار و قایانقلار:

- ۱) آ. یعقوبی. زافانقاز ییادا یشی مکتب حرکاتی نین جنوبی آذربایجان خالق معاریفی نین اینکیشافینا تأثیری «آذربایجان مکتبی ژورنالی». ۱۹۶۷. نۆمره م.
- ۲) آذربایجان غزتی (تیریز) ۱۳۳۵ ، نۆمره ۲۰۷
- ۳) آذربایجان ادبیات تاریخینده (باکی ۱۹۶۰ جیلد ۲ ص. ۳۷۰) همین درسلییین ۱۹۰۵_ جی ایله نشر اندیلمه سی گۆستریرکی، بو یانلیشدیر!
- ۴) حسین امید، آذربایجان مدنیتی تاریخی [تاریخ فرهنگ آذربایجان] تیریز ۱۳۲۳ (شمسی) جیلد ۱، ص ۵۰_۵۱ (فارسجا)
- ۵) محمد علی تربیت. آذربایجان عالیم لری [دانشمندان آذربایجان] تهران [تیریز] ۱۳۱۴ ص. ۵ (فارسجا)
- ۶) حبیل المتین غزتی، کلکته (هندوستان) ۱۹۰۳ ، ۱۴ سنتتیار.
- ۷) اختر غزتی ۱۸۹۴ نۆمره ۲۳ ایستانبول، (تورکیه) ص. ۵۲۱
- ۸) س. ج. پشه وری (جواد زاده خلخالی) سنچیلیمیش اثرلری آذربایجان روزنامه سی نین نشری ، ۱۹۶۵ ، ص. ۲۳۵

جانلی دیل_ آنا دیلی

دنیا نین جانلی دیل لری بیر بیر نین قارشیلیق لی تاثیر اؤتدیر. آلی فایضدن آز خارجی لوغته مالک اولان جانلی بیر دیله تصادف اتمک دئمک اولار کی ممکن دنییل. یاد کلمه لر دیلین لوغته خزینه سینی زنگینلشدیریر ، لاکن بو کلمه لرین سای حیدندن آشیرسا دیله بیر نوع «هویت بوحرانی» یاراناجاق. یاد کلمه لر عمومیتله ایکی یا چوخ دیل بیلن ساوادللی ضیالیلار طرفیندن ، بیر فضیلت نیشانه سی اولاراق، دیله داخل اولور. یاد کلمه لرین دیله داخل اولماسی یاد قرامترلره ده یول وئیر: اوندا گؤرورسن دیلیمیزده یاد قرامترلر اؤز قرامتریمیزی سارسیدیر. بو بیر خرچنگ خسته لیگی کیمی دیلین کۆکونه داراشیب بۆتون وارلیغینی هده له بیر. بونون ترسینه اولاراق ساوادیسز کۆتله لر عمومیتله دیلین اؤز تاریخی سجیه لرینی قورویوب ساخلاماقدا و حتا ضیالیلارین پوزغونچولوغونو جیلوولاماقدا اهمیتلی بیر رولا مالک دیرلر.

جانلی دیل نه دئمک دیر؟ بوردا سون درجه ده اهمیتلی بیر نکته دیقته شایان دیر. دیل جانلی بیر وارلیق کیمی حیات سؤرور ، یاشاییش اوغروندا موباریزه آپاریر ، و گتندیکجه شرایطه اوغونلاشیر. اوزون مودتین ایچینده کویود کلمه لر آغیزلاردا اینجه له شیر، یاراماز کلمه لر دیل لردن دۆشور ، و یشی یشی گؤزل کلمه لر یارانیر.

آنا دیل _ مۆهندیس ابراهیم رف

حاج زین العابدین

شیروانى (۱)

حاج زین العابدین شیروانى حیاتی باره ده « حدائق -

السیاحه » کتابیندا بىله یازیلیبدیر. او ، ۱۱۹۳ - نجى

□ دوكتور عزیز محسنی

هجری قمری ده شاماخی شه هرینده دنیایه گۆز آچیر. اونون آتاسی موللا ایسکندر، او منطقه

نین تاینمیش ، بؤیوک و عالی مقام روحانی لریندن ایمیش حاج زین العابدین بئش یاشیندا آتاسی و

عایله سی ایله بیرلیکده کربلايه گئدیر و اورادا اؤز آتاسی نین یانیندا تحصیله باشلايیر. او اون یئدی

یاشینا کیمی یعنی تام اون ایکی ایل دینی عنملر ، هابئله حکمت، فقه، منطق و باشقا عنملری

اؤیره نمه یه باشلايیر و بیر پارا بؤیوک عالیم لرین خدمتینده خط کلام و فلسفه اؤیره نمه یه مشغول

اولور. او، ۱۲۱۱ - نجى هجری قمری ایلینده اؤز معلوماتینی مکمل لشدیرمک اوچون دونیانی دولانماغا

و سیاحت ائتمه یه اوز قویور و هر بیر شه ره چاتماق همان، او شه هرین عالی م و عاریف لری ایله

گۆرۆشور. "کشف المعارف" کتابی نین یازدیقینا گۆره ، او، تخمینا ۴۰ ایل ایسلامی اۆلکه لرده و

هابئله باشقا مملکت لرده سیاحت اندیر. ایل لر ایله اسلامبولدا یاشاییر و عثمانلی خلیفه سی طرفیندن

بؤیوک احتراملا قارشیلانیر. بیر مۆدت اوردا قالاندان سونرا تهرانا گلیر، بورادا صوفی و عاریف

آدیلا اونونلا مخالفت لر باشلانیر و اونو شه هردن اخراج اندیرلر، او، گیزلی صورتده مهاجرته مجبور

اولور بیر چوخ مختلف اۆلکه لره او جمله دن آذربایجاندا، یاخین شرقده، اورتا شرق اۆلکه لرینده،

هندوستان، سیرالانکا، اندونزی یاو سایر یئرلرده دولانیر، اوندان سونرا بو بؤیوک عالی م ، عاریف و

تاریخ چی نین سفری مختلف شه هرلره باشلانیر، شیراز، کرمانا سفر اندیر و ۱۲۲۵ - نجى ایلده

انوله نیر و اورادا قالماغا مجبور اولور. بیر آز مۆدت دن سونرا اصفهاندا یولا دوشور اصفهانین

یاخینلیقیندا اولان قمشه (بو گونکو آدینی نظرده توتساق شهرضا) دا یاشاماغا باشلايیر و ۲۰ آی

دان آرتیق بو قصبه ده حیات سۆرور و "ریاض السیاحه" کتابینی بورادا تالیف اندیر.

حاج زین العابدین شیروانی ۶۰ ایل بیزیم دونیادا حیات سۆرور و سون سفرینده مکه معظمه دن دؤننده، ایکی گونون عرضیده، ابدی اولاراق دونیایه گۆز یومور و جدّه شههرینده تورپاغا تاپشیریلیر. حاج زین العابدین شیروانی، فارسجا "ریاض السیاحه" (جنت باغی سیاحت لری - یاگزینتی لری)، "حدائق السیاحه" (سیاحت باغلاری)، "بستان السیاحه" (سیاحت باغی) و باشقا اثرلرین مؤلیفی دیر. حاج زین العابدین شیروانی اؤز اثرلرینده یاخین و اورتا شرق اؤلکه لری، هندوستان، حبشه، اورتا آسیانین جوغرافیاسی، تاریخی انتنوگرافیاسی (عرق و نژاد باره سینده، علم خلق شناسی)، اینجه صنعتی، مدنیت آیدیه لری ادبیاتی، هابئله گۆرکملی شخصیت لر و ساده انسانلار حاقیندا قیمتی معلوماتلار وثرمیشدیر. حاج زین العابدین شیروانی بیر سیرا جوغرافی آدلارین منشائی حاقیندا ملاحظه لر ایره لی سۆرموشدور. مولانا جلال الدین رومی نین یاراتدیغی اؤلمز اثرینه بؤیوک و محتوالی مقدمه یازمیشدیر. اونون بیر نئچه اثری تهران دا دفعه لر ایله چاپ اولوب یایلمیش دیر، بو بؤیوک عالیم، عاریف، فیلسوف، شاعر و ادبیات شناس حاقیندا آذربایجانین گۆرکملی عالیم و شاعیری عباسقلی باکیخانوف، بیر درین محتوالی علمی مقاله یازمیشدیر باکیخانوف اونون "ریاض السیاحه" اثرینی کؤچوتدورموشدور. باکیخانوفون اؤلوموندن سونرا بو اثر «آسیا موزه» سینه وثریلیمیشدیر.

حاج زین العابدین شیروانی نین، علمی ادبی و تحقیقی فعالیتی بیر سیرا روس و غربی اوروپا شرق و آذربایجان تدقیقاتچیلاری طرفیندن اؤیره نیلمیش و یوکسک قیمت لندیریلیمیشدیر. اثرلری نین آل یازمالاری لندن ده کی بریتانیا موزه سی نین کتابخاناسیندا، پاریس ملی کتابخاناسیندا، تهران دانشگاهی نین مرکزی کتابخاناسیندا، مصرین خدیوییه کتابخاناسیندا، کئچمیش سوونت سوسیالیست عئلملر آکادمیاسی نین شرق شوناسلیق انستیتوتونون لنین گراد کتابخاناسیندا، گورجوستان ال یازمالاری انستیتوتوندا ساخلانیلیر. بؤیوک آذربایجان یازیچیسی جعفرزاده نین "خوش گۆردوک سیاح" تاریخی رومانی حاج زین العابدین شیروانییه حصر اندیلیمیشدیر.

حاج زین العابدین شیروانی یوخاریدا یازدیغیمیز کیمی فارس دیلینده یازیب یاراتدیغی کتابلاریندا بیر چوخ عربجه حکمتلی سۆزلر، قرآن مجیدین آیه لریندن فایدالانیب و کتابلارین بیر چوخ یئرلرینده مثل لر آتالار سۆزلریندن، بؤیوک داهی شاعیرلرین شعرلریندن استفاده اندیب دیر. حقیقتده بو بؤیوک عالیم، عاریف فیلسوف و شاعیر بؤیوک بیر اراده ایناما و قدرته صاحب ایمیش. او، تخمینا ۲۰۰ ایل بوندان قابق، دونیامیزین آغیر شرایطینده، هندوستان، حبشه، سیرالانکا، اورتا آسیانی، دئمک اولار دونیانین بیر چوخ اؤلکه لرینی، حقی و حقیقتی تاپماق، خلقلرین حیاتی و معیشتی ایله دریندن تانیش اولماق، انسانلیقا و اونون مدنیتینه خدمت اوغروندا عاغیلا سیغمایان بیر تشبوه ال آتیر. او زامانین امنیت سیزلیک، تهلکه لی یوللاری، هر کولون دیبینده بیر اوغرو و یول کسه نین جنایت و قولدورقانلیغی زامانیندا و بوندان باشقا بو اوزون، عذابلی و اضطرابلی

یوللاری آت ایله قاتیر ایله، کجاوه ایله کئچمگی، یتلکن لی گمی لره مینیب دنیزلردن، عمانلاردان دالغالارین، لهرلین غضبلی و حدتلی هجوملاری اونونده گؤزله نیلمز مقاومتی، حددن آرتیق، شجاعت، قدرت دؤزوم و عشق ایستیر و بعضا انسان بئله بیر قهرمانلیقلار اؤنونده حنیران قالیر و بو انسانین یتنیلمز اراده سی و سارسیلماز ایمانی و اینامی اؤنونده باش اندیریر و بئله بیر قدرتلی و ایناملی عالمین او چتین حددن آغیر شرایطده ۲۷۰۰ صحیفه دن آرتیق رحلی اندازه سینده درین مضمونلار ایله دولو کتابلار یاراتماق مین لر ایله مختلیف موضوعلاردا، درین محتوالی معلومات توپلاییب، گلن نسبل لره بیزه و سیزه یادیگار قویماق اونودولمازدير. بیز بورادا بو درین معلوماتلاردان چوخ کیچیک بیر حیصه نی شه هرلر، اونلارین تاریخی، خلقلرین حیاتی، معیشتی، اینامی، دیلی مذهبی باره ده آشاغی سطیرلرده حؤرمتلی اوخوجولارین نظریندن کئچیریریک.

آذربایجان: بو اولکه دونیادا و دیل لرده، گؤیلره دیره ن داغلاری ایله معروف دیر. بورادا آب و هوا گؤزل یاخشی، اؤره یه یاتان، چمن لر، باغلار، بوستانلار گؤرمه لیدرلر. بو ایالتین ۱۷- شه هری و ۲۹ قصبه سی وار. بورادا چادیر قوران بؤیوک ائل قیزیل باشلار یاشاییرلار. کئچمیش زامانلاردا، اونون مرکزی ماراغا ایمیش و ایندی تبریزدیر. آذربایجان، اودلار مکانی، اولکه سی معناسیندادیر. آذر یعنی اود و بیجان _ بایجان یعنی محل و مکان. بورا زرتوشت پیغمبرین مسکن و مأوası اولموش و ایلك دفعه بورادا آتشکده احداث اولونوبدور بونا گؤره ده بورایا آذربایجان دیرلر. اسلامدان قاباق آذربایجانلارین مذهبی زرتوشتی ایمیشدیر.

آران: آراز و کور چایلارین آراسیندا واقع اولوب. ایل لردیرکی آذربایجان ولایت لریندن دیر.

اردبیل: عالی مقام بیر شهردیر و آذربایجانین شه هرلریندن. هاواسی نین سویوقلوغو و سویونون ایچمه لی اولماسیلا دونیادا مشهوردور. "روضه الصفا" نین یازدیغینا گؤره بو شه هری کیومرث بنا ائدیب بعضی تاریخ چیلرین عقیده سی بودور کی کیخسرو ابن سیاوش زمانیندا، ساوالان داغیندا بیر قلعه واریمیش چوخ محکم و اونا بهمن دژ دیرمیشلر، عصرلر بویو هنج بیر قدرتلی و قوتلی کیمسه نین او قلعه نی تصرف ائتمگه قدرتی چاتماییب و هنج بیر حشمت صاحبی نین اونو تصرف ائتمک فیکری اولمامیشدیر. فریرز، طوس و باشقالاری اونو تصرف ائتمه یه اؤز قویموشدولار آنجاق چوخ گئت _ گل دن سونرا الی بوش و مایوس قایتیمیشلار. او زمان کیخسرو و گودرز اونلارین دادینا چاتیب او قلعه نی تصرف ائتمیشلر و او زمان اردبیله دارالارشاد آدی وئریلر. اردبیلین هاواسی چوخ سویوق دور و میوه لردن اونون گیلاسی چوخ معروف دور. اونون چؤره یی یشمه لی دیر. حاج زین العابدین یازیر من دفعه لر ایله بو شه هری گؤرموشم.

شیخ صفی الدین علیه الرحمه نین مزاری اورادادیر و دونیا طایفالارینین زیارتگاهی دیر صفوی لر دورونده بو شهر چوخ آباد ایمیش، صفوی دولتی نین انقراضیندان سونرا، دوشمنلرین قشونلاری نین جولانگاهی اولوب بیر چوخ بنا و عمارتلری خاراب اولوب آرادان گندیب دیر، ایندی نئجه مین قیزیلباش، شاهسون طایفالاریندان اوردا یاشاییرلار. بونلارین هامیسی شیعه مذهب، گۆزل، آغ به نیز و تورک دیللی دیرلر. مسافر قوناقلار ایله چوخ محبت لی و مهربان دیرلار. سلطان جنیدین زامانیا کیمی اردبیل شه هری دارالارشاد اولوب عاریف لرین، صوفی لرین زیارتگاهی دیر. حاج زین العابدین بو نسلین شجره لرین یازیر امام موسی کاظمه یتیشیر (شیخ صفی الدین الحق بن شیخ امین الدین جبرائیل ابن شیخ صالح بن سید قطب الدین بن سید صلاح الدین رشید بن سید محمد الحافظ الکلام الل... بن سید عوض الخواص بن سید فیروز شاه زرین کلاه بن سید شرف شاه بن سید محمد بن سید حسن بن سید محمد بن سید ابراهیم بن سید جعفر بن سید محمد بن سید المعین بن سید احمد بن سید احمد الاعرابی بن ابو محمد قاسم بن ابوالقاسم حمزه بن الامام همام موسی کاظم (ع)).

ایروان: بو شهر دارالملک اران و آذربایجان مضافاتی و متعلقاتی دیر و اونا چوخور سعمده دیرلر، اونا گۆره کی چوخوردا واقع اولوبدور. سویو پیس آب هواسی مختلف اهالیسی اغلب شیعه امامیه و هامیسی نین دیلی تورکودیر، چوخ بیر آز نصرانی (ارمنی) اورادا یاشاییر. اهر: بو ناحیه قزوین و سلطانیه نین آراسیندا واقع اولوب چوخ یاخشی و کیفیتلی بیر یئر دیر و اهالیسی هامی شیعه دیرلر و دیل لری تورکودور. شیخ شهاب الدین اهری شیخ صفی الدین شیخ لریندن اولان عالیم بو شه هرده دونیایه گلیب و اوردا حیات سۆروبدور.

اورومیه: چوخ گۆزل، اؤره ک آچان و روح پرور بیر شه هر دیر. قدیم زامانلاردا بو شه هره دمدم دیریدیلر. بو شه هر آذربایجانین شه هرلریندن دیر. سویو چوخ سویوق و بیر چوخ ائولرین حیطلرینده بو سولار آخماقدادیر. اهالیسی چوخ نجیب و مهربان تورپاغی حاصل لی دیر. اورومیه لی لر، قوناقلارا و بو شه هره گلن مسافرله چوخ مهربان دیرلار.

آغ سو: شیروانین شه هرلریندن دیر و اورایا شاماخی دا دیرلر.

آغ سارای: بو کلمه ایکی لوغت، فارسجا و تورکجه دن عبارت دیر. آغ تورکجه دیر و فارسجا اونا سفید دیرلر. سارای (سرای) دا معلوم دور. عزالدین قلیچ آرسالان بورانی بنا ائدیب، هاواسی

چوخ سویوق ، آنجاق اۆره ک آچان و گۆزەل بیر شه هردیر ، بیر بۆیوک مسجد بورادا واردیر. اهالیسی بوتون تورک دیللی دیرلر و قونییه نین یاخینلیغیندا واقع اولوبدور.

بلغار: چوخ مشهور و تانیلمیش بیر ولایت دیر، هاواسی سویوق و سویو چوخ ایچمەلی و جاناسینن دیر. او ولایتین اهالیسی کۆچری و تورکلردن عبارت دیر.

بخارا: چوخ مشهور اسلام شه هرلریندن دیر. بخارا "دارالعلم" (بیلیک ائوی) آدلانیر. توران اۆلکه سینده اوندان بۆیوک بیر شه هر یوخدور. هاواسی سالیم دیر ، بورادا هم فارسجا و هم تورکجه دانیشان چوخدور. شه هرین ایچری سینده اولانلار، تاجیک و فارسی دیرلار. چۆلرده و کندلرده اولانلار تورک دیرلر. بورادا غله (تاخیل) چوخ بول دور. میوه (تره وز) چوخ اوجوز، بازارین چۆره یی چوخ ینمەلی ، اهالی عموماً غریب نواز و قوناقجیل دیرلار. دئییلنه گۆره، بورادا عالیملر اوجون ۳۰ دان آرتیق مدرسه واردیر اورادان چوخ عالیم، عاریف و شاعیر قالغیب دیر.

بکتاش: شه هره اوخشار بیر کنددیر. سویو چوخ ایچمەلی هاواسی چوخ گۆزل اۆره ک آچان دیر. اهالیسی تورک دیللی و چوخ مهربان دیرلار حاج بکتاش بو شه هر جیکده تورپاغا تاپشیریلیب دیر و بونا گۆره ده بو شه هر جیک بو بۆیوک انسانین آدیلا تانییر.

ترک (تورک): شجاعتی، هنرلی عاغیل لی و رشادتی بیر کیشی. یافث ترکو اۆزونه ولیعهد ائتدی و اونا یافث اوغلان و یا یافثین اوغلو دئییردیلر. ترک او یئرلرده دولاناردی بیر یتره یتیشدی و اورادا بیر کیچیک گۆل (دریاچه) گۆردو، ایستی سو، گۆزل بولاقلار، جاناسینن و اۆره ک آپاران چیمن لیک گۆردو، چوخ خوشونا گلدی و بوتون قوم و اقباسیله اوردا اوتراق ائله دی، آغاجلاردان و اوتلاردان ائولر دۆزلتدی و بیر نئچه مدت دن سونرا، چادیرلار، خیمه لر برپا ائدیپ و قویونلارین دریسندن و هابئله باشقا حیوانلارین دریسندن پالتار تیکدی و اۆز ائولادینا بونلارین هامیسینی اۆیرتدی. ترک چوخ بیر عادل، باغیشلایان و آنلایان بیر پادشاه ایدی، اۆز ائولادلارینین و رعیت لرینین خدمتینده ایدی و بونا گۆره خلاق متعال (اولو تانری) اونا چوخ ائولاد عطا ائتدی بونلارین بیرسی آدی خودک ایدی ، خودک بیر گون اووا چیخیر و بیر شیکار ائدیر، اونون اتیندن کباب دوزلدیر و یئیر، بیردن اونون اتیندن بیر تیکه ات دوزلاغا دوشور ، خودک او تیکه نی گۆتوروب آغزینا قویور، گۆرور قاباقداکى تیکه لردن لذتلی و داها یشمەلی دیر، بوندان سونرا همیشه خوره به دوز قاتیرلار و او زاماندان بو ایش خلقین آراسیندا یاییلیر.

حاج زین العابدین یازیر بونودا گرک دییه م، بوتون تورکستان، موغولستان تاتارستان، توران، خوارزم کی شرقین ان گۆزهل، گۆرمه لی و یاخشی اۆلکه لریندن دیرلر، بونلارین هامی سینی تورکلر و اونلارین اتولادی آباد اندیلیر، بو دیارلارین، اکثریتی تورک دیللی دیرلر و بو دیل ده دانیشیرلار البته فارسجا دانیشان لاردا وار. اهالیسی گۆزه ل، صیفت لری آغ، غریب دوست، فقیرنواز دیرلار، حقیقتده بئله یاخشی صیفت لر ایله هامیدان باش دیرلار.

ترک (تورک) اصلینده یاشین اوغلونون آدی ایمیش و ایندی بونلار بۆیوک بیر امت، قدرتملی، عظمتلی سایلاری حددن آرتیق دیر. تورکلرین سای لاری عرب لردن آز دئیل و دونیادا هنج بیر طایفا امت سایدا بو ایکی طایفایا چاتا بیلمز. بونلارین چوخو اهل سنت و بیر عده سیده اون ایکی امامه قائل دیرلر. دونیانین بیر چوخ اۆلکه لرینده سکونت و سلطنت اندیرلر. بونلارین چوخلاری کۆچری و بیر پاراسی دا شه هرلرده یاشاییرلار، تورکلر نهنجه قبیله، هر قبیله نهنجه طایفا و هر طایفا نهنجه فرقه دیرلر یالتیر بۆیوک الل... بونلارین سایینی بیلر. تورک قبیله لریندن بۆیوک عالیملر عاریف لر، سلطانلار قالخییلار که اونلارین حساینی دیله گتیرمک ممکن دئیل دیر. تورکمان لار اصلینده تورک دئیلر اما بونلار تورکلره قاتیشیب، تورکلر کیمی اولوبلار، ایندی بوتون تورکمان طایفالاری تورک دیللی دیرلر.

خلخال: بو ولایتی تاریخی چوخ اسکی دیر، قدیم زامانلاردا، ایرانین شاه لاری نین بیری بیر داغ باشیندا بیر شه هر بنا اتندی آدینی فیروز آباد قویدو. ایندی بو گونکو گونده او ولایته خلخال دئیلیر، خلخالین یوزدن آرتیق کندی واردیر و بونلارین هامیسی داغلیقدا واقع اولوبلار. سویو معتدل هاواسی نسبتا سویوق دور. بوتون اهالیسی تورک دیللی دیرلر و چوخ قوناقجیل، غریب نواز، میوه لردن بورانین آلماسی چوخ بئمه لی دیر. شجاعت، ایگیدلیک و دلاورلیکده تای لاری یوخدور هامیسی آغ بنیزلی و گۆزل و گۆچک دیرلر.

خوی: بورایا "دارالصفاه" دئیلرلر. خوی آذربایجان شه هرلریندن دیر. اهالیسی گۆزل و گۆچک دیرلر. بو شه هرده اۆره یه یاتان باغلار واردیر، هاواسی ملایم، سویو ایچمه لی و تورپاغی برکتلی دیر. بورانین گۆزل لری قندهار و کشمیر گۆزل لری طرفیندن همیشه حسد ایله باخیلیر و بونا گۆره دیرکی تاریخ چیلر بو شه هر خوارزم دئیلرلر. اهالیسی کلا تورک دیللی و غریب لره نامهربان دیرلار. بو شه هرده بۆیوک عالیم فاضیل لر قالخییلار.

زنجان: زنجان حاقیندا بئله یازیلیر، شه هر بئزر بیر قصبه یا شه هر جیک دیر. چوخ گزمه لی. سنومه لی بیر تورپاق دیر. سویو و آب و هاواسی چوخ رغبت قازانان، میوه لری اوجوز، بوغداسی و

آریاسی حددن آرتیق دیر. زنجان سلطانیه شههرنین مغربینده واقع اولوب، خصمه ولایتی نین اهالیسی هامیسی تورک دیللی دیرلر. بو منطقهده چوخ یاخشی انسانلار، یاشاییبلار.

تبریز: بؤیوک و آباد شههرلر دندیر، چوخ وسعتلی و گنیش دیر، هامار بیر یترده واقع اولوب. تبریز سؤزو لغتده فضیلت و هنرده هامی دان باش اولماق و باشقا بیر معناسی دا وار، اودا تب ریز، قیزدیرمانی توکن و یاخشی آب و هواسی اولدوغو اوچون بنله بیر آد تاپیدیر. دفعه لرله زلزله سارسیدیب خارابا اندیب و مین لر ایله اونون اهالیسی بو زلزله لرده آرادان گنیدیلر. بعضی لرین دندیگینه گؤره واثق عباسی بو زلزله دن سونرا بو شههری بر پا اندیب دیر...

تبریز چوخ گؤزل و اوره به یاتان و شنلیک یارادان بیر شههر دیر، اونون سویو چوخ ایجمه لی و جانا سینن، هاواسی ملایم و نسبتا سویوق دور. شههرده بؤیوک باغلار، بوستانلار واردیر. اهالیسی بوتون شیعه مذهب و دیلی تورکودور. قیرخ مین شقاقی و شاهسون ائلی اورادا یاشاییبلار. بیر چوخ قیزیلباش قبیله لری بو ولایتین اطرافیندا ساکن دیرلر. هلاکو خان حکومتی نین دورونده پایتخت اولموش و چوخ عالی و بؤیوک عمارتلر اورادا بنا اندیلیب. آق قویونلو، قره قویونلو، خصوصیه صفوی لر دؤورونده ایرانین ان آباد شههرلریندن ایمیش بیر چوخ فاضل لرین، عالم لرین، شاعیر لرین مزاری بوردادیر. سرخاب مقبره سینده خاقانی، ظهیرالدین فاریابی، شمس الدین سبحانی، فلکی شیروانی و مجیر الدین ییلقانی مدفون دیرلار.

شیروان: "حبیب السیر" مولفی نین یازدیغینا گؤره، شیروان اهالیسی عثمانین زامانیندا عصیان ائتدیلر بو شههرین تاریخی باره ده بیر چوخ سؤزلر یازاندا سونرا اضافه ائدیر ۱۰۱۵ هجری قمری ده شاه عباس ماضی بن محمد بو شهری روملورادان دالی آلدی و صفویه حکومتی آرادان گنیدن سونرا، یئنه ده رومیه حکومتی بورایا مسلط اولدو و نادرشاه افشار بؤیوک، قدرت و زور ایله بو شههری اله گتیردی. نادر شاهین اولوموندن سونرا بو یاخینلار کیمی "ملوک الطوائف" شکلینده اداره اولونوردو. ایندی بئش ایل دیرکی شیروانین بوتون شههر و شههرجیک لری اوروس لارین اینده دیر و بوتون قدرتلری ایله بورادا حکومت ائدیرلر. هر حالدا شیروانین طایفالاری مختلف دیرلر اما اهالیسی تورک دیللی، قوچاق ایگیت و رشادتلی دیرلر. انداملاری گؤزل، قد و قامت لری، بوی-بوخون لاری گؤرمله لی و اهالیسی اکثر حنفی مذهب، شافعی و شیعه دیرلر بورادا قیزیلباش قبیله لری و خان چوبانلو طایفالاری یوز مین خانواده دن چوخدور، ایگیدلیک قوچاقلیق و قورخمازلیقدا رستم و اسفندیاره بنزه بیرلر. سخاوت و مروت و الی آچیقلیقدا هامیدان باش دیرلار. هامی غریب نواز و یوخسول لارا، فقیرلره یاردیم ائندن دیرلر.

شاماخی: شیروانین شه هرلریندن دیر، قدیم زامانلاردا داغلارین آراسیندا واقع اولموشدور و اونون یئنی شههرینی نادرشاه افشار، هامار بیر یترده، قدیم شههرین دؤرد آغاجلیغیندا (۲۴ کیلومتر) بنا اتندی و اورایا آخ سودا دئییرلر. قدیم شههری انوشیروان بنا اتدیب دیر. نتیجه کی "ریاض السیاحه" ده یازیلیب بورادان چوخ بؤیوک و عالیم شاعیر قالخیب، حکیم خاقانی فلکی شاعیر، مولانا کمالالدین کی اؤز عصری نین فاضل و عالمریندن دیر و سلطان حسین بایقرا زامانی هرات شههرینده بیر پارا مدرسه لرده مدرس ایدی بو شههردن قالخیلار. سونرا حاج زین العابدین یازیر: من فقیره بو شهرده آنادان اولموشام بنش یاشیندا آتام ایله کربلایه گتتمیشم.

شوشا: بو شههره قارا داغدا دئییرلر آذربایجانین متعلقاتیندان و اورانین شه هرلریندن دیر. شوشانین هاواسی چوخ گؤزل، اوره یه یاتان و چوخ محکم بیر یتردیر. اورانی قهر و غلبه ایله تصرف اتمک انسانین قدرتیندن خارج دیر. اهالیسی نین چوخو شیعه مذهب دیرلر، قدیم ایسلام اهلی نین تصرفینده ایدی و ایندی (تخمینا ۲۰۰ یوز ایل بوندان قاباق) حبله ایله اروسلارین تصرفینه داخیل دیر. آقا محمد خان قاجار بو شههرده قتله یئتیشدی.

حاج زین العابدین شیروانی یوخاریدا یازدیغیم کیمی او زاماندا مختلف شههرلرده تخمینا ۴۰ ایل سفر ائدیرو ۵ ایل نعمت اللهی دینی طریقتینه رهبرلیک اتمیش و اونون طریقت ده کی لقبی "مستعلی شاه" ایمیش حاج زین العابدین عینی زاماندا درین باخیشلی و گؤرکملی بیر شاعیر ایمیش و تمکین و تخلص ائدرمیش و ییز بورادا اونون شعرلریندن اورنک اولاراق ایکی رباعی گتیریریک:

"تمکین تو بصورت ار چه شروانی
در جان بنگر که از جهان جانی"
"هر کس به تصور از تو گوید سخنی
اینها سخن است کانه آنی، آنی"
بیر باشقا رباعی:

"قومی به ولای ما جهان داده و جاه
یک قوم ز انکار فغان کرده و آه"
"ما آینه روی سفیدیم و سیاه
در آینه هر کسی بخود کرده نگاه"

آردی وار ...

قایناقلار:

- (۱) حدائق السیاحه
- (۲) ریاض السیاحه
- (۳) بستان السیاحه
- (۴) آذربایجان سورت انسپیکلوپدیاسی.

آتروپاتئن

یا

آتروپاتئنا

□ دوکتور میر هدايت حصاری

میلاددان اؤنجه بیرینجی مین ایلیگیگین اورتالاریندا (۷۰۱ _ ۵۵۰ م. اؤ.) ایراندا تورک منشألی میدیا (ماد) دؤولتی قورولدوقدا بو اولکه ایکی حیصه یه آیریلدی (کیچیک یا یوخاری میدیا _ بؤیوک یا آشاغی میدیا) بئله لیک له کیچیک میدیادا (ایندیکی آذربایجاندا)، ماننا، مادای (میدیالی)، کاس، قوتی، لولوبی و حوریتی کیمی تورک قبیله لری اساسیندا تشکول تاپان یننی بیر قبیله توپلومو مئیدانا چیخدی.

سونرالار یعنی میلاددان اؤنجه ۴_ جو عصردن (اسکندرین ایرانا هوجومو زامانی _ ۳۳۱ م. اؤ.) اعتباراً یونان قاینقلارینا گۆره بورایا آتروپاتئنا آدی وئریلدی. بو آد سونرالار تحریف اولاراق آذربایجان شکلینی تاپدی.

کنچن عصرلرده عرب و فارس تاریخچی لری بو آدی مؤختلیف شکل لرده او جۆمله دن آذربایگان، آذربادگان، آذر آبادگان، آذر باذگان، آتورپاتگان... کیمی یازمیشدیلار. مثلاً:

هجری قمری ده تألیف اولان (مؤلیفی معلوم اولمایان) «حدود العالم من المشرق الی المغرب» کیتابی (ص ۱۵۷) بورایا آذربادگان دئمیشدیر. همان عصرده یاشایان مشهور ایران شاعری فردوسی اؤز شاهنامه سینده و هجری ۶- جی عصرین بؤیوک شاعری گنجلی نظامی اؤز خمسه سینده ، ظاهراً شعرین ایقتیضاسینا گۆره آذر آبادگان دئمیشدیلر:

فردوسی:	به یک ماه در آذر آبادگان	بیوند شاهان و آزادگان
نظامی:	و زانجا به تدبیر آزادگان	در آمد سوی آذرآبادگان
نظامی:	بریدی درآمد چو آزادگان	ز فرمانده آذرآبادگان

میلادی ۶- جی عصرده یازیلیب و دریند قالاسی نین دیواریندا قویولموش بیر داش یازیتیدا ایسه آتورپاتگان یازیلیمشدیر.

همان آدلار عرب یازبیچیلاری طرفیندن آذربایجان (Azerbaijan) یا آذری جان (Azerbaijan) کیمی ایشلنمیشدیر.

بو آدلارین منشألری باره ده موختلیف شرحلر وئرلمیش ، او جۆمله دن بیر شخص آدیندان آیلندیفی ایلتعا اولموشدور. یونان مؤللیف لرنه گۆره بو آد اورائین حاکیمی و ایسکندرین سردارلاریندان بیر اولان «آتروپاتوس» - ون آدیندان آیلنمیشدیر.

لاکین بعضی تاریخچی لره گۆره بو شخص اصلینده ایرانلی اولوب و هخامنشی لرن سون شاهی (۳- جو دارا) طرفیندن اورایا ساتراپ (حاکیم) تعیین اولموش ایمیش.

هر حالدا بو حاکیم آذربایجانلی موسقیل اعلان اتدیکن علاوه اۆلکه سینی حۆسن سیاستی ایله ایسکندرین هوجومندان قورویوب ، ساخلامیشدی. ایسترابونون یازدیغینا گۆره بو شخص اصلینده میدیالی. آیری سۆزله دئسک ، آذربایجانلی ایمیش.

ایران تاریخچیلری اونون آدینی ایرانلیلاشدیریب، آتروپات، آذرباد یا آذربد کیمی قلمه آلمیش و آذربایجان آدینی ایسه او آدلاردان آلتاراق: آتورپاتگان، آذربادگان، آذربایگان... کیمی یازمیشدیلا. دئمه لی بو آدلارین معنالاری دا واردیر. آتور یا آذر هر ایکسی سی اود معناسیندا و پاتگان و بادگان یا خودبایگان «قوروجوسو» (حفظ ائدنی) معناسیندادیر. عربلر اونا حافظ النار یا حافظ بیت النار دئمیشدیلر آتروپات یا آذرباد ایسه اود پناهیندا اولان یا اود گۆزتچیسسی (قوروجوسو) کیمی معنالانا بیلر.

بورادا آرتیق بیر بحثه گیرمک گرکلی گۆرونور:

۱- آتروپات یا آذرباد کلمه لری نین ایران دیلیجه (پهلوی یا قدیم فارسجا) معنالی اولدوغو اونون ایران منشألی اولدوغونو نیشان وئریر. بئله لیکله بو شخصین یونانلی یا ایسکندرین سرداری اولماسینا هنج بیر دلیل یوخدور و بو شخص ایرانلی اولمالیدیر. دئدیگیمیز آدلاردا، سونرالار ساسانی دؤورونده اونا و اونون حؤکم اتدیگی اۆلکه یه وئرلمیشدیر. آیری سۆزله بورائین آدی ابتداده همان کیچیک میدیا و یا آتروپات میدیاسی اولوب و سونرا آتروپاتگان (یونانجا: آتروپاتنا) آدینی تاپمیشدیر.

۲- بیر طرفندن ده بو آدین معنالی اولدوغو گۆستریرکی، بو آد او حاکیمین آدی یوخ، بلکه ذاتاً اونون لقبی یا مقامی نین آدی ایمیش. چونکو اوزامان آذربایجانین پایتختی اولان: ایندی تخت سلیمان دئیلن گنجک یا کنزک شهرینده آتش پرستلیک آیینی نین اؤچ مۆهۆم آتشکده (اود معبدی) لریندن بیر، بلکه ده آن مۆهۆم دورودو. بو آتشکده نین اهمییتیندن بیر بو کی ساسانی شاهلاری بورائین زیارتینه یا هدیه تقدیم ائتمگه گلنده پایتخت لری اولان مدائن شهریندن اورایاجان پیاده و

آیاق یالین گلرمیشلر. آذربایجان حاکیمی (شاهی) بو چوخ اؤنملی و همیشه یانماقدا اولان آتشکده نین دواملی حالدا یانماسی نین اصلی مسئولو و بو لقب ایسه اونون ایمتیازلاریندان و ایفتیخارلاریندان ایدی. نجه کی عوئمانلی سولطانلاری نین بیر مؤهۆم لقب لری «خادم حرمین شریفین» ایدی. یعنی موسلمانلارین ایکی مؤقدس شهرلرینده (مکه و مدینهده) اولان زیارتگاهلارین خیدمتچیسی...

ابن فقیه «البلدان» کتابیندا یازیر کی:

بو آتشکده قاباقجا تبریزده ایمیش. اونا گۆره ده هم او آتشکده یه ، هم ده تبریزین اؤزونه آذربادگان دئییلیرمیش.

۳- آتش پرست لیک آئینی نین آن اؤنملی و داواملی (جاویدان) اؤد معبدلری نین آذربایجاندا (تبریز، گنجک و بلکودا) اولماسی و زردوشت پیغمبرین آذربایجاندا چیخماسی و موغ طایفاسی نین اورادا اولماسی نشان و اثریریکی ، آتش پرست لیک آئینی اصلینده آذربایجانلی لارین اسکی دینلری اولوب حتتا زردوشتدن قاباق دا وار ایمیش و آیری میللت لر او جومله دن فارس لار بو آئینی آذربایجانلی لاردان گۆتورموشدولر. آیری سۆزله، زردوشت بو دینی گتیرن یوخ، بلکه او دینی خورافات لاردان آریدیب و اصلاح اتمک اوچون گلن و اهورامزدا طرفیندن تعیین اولان بیر پیغمبر ایدی. تاریخه گۆره او موغلارین بؤیوکلریندن ایمیش. (یعنی موغلار اونون زامانیندا وار ایمیشلار) هر حالدا میلاددان اؤنجه ۳۳۱- جی ایلده ایرانین هخامنشلی دؤولتی ایسکندر مقدونی نین قوشونونون مؤقابلینده دوام گتیره بیلمیه رک داغیلدیقا، (ظاهراً اوندان دا قاباق) کیچیک میدیانین هخامنشلی لر طرفیندن تعیین اولان ساتراپی (حاکیم) اورانی مؤستقیل اعلان ائتدی. بلکه لیکله ۳۰۰- ایل ماننلاردان سونرا آذربایجاندا ۲-

میلاددان اؤنجه بیرینجی مین ایل لیکن
اؤرتلاریندا (۷۰۱ - ۵۵۰ م. ا.و.) ایراندا تورک
منشالی میریا (مار) دؤولتی قورولوقدا بو
اؤلکه ایکی میقه یه آیریلدی (کیچیک یا یوهاری
میریا - بؤیوک یا آشاغی میریا)

ایسکندردین هوجومونوباشیندان سواراق یونانلیلارین آیاقلاری نین اونون اؤلکه سینه دیمه سینه مانع اولدو. اؤزونو پادشاه آدلاندیردی و بو شاهلیق اونون نسلینده ارثی اولراق قالدی. بو سلاله نین دوام تاپماسی ، آذربایجان زردوشت آئینی نین و آتش پرستلیگین مرکزینه چئویردی. او (آتروپات) اؤلکه سی نین نظامی قودرتینی آرتیردی. بنله کی او ۱۰- مین آتلی و ۴۰- مین پیاده عسکر حاضیرلییا بیلردی. لاکین ایسکندردین و سونرالار سلوکی لرین و پارتلی لارین (اشکانلی لرین)

موقابیلینده نظامی باخمیندان موقابیلده ائده بیللمه یین آتروپاتئن شاهلاری اونلارلا بعضاً ایتماقا گیریپ، بعضاًده قوه مولوق (قیزوئریپ، قیز آلماق) رابطه سی قورماغا چالیشاردیلار. مثلاً:

آتروپات اؤز قیزی ایسکندرین جانشینی اولان «پردیکاس» (perdikas) آدلی سردارینا وئردی. بو قوه مولوق رابطه لری غالباً اولکه لر آراسیندا ساواشمانین قاباغینی آلا بیلردی. هر چند بعضاً فایدا سیزدا اولاییلردی. مثلاً:

م. اؤ. ایکینجی قرنین سونلاریندا اثرمنستان شاهی ۲- جی نیگران آتروپات شاهی ایله اولان قوه مولوق رابطه سینده باخمایاراق (اونون قیزی آتروپات شاهی نین گلینی ایدی) هوجوم گتیریپ آتروپاتی ایشغال ائتدی. هر چند بو ایشغال چوخ دوام اتمدی. چونکو م. اؤ. بیرینجی عصرین ۳۰- جو ایللرینده آتروپاتئن لر پئنه سیاسی ایستقلال لارینی اله گتیردیلر.

م. اؤ. ۳۶- جی ایلده آتروپات سلاله سی نین سون شاهلاریندان بیری اولان «آرتا بازده» اولجه پارتلی لارلا بیریلیکده روملولارین علیه نه محاربه یه گیریپ و چوخلو غنیمت اله گتیردیلر. لاکین غنیمت لری بۆلمکده بیر - بیرلری ایله ایختیلاف تاپدی لار و آرتابازده روملولار طرف گنیدب اونلارلا پارت لارین علیه نه ایتیفاق ائتدی البته بو ایشین سیاسی سببی ده وار ایدی. چونکو آرتابازده، اولکه سی نین پارتلی لارین البته دۆشمه بیندن قورخوردو. نتیجه کی چوخ چکمدن بئله ده اولدو. روملولار بیر ایش گۆره بیللمه دیلر بونونلا بئله آرتابازان روملولارلا صمیمی حالدا ایتیقادا قالدی. حتتا اؤز قیزی «ای یوتاپی» (Iotap) آتونی نین اوغلو ایسکندر وئردی. بو آتونی همان دیر کی، میصره هوجوم آپاریپ تصروف ائتدی کدن سونرا میصرین مشهور ملکه سی «کتلوپاترا» ایله ائوندی و بو اوغلان او ایکی سی نین ائولادی ایدی. بعضی روایت لره گۆره حتتا ماقدونیالی ایسکندرین اؤزوده «باری پاکس» آدلی میدیالی بیر قیز ایله ائولندی. بئله لیک له بو نوع قیز قوه مولوغو او زامان پادشاهلار آراسیندا چوخ یایقین بیر ایش ایدی.

آتروپاتئن یین پایتختی باره ده

ایران منبع لرینده آتروپاتئن دۆولتی نین پایتختی نین آدی «گنجک» یا گنژک «کنزک» کیمی چکیلمیشدیر.

اسکی یونان مؤللیف لری بورایا «گازاکا» یا تحریف اولاراق «زازاکا» یا ساده جه «گازا» و عربلر «کزنا» و بعضاًده «شیز» دئمیشدیلر.

دندیگیمیز کیمی آتروپاتئنین (ایرانین) اؤچ بؤیوک آتشکده سیندن بیری بو شهرده ایدی «ابن خرداد به» بو آتشکده نین آدینا «آذر گشنسب» (Azer gushnesb) دئمیشدیر، بو شهرین آدینی ایسه عربلشدیره رک «جنزه» (Cenze) کیمی یازمیشدی.

غ. غیب الایف گنجہ یا گنجک توپونئینی، ساکالاردا اولان «گنجک» آدلی طایفا ایله رابطه‌لی گؤرموشدور. او هابئله دئییرکی بو شهری آتروپاتین آناسی یا «باباسی» پایتخت ائتمیشدیر. بورادان معلوم اولور کی آتروپاتین دده - بابالاری او آتشدکه‌نین (اود معبدی‌نین) کاهین لری ایمیشلر. بله اولسا او اؤز اوغلونون آدینی دا آتروپات (یعنی اود پناهیندا) قویا بیلردی. لاکین آتش پرست‌لیگین، اصلینده تورکلرین دین لری اولدوغونو نظره آلساق بو فارس آدینی اوشاقلارینا قویماقلاری منطق سیز اولور. اما بو آدین فارس‌لار طرفیندن اونا لقب کیمی وئريلمه‌سی عاغیلا اویقون گله بیلر. نئجه کی هیندوستاندا آتش پرست‌لرین روحانی‌لرینه «آتروپات» دئییرلر.

تاریخه گؤره ۶۲۶- میلادی یا هجری ۵- جی ایلده بیزانس ایمپراتوری هراکلیوس بورایا «گنجکه» هوجوم گتیره‌رک اورانی داغیدیپ، وئرانایا چئویردی. بو خرابه‌لر ایندی «تخت سلیمان» آدی ایله «تکاب» (تیکان تپه) شهری نین ۵۵- کیلومتر دوغو قوزئی‌نده (شمال‌شرقده) و مراغه و میان‌دوب - ین [قوشا چای] گونئی ساریسیندا قالماقدادیر.

بوردا ۱۸۰ متر اوزونلوغو و ۱۲۰ متر ائنی و ۶۵ متر درینلیگی اولان بیر دریاچه «گؤل» واردیر. اونون سویو گؤلون ترکینده اولان هرئانیه ده ۱۰۰- لیتر سو وئرن گورلو بیر بولاقدان تأمین اولور. دئدیگیمیز کیمی ساسانلی پادشاهلاری بورانی زییارت ائتمک اوچون پایتخت‌لری اولان مداین شهریندن اورایاجان پیاده و آباق یالین گلریشلر.

بو تاریخی آییله (تخت سلیمان) ۲۰۰۳- جو ایلدن دونیانین موهوم کولتورل میراثلاری سیراسیندا «یونسکو» طرفیندن قبول اولونموشدور.

هجری ۷- جی (۱۳- م.) عصرده ۲- جی موغول ائللخانی هولاکو خانین اوغلو «آباقخان» تخت سلیماندا بعضی آبادانلیقلار یاراتمیشدی. او جومله‌دن خسرو قسری نین یئرینده تیکدیردیگی عمارت، دیقته لایق‌دیر.

بعضاً تاریخده آتروپاتینین بو پایتخت دن ساوایی آیری «فراسپا» آدلی بیر پایتختین آدینی دا گؤرمک اولار. دئمه‌لی ایک کی بو پایتختی، آتروپات شاهلاری میلاددان اؤنجه ۲- جی عصرین سونوندا اؤزلری نین قیش (قیشلاق) پایتختی کیمی سالدیریب و گۆن به گۆن او شهری گئیشلندیریب و مؤحکمتمیشدیلر.

بو شهر میلاددان اؤنجه بیرنجی عصرین سونلاریندا اؤز وئرن سیاسی حادیشه‌لرده و روملار ایله محاربه‌ده بؤیوک و اؤنملی رول اوینامیشدی. بو شهر روملولارین توسعه طلب‌لیک‌لری و ایشغالچیلاری مؤقابلینده مردانه مؤقاومت ائدرک نهایتده آنتونی نین باشچیلیگی ایله هوجوم گتیرن روم لژیونونون فعالیت‌لرینی دایاندیریب و اونلارین پئتيلمه‌سینه سبب اولموشدور.

آتروپات شاهلاری آیری اۆلکه لرله صۆلج و صفا ایله کنچینمک اوچون موختلیف سیاست لر ایشلدیردیلر. قوه مولوق رابطه سی تۆرمکدن و ایئتفاقلارا گیرمکدن علاوه مؤذاکره یولو ایله و یا قوزنیده کی بعضی گوجلوق قوم لارا باج و ثرمکه له اؤزلرینی اماندا ساخلاییردیلار. او چۆمله دن ایسکندر دن سونرا اونون تسخیر ائتدیگی اراضینی اله گنچیرمک اوچون سردارلاری آراسیندا اوز و ثرن مؤبارزه لرین شیدت لندیگی زامان ان موقعیت دن ایستفاده ائده رک «سولوکی» لر دؤنمینده اۆلکه نین ایستیقلاینی قوزویوب ساخلایا بیلدی.

آتروپاتن اۆلکه سی اکینچی لیک، صنعت کارلیق، پنشه کارلیق و مدنیت باخمیندان دا یوکسک سویه ده ایدی و میدیا و ماننا مدنیته نین خلف وارشی اولاراق اؤستون بیر مدنیته چاتمیشدی. بو مدنیت هنلنیزم دؤرونده دها آرتدی. اۆلکه نین مؤستقیل لیگی و وارلی لیگی ، ایقتصادین پارلاماسینا و تولید قوه لری نین گۆچ لئمه سینه و تیجارتین گلیشمه سینه و صنعتی نین یوکسلیشینه سبب اولدو. نتیجه ده شهرلی لیک یاشاییشی دا اینکشاف ائتدی ایسکندر دن سونرا اونون ایمپریاسی نین شرق حیصه سینا اله گنچیرن سولوکوس آدلی سرداری آتروپاتن ده اله گنچیرمک خییالیندا ایدی. اونا گۆره آتروپات و اونون جانشین لری بو سیاست ایله مؤبارزه اتمگه مجبور ایدیلر. بونونلا بئله م. اؤ. ۳- جو عصرین اول لرینده آتروپاتن شاهی «آرتابارزان» سولوکی شاهی «۳- جو آنتی یو خان» (Antiyuxan³)_ ین حاکمیتی نی رسمیت له تانیماغا مجبور اولدو. لاکین چوخ چکمدن یعنی میلاددان اؤنجه ۲- جی عصرین اول لرینده آتروپاتن اۆلکه سی یئنده اؤز ایستیقلاینی اله گتیردی.

میلاددان اؤنجه ۲- جی عصرین اورتالاریندا آتروپاتنن شرقینده یثنی بیر مؤتجازوز یعنی «اشکانلی لار» دؤولتی تاپیلدی. بو دؤولت «۳- جو آنتی یوکسا» (Antiyuksa³) نین حۆکومتی نین اول لرینده دک بؤیوک میدیانین شرقی حیصه سینا تصرف ائتدی میلاددان اؤنجه ۲- جی عصرین ایکینجی یاریسیندا اشکانلی لار (پارتلی لار) آتروپاتننده اؤز موضع لرینی مؤحکم لندیلرسه، لاکین آتروپاتننن خودمؤختارلیغینا مانع اولاییلمه دیلر. نهایتده میدیالی لار و آتروپاتن لر، سولوکی لرین علیه نه گئدن مؤبارزه لرده پارتلی لارلا مؤتفیق اولدولار. همان ایئتفاق دؤورونده بو اۆچ خالقین مدنیت لری و خصوصیت لری و عنعنه لری بیر _ بیر یی ایله قاریشدی. آتروپاتن زردوشت آیینی نین مرکزی اولدو.

آتروپاتننده حاکم اولان، سیاسی گنشدیشه، مدنیت اوصولوندا و سوی عنعنه لرینده میدیا سؤیونون نیشانه لری وار ایدی. دئمک آذربایجان خالقی نین دامارلاریندا میدیالی لارین دا قانلاریندان اثر وار. خصوصی ایله جنوبی آذربایجاندا اولان قبیله لرین یعنی: کوتی لرین ، لوللوی لرین، حوریتی لرین ماننلارین و سایر تورک خالقلاری نین سونکو نسیل لری نین میدیالیلارلا قانییب قاریشماسی نتیجه ده آتروپاتننده یثنی بیر نسیل وجوده گلدی.

يىلدىگىمىز كىمى مېدىيا ئۆلكەسى چايلارنىڭ آخارى و داغلارنىڭ آخار _ باخارى (مقسم المياھ يا خط الرأس) اوزره ۱۲- اصلى جوغرافىيى بۆلگەلرە بۆلۈنموش ايدى. بونون ۸- بۆلگەسى كىچىك يا بوخارى مېديانى و ۴- بۆلگەسى بۈيۈك يا آشاغى مېديانى تشكىل ائيدىردى. بو ايختىلاڧىن سىبى كىچىك مېديانىڭ آبادلىغى و چايلارنىڭ (داغلارنىڭ) چوخلوغو ايدى. بونودا بىليرىك كى كىچىك مېديا تېرىپى اولاراق همان آتروپاتىن ئۆلكەسى دىر. اونا گۆره آتروپاتىن ئۆلكەسى نىڭ اراضى سىنى آيدىنلاشدىرماق اوچون او سىككىز بۆلگە بە ايختىصارلا ايشاره ائيدىرىك : (بو بارەدە وارلىق درگىسى نىڭ ۱۱۶ و ۱۱۷ - جى نۆمرە سىنە مۇراجە ائىتمك اولار)

۱- آراز چايى ايله قره داغ و آورىن داغ آراسى:

ايندىكى قوتوب ، خوى و مرند شەرلىرى يئرلش بۆلگە ، بورايا آشورى لار «سان گى بوتو» دئەردىلر. م. اؤ. ۹- جو عصر دن ۸- جى عصرەدك بوتونلوكلە اورارتو ئۆلكەسى جۆزۈۋندە ايدى. اونون سونرادا كى طالعى، اورارتو ئۆلكەسى و آشور دۆلتى دۆشورلنەدك، قارانلىقدادىر. سان گى بوتو چوخورو اكينەجكلى و حاصىلى بىر بۆلگە ايدى. بورا اسكى چاغدا قالىن مىشەلىك ايدى.

۲- قره سو چايى چئورەسى (آرازين گۆننى قولو):

بو بۆلگە حاقىندا قديم منبع لردە ھىچ بىر معلومات الە بوخدور. سونرالار كادوسى لرىن اورادا ساكىن اولدوقلارنى بىليرىك (كادوس لار ايندىكى تالش خلقى نىڭ بابالارى ايدى)

۳- اورمو (اورومىه) درياچەسى چئورەسى:

بو بۆلگە اۆچ فرعى بۆلگەلرە بۆلۈنور:

الف _ اورمو گۆلونون باتى ساحىلى _ يعنى آنتىك «گلىزان» بۆلگەسى. مىلاددان اۇنچە ۹- جو عصرەدە بورا مۆستقىل بىر بۆلگە ايدى. نظره گلن سونرا اورارتو يا ماننا ئۆلكەسى جۆزۈۋنە گىچدى. بلكەدە بو ايكى ئۆلكە آراسىندا بۆلۈندو.

ب _ اورمو گۆلونون گۆننى ساحىلى و جىغاتى (ايندى زرىنە رود) و اونونلا ھوۋازى آخان چايلار حوضەسى. بو بۆلگە ، مىلاددان اۇنچە «اىچرى زاموا» آدلانىردى، و نىچە مۆستقىل سىياسى حىصە يە (حاراننا «Harrana» ، ماننا «Manna» ، مىشى «messi» وس). بۆلۈنوردو. سونرالار بو بۆلگە ماننا دۆلتى نىڭ نۆۋە سىنى تشكىل ائىدى. مىلاددان اونچە ۷- جى عصر دن سونرا بورا مېديا ئۆلكەسى نىڭ اىقتىساد مركزى اولدو. يعنى اولجە مېديانىڭ و سونرا آتروپاتىن مېدياسى نىڭ (آتروپاتگانىن) اىقتىساد مركزى اولدو.

ج - اورمو گۆلونون دوغو ساحیلی. بورا ماننا تورپاغی ایدی و قوزئی ساحیلی ایسه یعنی آجی چایی و ایندیکی تبریز بؤلگهسی - ظاهراً مستقبل ایمیش. بورادا دالیان قبیلهسی یاشاماقداییدی. بو بؤلگه و اونون اۆچ فرعی بؤلگه سی اقتصا د باخمیندان او بیرى بؤلگه لره نیسبت آرتیق اینکشاف اتمیشدی. بورا ایندیلیکده ده اکینچیلیک و باغداریق باخمیندان بوللوقدور. ظاهراً گلیزاندا میس معدنی ده ایشله نیردی.

۴- قیزیل اوزن درهسی و شعبه لری

قیزیل اوزن چایی نین اؤزلیک لریندن بیرى ایلان بوروق (دولان باجلی) آخماسیدیر. بو دره ده نچه فرعی بؤلگه نی نظره آماق اولار.

الف - ایندیکی رشت شهرى یاخینلیغیندا بو چایین مصبى نی تشکیل ائدن باتلاق کیمی یئردن اوز یوخاری، سویون آخیمی نین عکسینه حرکت ائتسک، اولجه مؤستقیم حالدا گونئی سمتینه گنده جه ایک. بو چای گیلاندا گنجه رک، دار بیر دره آراسی ایله اوجا البرز داغلارینی اؤتوب، گئدیر. بیر حالدا کی قیزیل اوزن بو بؤلگه دن یوخاری دا، قوزئی باتیدان گونئی دوغویا آخیر و آغ داغ ایله آغ گدیک آراسیندا کنجیر. بورادا تشکیل اولان دره یه قدیمده «آندیا» (Andia) دئییلردی. ب - بو دره نین قوزئی دوغوسوندا سهند داغیندا گلن کیچیک بیر چای گلیب قیزیل اوزنه تۆکولور. ایندیکی میانا شهرى اونون ساحیلینده یئرلشیر.

بو دئدیگیمیز چایین و اونا تۆکولن کیچیک نهرلرین تشکیل ائتدیگی دره اسکى دؤورده «زیکرتو» (Zikerto) بؤلگه سینی تشکیل اندیردی.

ج - قیزیل اوزن بو کیچیک چایا قووشاندان سونرا گۆنئیدن قوزیه ساری آخیر بو چایین

تۆرکستان قیریم زاماندا آذربایجانین بیر بؤلگه سی
اولموش و سون زامانلاردا آذربایجاندا
آیریلیمیش و عینی آردا، سندرچ شهرى نین
مركزی ایله بیر ایالت تشکیل اتمیشدی.

یوخاری باشینی قدیم: قیزیل
بونداى آدلانا «قافلان کوه»
داغی ماننا بؤلگه سیندن آبییر.
آشوری لر قیزیل اوزن چایی نین
بو حیصه سینه مادای (Maday)
دئییردیله.

بورادا قیزیل اوزن ساغ قولو - زنجان چایی - آیری گنیش بیر دره تشکیل اندیر (بورا زنجان شهرى نین اطرافیندا واقع اولموش و خمسه آدلانیر).

۵- کیچیک زاب چایی نین یوخاری باشی

۳- جو و ۴- جو بؤلگه لرین گونئی باتی سیندا واقع اولان یئرلر آرتیق آشورلارا ماییل ایدی.

«زاموا» (Zamua) یا «لولو» (LuLu) ایالتی ده جو جوغرافیا باخیمیندان آشورلارلا ایلگیلی ایدی. اورمو گۆلوندن «دیاله» چایی نین یوخاری حیصّه لرینه دک چکیلن اراضی باشدان باشا (ایندیکی، میاندوآب یا قوشا چای، بانه، سلیمانیه، زهاب و سنندج شهرلری بؤلگه سی) محدود حالدا. زاموا آدلاناردی. زاموا اؤزو کیچیک زاب چایی دره سی نین یوخاری حیصّه سی و دجله چایی نین بیر قولو ایدی. بونودا دنمه لی بیک کی، کوردستان قدیم زاماندان آذربایجانین بیر بؤلگه سی اولموش و سون زامانلاردا آذربایجاندان آیریلیمیش و عینی آدلا، سنندج شهری نین مرکزی ایله بیر ایالت تشکیل اتمیشدی.

۶- دیاله چایی نین یوخاری باشی:

دیاله چایی نین یوخاری باشی و اونون کیچیک قوللاری (یعنی سلیمانیه، سنندج و زهاب شهرلری نین تشکیل ائتدیکلری اۆچ بوچاق شکیللی بؤلگه) میلاددان اؤنجه ۹- جو عصرده «پارسوا» آدلانیردی. بو بؤلگه ده شهروز دره سی «سلیمانیه یاخینلیغی» او بیرری یترله نیسبت چوخ جمعیتلی و چوخ حاصللی دیر.

زاموا و پارسوا (۵- جی و ۶- جی بؤلگه لرده) خصوصی بیر اهمیته مالک ایدیلر. چونکو کیچیک زاب و دیاله دره لری زاگروس داغلاری آراسیندا چکیلرک، نچه سیرا داغلاری اؤتوب، آسانلیقلا کنجیله بیلن بیر کنجید وجوده گتیرمیشدیلر. بورادا شرقه ساری گئدن گدیگر لر غربدن میدیا اۆلکه سینه گئدن یول ایدی. دیاله دره سی همیشه بابل ایله ایرانین و سایره شرقی اۆلکه لرین آراسیندا اولان اصلی ارتباط یولو ایدی. بو یول «میدیا دروازه سی» دئییلن (ایندی پاتاق گدیگیندن) کئچیب، آنتیک انکباتانا (ایندی همدانا) یتیشیردی.

۷- دیاله چایی نین اورتا حیصه سی:

ایندیکی «خانقین» شهری یاخینلیغیندا واقع اولان بو بؤلگه نی بابل دؤولتی نین سیاسی نفوذو ائتیندا اولان «نمر» (Namar) ایالتی ایشغال ائدیردی. دیاله دره سی و اونون شعبه لری نین گونئی سارسیندا «بیت همبان» (کامبادن) یتیشیردی.

۸- جی بؤلگه کرخه چایی نین یوخاری باشی و کرمانشاه ایله ایلگیلی اولور. دیاکونوف بورانی کیچیک میدیا جۆزؤؤنده سایمیشدیر. لاکین آتروپاتئن جۆزؤؤنده اولوب، اولماماسینا حؤکم اتمک اۆلماز. اونا گۆره ده اونون شرحیندن واز گنچیریک.

آتروپاتئن شاهلاری حاققیندا

آتروپاتئن شاهلاری باره ده چوخ معلومات الده یوخدور. حتتا او سلاله نین شاهلاری نین آدلاری دا مونظم حالدا چکیلمه میش و او باره ده لازیمینجا شرح و ثریلمه میشدیر. بیز بورادا آنجاق او شاهلارین آدلارینا ایختصارلا ایشاره ائده جه بیک:

آتروپات «آذرباد»_ میلاددان اؤنجه ۴_ جو عصرده کیچیک میدیانین ساتراپی و اورادا ایلك مؤستقیل دؤولت قوران.

اورون توبات (Orontobat)_ میلاددان اؤنجه ۴_ جو عصرین سونلاریندا حاکمیتده اولموشدور.

آرتابازد «آرتاواز» (Artabazd)_ میلاددان اؤنجه ۳۶_ جی ایلده حاکمیتده اولموش اولجه پارت لار «اشکانلی لر» ایله روم علیهینه مؤتفیق اولدو. لاکین اؤلکه سی نین تجاوزکار پارت لارین ایینه دوشمه گیندن قورخاراق روملورلا بیرلشدی. حتتا اؤز قیزی اییوتاپی (Iotap) روم سنزاری آتونوی ایله کئلوپاترائین اوغلو ایسکندر وئردی.

آریو بارزان «آریوبرزن» (Aryo barzan)_ آرتابازدین اوغلودور. میلاددان اؤنجه ۲۰_ جی ایلده تاختا اؤتوردو. چوخ مؤدت روم دا قالدی. روملورلا دوستلوق رابطه سی قوردو اونا گؤره ده اثرمنستانادا موقعیتینی برکیتدی. بورادا بونودا دئیک کی آتروپاتئن شاهلاری عین حالدا غالباً اثرمنستانا حؤکمرانلیق ائدیردیلر.

آریو واسد (Aryovasd)_ آریو بارزانین اوغلو ایدی. میلادی ۲_ جی ایلده آریو بارزان اؤلدوکن سونرا اونون یئرینده اوتوردو. معلوم اولماسی بو آتروپاتئن_ ین سون شاهی ایدی. چونکو میلادی ۲۰_ جی ایلده پارت لار (آرشاکیدلر) آتروپاتئنی تصرف ائتدیلر.

اؤچونجو آرتابان (Artaban³)_ آتروپاتئن تاریخینده آن فعال و آن مشهور اولان بو حؤکمران اورادا کیچیک آرشاکید (اشکانلی) سلاله سی نین بیناسینی قویدو و اونون آناسی آرشاکیدلردن ایدی. بو شاهین دؤورونده روملور و یونانلی لار علیهینه اولان موبارزه داهادا شیدتلندی. اونون زامانیندا موبدلر و موغ لار و آهورا پرستلر چوخ قودرت و نفوذ تاپدیلا.

آتروپاتئن اؤلکه سی میلادی ۳_ جو عصرین اول لرینه دک پارت لار «اشکانلی» اراضیسی جوزوؤنده قالدی. اشکانلی لارین تورک سویلو اولدوغونو بیلیریک (باخ: وارلیق درگیسی نؤمره

قرن قونشو اولوب و ايکي قرن دن آرتيق آتروپاتئنده حاکمیتده اولدوقلارينا گۆره خصوصي ايله جنوبي آذربايجانين سوئي و قوم تشکولو گنديشينده اؤزل رول اوينايمشديلار. بارت لار دؤولتي ساسانلي لار واسطه سي ايله دنوريلديکدن سونرا آتروپاتئن ده ساسانلي لارين تصروفونه کئچدی. آتروپاتئن ساسانلي لار دؤورونده اهميتيني الدن وئرمه دی. بلکه ده آرتيق اؤنملي بير رول اوينادی. اويستانين و زردوشت آييني نين مرکزي کيمي باقى قالدى. چونکو اونلارين آن مؤهوم زيارتگاهلاري اورانين پايتختي گنجک شهرينده ایدی.

داوامی وار...

قايناقلار:

- (۱) ای. م. دیاکنوف ، تاریخ ماد ، ترجمه کریم کشاورز ، تهران ۱۳۴۵
- (۲) غ. غیب الایف ، آذربايجان تورکلری نين تشکولو تاريخيندن ، باکی ۱۹۹۴
- (۳) آذربايجان تاريخی ، علملر آکادئمياسی ، فارسجا چنويون ، اسحاق بیات ، تبریز ۱۳۶۰
- (۴) علی اکبر دهخدا ، لغت نامه
- (۵) وارلیق درگيسي نين مؤختلیف نومره لری (متن ده وئریلیب دیر)

بابک _ ين قانلی اوزو

مؤعتصیم (معتمصم) _ ين گؤزو بابکه دؤشدوکده ، دئدی : ... ، نيه دونيادا فيتنه تورتدين ...»

(بابک) هئچ بير جاواب وئرمه دی .

مؤعتصیم بويوردو هر دؤرد ال - آياغی نی کسسینلر . بير آلينی ، کسدیکده ، او ، او بيری آلينی قانا باتيريب ، اوزونه ياخدی .

مؤعتصیم دئدی : « ... ، بونه عئلمی دیر ؟ »

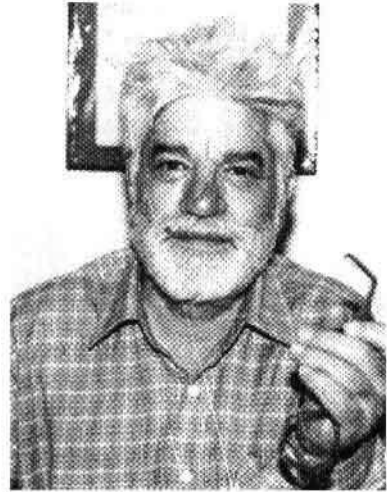
(بابک) دئدی : « بوندا بير حیکمت وار . »

دندیلر : « آخی دئی گؤرک نه حیکمتی وار دیر ؟ »

دئدی : سیز منیم هر ايکی ال - آياغیمی کسه جکسينیز ؛ آداملارين اوزونون قيزارماسی قاندان دیر . قان بدن دن چيخديقدا ، اوز سارالار . هر کيمين ال - آياغيني کسه لر ، اونون بدنينده قان قالماز . من بونا گؤره اوزومو قان لا قيزارتديم کی ، قان بدنيمدن چيخاندان سونرا ، دئمه سينلرکی ، قورخودان اوزو سارالدى .

خواجه نظام الملک طوسی نين سياست نامه سيندن _ ترجمه

فضولی شعرى نین بیر پارا مضمونلاری

۱- عشق

□ دوکتور حسین محمدزاده صدیق مؤولانا حکیم ملا محمد فضولی، اوز کلامی و فلسفی دؤشونجه سینی عشق ایله یوغورموشدور. اونون گؤروشونجه عشق، «تقدیر-خدا» دیر^۱. هر حرکت، حتا نئیده کی صدا و مئیده کی حرارت ده اوندان ناشیدیر^۲. بؤتون عالم و وارلیق عاشیقیدیر. اصلینده اونون دؤشونجه جوؤهره سی عشقدن باشقا بیر شی دگیلیدیر. عشق، وارلیغین ان بؤیوک سیری حساب اولونور و یئگانه گوؤجدور کی، اینجیذاب اونندان حاصل اولور. بؤتون وارلیق آن به آن و لحظه به لحظه عشقین گوؤجو ایله حالدان حالا دؤشورلر و دیشیلیرلر. هر شی «پرتو انوار حقیقت» سایلر و تصوؤره گلمز، و تووصیف اوللا بیلمز بیر زاده دیر. عشقی تعریف اتمک اولماز، آنجاق اونو دادماق ایچمک اولار، ایچمکدن ایسه دؤیولماز. «ابن عربی» بایزید بسطامی نین دیلینجه دئیر: «عاشیق او تشنه دیر کی، دنیزین سوینو قوڑتوم - قوڑتوم ایچیر و لاکین هر زامان سوسوزلوقدان دلی آغزیندان انشیکده لهله بیر»^۳.

فضولی نین دؤنیا گؤروشونون اساسی «عشق» اوزرینده قوڑولموشدور و عشقدن سوای هر بیر زادی اساسیز ساییر و عشق منعین کیمسه دن قبول اتمیر:

ای فضولی عشق منعین قیلما ناصحدن قبول،

عقل تدبیریدیر اول، سانما کی بؤنیادی وار.

فضولی ده کی عشق اینسان کمالی حساب اولونور، چونکو او، اوز معشوقونو بؤتون یارادیلشدان

۱. غ. ۱/۵

۲. غ. ۱/۲

۳. فتوحات مکی، ج ۲، ص ۳۲۵

اوستون و بلکه یارادیلشین اوبدان ناشی اولماسینی قبول اندیر و عشق ایسه سبب اولور کی، بنله بیر معشوق ایله گیزلی و معنوی باغلیلیقی اولسون و بو باغلیلیق اونو یارادیلشین آرزوسیندا قالان گیزلی وارلیقلار ایله ده باغلاير و اونو گوزللیک و گترچکلیگه سووق اندیر.

۲- درد و جفا

فضولی عاشیقی درد چکن و معشوقو ایسه جفا ائدن حساب اندیر و دئییر کی، دردی معشوق یانیر شودیگی و ایسته دیگی عاشیقینه نصیب اندر و دردی ائله حساب اندیر کی اینسان روحونو صنیقل و ثریب تمیزه چیخاردا و پاکلایا و زوالا حالا گتیرر. «حدیقه السعدا»نین سون سوزونده دئییر کی، الله تعالی چوخ شودیگی بنده لرینی درده مؤبتلا اندیر. بوزادا بوتون انبیا و اوولیانین عذاب - اذیت چکدیکلریندن دانیشیر و غزل لرینده بو دردین عشق دن قاینقلانماسینا تأکید اندیر و عشق آوازه سینا ایسه درد الندن ناله چکمکدن ناشی بیلیر:

ناله دندیر نمی کیمی آوازه ی - عشقیم بؤلند،

ناله ترکین قیلمازام نمی تک کسلیسم بند - بند.

بو درد چکمک و ناله ائتمگه باعث ایسه معشوقون جفاسیدیر. معشوقون جفاسینی، فضولی، اونون عاشیقه اولان اعتیناسی و اوندا بیر «عادت» حساب اندیر و بو عادت کی ترک ائتمگه وادار ائتمگین اوزونو جفا ساییر و معشوقون جفا ترک ائتمه سینا، عاشیق قارشیسیندا تغافل حساب اندیر:

ای بی وفا کی عادت اولوبدور جفا سنا،

بالله جفادیر اولما دئمک بی وفا سنا.

بلانی عشق اودونو شوعله لندیرمه اوزون گرکلی ساییر، بلادان قاچماير و حتا آلاهدان طلب اندیر کی، اونو عشق بلا سینا مؤبتلا ائتسین:

یارب بلای - عشق ایله ائت آشینا بنی،

بیردم بلای - عشق دن ائتمه جودا منی.

آز انیله مه عینا یئینی اهل - درد دن،

یعنی کی چوخ بلالارا قیل مؤبتلا منی.

۳- کنفلیلیک

کنفلیلیک یا مست اولما یولو ایله عقلین زنجیریندن قوزتارما مووضوعسو، فضولی نین چوخ تکرار ائله دیگی بیر سوزدور. اؤ اصل ایدراکی کنفلیلیکده گوزور:

نتجه بیر وسوسه‌ی - عقل ایله غمناک اولالیم،
 گلین آلیش - غمدن چیخالیم، پاک اولالیم.
 نشه‌ی - می بولالیم، قاپیل - ایدراک اولالیم.
 مست و مدهوش و خراباتی بی پاک اولالیم.

بوزادا «ایدراک» سوزونو ایکنجی و گیزی بیر معنادا ایشلدر و قیل و قال سایدینی عقلین ایدراکی
 قارشیسیندا قویور. همین سوزو باشقا پترده «عقلی ادراک» معناسیندا ایشلده رک دئیر:
 اویله سرمستم کی، ایدراک اتمزم دؤنیا نه دیر،
 من کیم، ساقی اولان کیمدیر، می و صبهها نه دیر.

۴ - غریبلیک

غریبلیک موضوعو فضولی شعرینده هم عیرفانی و هم ده دؤنیوی معنادادیر. عیرفانی معنادا
 بنله دیر کی اون، اوزونو ازلی فیض مبدأیندن آیری دؤشدوکنده غریب حیس اندیر و هر زامان دیریر
 کی، اونا وصل اولسون و معشوقا ینتیشین. دؤنیوی معنادا ایسه آنا یوزدوندان قوپوب «عراق عرب»
 بولگه‌سینه دؤشدوگو اؤچون، درین غؤربت حسی اونو بؤروپور. فارسجا دیوانیندا دئیر:
 نیست در بغدادیان مطلق فضولی رأفتی،
 حیف عمر من که بی حاصل در این کشور گذشت.
 لاکین کرپلا و نجف توپراغینی یالنیز اوز ایده‌آل معشوقلاری نین یاتدینی پتر بیلدیگی اؤچون،
 اوزونه تسکینلیک وئریر.

۵ - قوومیتچیلیک

مولانا حکیم ملا محمد فضولی اوز تۆرکلوگو ایله فخر اندیر و گؤنیر و اویونور. بو اویونمه اونا
 گوره دیر کی، تۆرکلوگو ساده‌لیک، پاکلیق، قلبی تمیزلیک، اینسان سئورلیک، گوزللیک، غنیرت و گوزو
 - کوتلو آچیقلیق آنلامیندا گوزور. و لاکین بو اویونمه‌لر سبب اولمور گی، اوندان قوومیتچیلیک
 دوینقولاری، باشقالارینی کیچیلتمگه و اونلارا خور باخماغا سبب اولسون. اونون آچدینی علم، معاریف
 و ادب سؤفره‌سیندن هر کس حتا اونون حیاتیندا هنج رولو اولمایان عجم ده ایستیفاده ائده بیلیر:
 از سخن، خوانی کشیدم پیش اهل روزگار،
 ذوق‌های گونه‌گون دروی ز انواع نم.
 نیستم شرمنده، هر مهمان که آید سوی من،
 خواه از ترک آید و خواه از عرب، خواه از عجم.
 هر که باشد گو بیا و هر چه باید گو بیر،
 نعمت باقی است این قسمت نخواهد گشت کم^۴

تاریخ بو یونجا بنله بیر «نعمت باقی» صاحیبی اولماق هر کسه نصیب اولمور. میثال اؤچون فردوسی نی نظره آلاق. اونون بوتون ذیکری- فیکری اوز قونشو و ولی نعمتلی تورک و عربی بامانلاماق، اونلاری منفی گؤستریمک و یالئیز عجملری اؤز «پارسی»سی ایله دیریلتمکدیر. بو عجمچیلیک سبب اولوب کی، هنج بیر میلت، حتا قونشولاری، اوندان یارارلانا بیلمیرلر، ایستیفاده انده بیلمیرلر. یازدیفی ۶۰،۰۰۰ بیت شعر یالئیز کؤرسو باشیندا اونونماغا لاییق گؤرونور.

فضولی ایله فردوسی نین اساس فرقی بوژادادیر کی: فضولی اینسان پرور، فردوسی ایسه عجم پروردیر. بو، اونا گؤزه دیر کی، فضولی حکمت، معاریف و عیرقان دالپسینجا گنتمیش و «علمسیز شعر» یازمامیشدیر.

۶- مداحلیق

مداحلیق عربلر و فارسلا آراسیندا، شعر دن یاسیندا اولان اون صنعتدن بیری ایدی. بو اون صنعت بوتلاردیر: مدح، ذم، ایستعفاف، تقاضا، رثا، هجو، نسیب، تشبیب، حسب- حال، مؤفاخره. خاقانی، مداح شاعیر عنصری حاقیندا دئییر:

ز ده شیوه کان حلیت شاعری است،

به یک شیوه شد داستان عنصری.

فارس شاعیرلری مداحلیقی یاخشی و مؤثبت حساب اندیرمیشلر. نتیجه کی منوچهری دامغانی دئییر:

گر مدیح و آفرین شاعران بودی دروغ،

شعر حسان بن ثابت کی شنیدی مصطفی (ص)؟

یا میثال اؤچون انوری ایبوردی دیلنچیلیک یولو ایله «آرپا» ایسته بیر و دئییر کی، دیلنچیلیک یولونو

الله اوزو آچمیشدیر:

گفتم ای گوسفند که بخور،

کز علفها همینت آماده است.

گفت جو، گفتمش ندارم، گفت:

در کدیه خدای بگشاده است.

گفتمش آخر از که خواهم جو،

اینت محنت که با تو افتاده است.

گفت خواه از کمال دین مسعود،

که ولی نعمتی بس آزاده است^۵

مولانا حکیم ملا محمد فضولی ایسه هر جزره مدحی ضید- مدحه چنویریر و اگر بعضی دؤولت آداملارینا قصیده یازمیشدیر، هامیسیندا شیکایت و فریاد حسنی دویولور. فضولی نین بو بیتی هامی نین دیلی نین از بریدیر کی، دئیر:

انی فضولی، اودلارا یانسین بساط- سلطنت،

یئیدیر آندان حق بیلیر بیر گوشه ی گلخن بنا.

اون تحمیدیه، پنجمبر (ص) نعتی و اماملاریمیزین منقهلریندن سونرا، کیمسه نی مدح ائتمه میش بلکه شاهلاری نصیحت و حتا اونلاری تقبیح و طعن ائتمیشدیر.

۷- ریاکار زاهدلر و صوفی

مولانا حکیم ملا محمد فضولی شعری نین اساس منفی تیبی ریاکار زاهدلردیر. اونون ائله غزلی یوخدور کی، بو مؤوضوعو بیرتهر ایشلمه سین و یالانچی، ریاکار، آلدادیجی و فیریلداقچی دیل ایله خالق آلدادیب، اوز دؤنیوی میللرینه چاتماق اؤچون شریعت دؤنوننا گیرنلره آغزین اییر و اونلاری ایفشا ائدیر:

غایت- زؤهد و ورع، زاهد، ووصال- حور ایسه،

وجهی یوخ منع ائله مک حوری لیقلاردان بی.

فضولی ینگانه شاعیردیر کی، شریعت پای بند اولماغینا موحکم تأکید ائدیر و آلاه درگاهینا ایستیغاته ایله دئیر:

بیر یولدا ثابت ائت قدم- اعتیاریمی،

کیم رهبر- شریعت اولما موقتدا بنا.

و بلکه ده همین تأکید اؤچوندور کی، یالانچی شریعتچیلری میثلی گوزونمه میش ایتمی دیل ایله هده له بیر. قیئد ائده لیم، یالانچی زاهدی ان منفی سیما گوستردیگی حالدا، فضولی «صوفی» نی ده یازیق و محروم و دالی قالمیش حساب ائدیر و هر حالدا اونو دا منفی بیر سیما گوزور:

زراق زاهدین ایچله لیم قانینی صبح،

محروم صوفی نین قیلالیم باغرینی کباب.

سیری در تکوین لغت (۱)

همایش بین المللی از لوح تا لوح

سیزدهم تیرماه همایش بین المللی از لوح تا لوح با پیام آقای رئیس جمهور در موزه فرش شروع به کار نمود. در این همایش پیرامون چگونگی پیدائی و سیر تحول خط و کتابت در جهان و نقش هویتی و ارتباطی ایرانیان در انتقال خط و کتابت در میان ملل و اقوام مختلف جهان بحث و بررسی به عمل آمد. در این همایش جمعی

از فرهیختگان و نخبگان و هنرمندان ایرانی و خارجی از □ مهندس ابراهیم رف رف جمله خانم دکتر ژاله آموزگار (اسطوره خط)، پرفسور آندره سومر از فرانسه (خط آرائی و نقش آن در ایجاد پیوندهای فرهنگی)، پرفسور فیلیپ ژینیو از کشور فرانسه (خطوط ایرانی میانه) و دکتر رضائی باغ بیدی (خط اوستائی) مقالاتی ارائه نمودند. در این گیر و دار، سوالی که برای نگارنده مطرح است، این است که خطی که بتوان بدون تعارف آن را خط ایرانی و یا دقیق تر بگوئیم، خط فارسی نامید، کدام است؟

نشست پژوهشی زبان فارسی و فن آوری اطلاعات

نشست ارائه یافته های پژوهشی گروه زبان فارسی و فن آوری اطلاعات دوشنبه ۱۳ تیر از ساعت ۱۶ در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات برگزار شد. این نشست پژوهشی با حضور علیرضا پورممتاز، دکتر علاءالدین طباطبائی، دکتر علی درزی، دکتر محمود بی جی خان، مهندس احمد یزدی پور، دکتر واحدی لنگرودی و دکتر مهنوش شمس فرد و علاقه مندان به مباحث پژوهشی برگزار گردید. در این نشست پژوهشگران یافته های خود را در حوزه ادبیات برای حاضران توضیح دادند.

امکان سنجی برای تجزیه و تحلیل کسره اضافه زبان فارسی به روش انطباق الگو، بررسی مشخصه های واژگانی افعال کنترلی زبان فارسی و ملاک های ساخت واژی برای تشخیص مقولات واژگانی کلمات در بیان فارسی نوشتاری معیار از مباحث این نشست بود. نشست زبان فارسی و فناوری اطلاعات یکی از سلسله نشست های پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات است که طی تیر ماه در زمینه های گوناگون برگزار می شود.

خبر فوق عیناً از مطبوعات نقل شده است و نگارنده از اعمال سلیقه های شخصی در درج خبر خودداری نموده است. ما از فهم مضمون و موضوع آن نشست پر آوازه «زبان فارسی و فناوری اطلاعات» عاجز ماندیم، امید که بعضی از خوانندگان صاحب ذوق ما از خلال جملات فوق در یابند که آن همه متخصص و کارشناس تصمیم به انجام کدام تحقیق پیرامون «زبان فارسی و فن آوری اطلاعات» را داشته اند.

گوشی تلفن

نمیدانم چرا دستگاه تلفن را در کشور ما ایران «گوشی تلفن» و یا به اختصار «گوشی» مینامند و اخیراً هم تلفنهای موبایل (همراه) با همین نام یعنی «گوشی تلفن همراه» نامیده میشود. ضمناً هنگامی که می خواهیم شخصی در پشت خط منتظر بماند، به او می گوئیم: «لطفاً گوشی دستون!» و یا با اختصار «گوشی!» که همشهریان ما نیز به تقلید از این سنت میگیرند: «گوشی الؤزده!».

هموطنان عزیز باید توجه کنند که چیزی که گراهام بل ده ها سال پیش اختراع کرده و ما در مقیاس وسیع برای رتق و فتق امور و همچنین «گپ زدن» و بعضی منظوره های دیگر از آن استفاده میکنیم، شامل یک بخش گوشی، یک بخش دهنی، یک بخش شماره گیر و بعضاً بخش های دیگر است، لذا نمی توان آن را صرفاً «گوشی» نامید. از طرف دیگر گوشی مخصوص شنیدن موسیقی که از هر لحاظ مشخصات یک «گوشی» را دارد، با نام «هدفون» نامیده می شود. جای آن دارد که در نامیدن اشیاء دقت بیشتری بکنیم، زیرا اولین گام در جاده عقل، نامیدن اشیاء با نام های طبیعی و منطقی است.

کاربران کامپیوتر

در محافل «رایانه ای» اصطلاحی به نام «کاربر» مرسوم است که ظاهراً در برابر کلمه انگلیسی «user» به کار میرود و مراد از آن استفاده کنندگان از کامپیوتر یا خدمات جانبی آن است. درست است که «کاربرد» به معنای استفاده عملی است (مثلاً کاربرد کامپیوتر در تحقیقات ادبی)، اما اصطلاح «کاربر» متأسفانه مفهوم متفاوتی را افاده میکند که عبارت است از «پرزحمت»، یعنی یک پروژه کاربر پروژه ایست که نیاز به کار و زحمت زیادی دارد و کار زیادی میرد، همانطور که «دلبر» نیز دل انسان را می برد و «زمان بر» نیز به فعالیتهائی گفته می شود که به زمان زیادی نیاز دارد. از توجه مسئولین محترم فرهنگستان کمال تشکر را دارد.

فرهیختگان

اگر بگوئیم که کلمه «فرهیخته» به دل من نمینشیند، بعضی خرده خواهند گرفت که کلمه ای به این زیبایی را چرا نمی پسندی؟ اصلاً به نظر میرسد که تو با کلمات اصیل فارسی مخالفت داری و

آدم ایرادگیر و مشکوکی شده‌ای! من مته را زیادی روی خشخاش نمی گذارم، فقط اشاره می کنم که ریشه این کلمه برای من ناشناخته است. یعنی بنده باید ابتدا بتوانم «بفرهیزم» و یا شخص دیگری مرا «بفرهیزاند» تا «فرهیخته» بشوم. از آنجا که تا کنون دیده نشده است که شخصی «بفرهیزد» یا شخص دیگری را بفرهیزاند، پس این کلمه «فرهیخته» را که در هیئت اسم مفعول بر ما معرفی شده است، سخت باید مورد تردید قرار داد. حتی اگر «فرهیختن» را صورت متغیری از «پرهیختن» به معنای «پرهیز کردن» نیز بگیریم، مشکلات مضاعف می شود زیرا ناسازگاری معنایی هم به مشکلات قبلی ما اضافه میشود. دهخدا به نقل از برهان قاطع آن را از «فرهیختن» (به معنای تربیت کردن و ادب آموختن، تأدیب نمودن، ریاضت دادن) به شمار آورده و شعری به عنوان شاهد مدعای خود از شاعر گمنام بوالمثل بخارائی آورده است بدین مضمون: *پی فرهیختن این اسب توسن، بر ابروی غضب چینی برافکن.* به فرض آن که کلمه نامأنوس «فرهیختن» را به رسمیت بشناسیم، هنوز بار معنایی آن در حد «تأدیب کردن، ریاضت دادن، مجازات کردن» بوده و از اینرو با مقصود ما یعنی «فاضل، دانشمند، ادیب» و نظایر آن سرسازگاری ندارد. از این رو بهتر است از خیر این کلمه ظاهر فریب بی مسمی درگذریم و از عبارات معنی داری نظیر «دانشمند»، «فاضل» و نظایر آن استفاده بکنیم.

خردنامه

اخیراً یکی از نشریات کثیرالانتشار کشور صفحات ویژه‌ای را تحت نام «خردنامه» منتشر میکند که ظاهراً اختصاص به طرح مسائل علمی و فلسفی دارد. اما همین نشریه شاید آگاه نیست که با همین کلمه به خوانندگان خود توهینهای زیادی روا داشته است، زیرا خود را در موقعیتی می بیند که گویا میتواند به خوانندگان خود «خرد» بیاموزد و آن ها را از بی‌خردی نجات دهد. حتی خداوند متعال نام کتاب آسمانی مسلمین را خردنامه، کتاب‌العقل و نظایر آن نامیده و آنرا صرفاً «قرآن» به معنی دعوت و فراخوانی (و شاید هم کتابی برای خواندن) نامیده است. در هیچ یک از مطبوعات دنیا چنین رسمی نداریم که صفحاتی را به نام «صفحات عقل»، **Book of Wisdom** و نظایر آن را برای خوانندگان خود ترتیب بدهند. اشکال کار اینجاست که این کلمه خرد را ما مترادف چندین کلمه علم، عقل، فضیلت، معلومات، تدبیر، فراست، هوش، دهاء، دانش، زیرکی و غیره به کار میبریم که باهم متفاوتند. مثلاً در انگلیسی **knowledge** و **science** و **wisdom** و **cognition** و نظایر آن همه با هم متفاوتند. لذا برای اجتناب از سوء تفاهات مشابه پیشنهاد میشود که نام این صفحات را همان به روش آباء و اجدادی خود «صفحات علمی» بنامیم.

یاء زدگی

در دوران تحصیل دانشگاهی، من همیشه از اصطلاح «مدارهای دیجیتالی» و «مدارهای الکترونیک» استفاده میکردم ولی بسیاری از دوستان و اساتید محترم از عبارت «مدارهای دیجیتالی» و «مدارهای الکترونیکی» استفاده می کردند که جوّ مهندسی دانشگاه سبب می شد که مضمون فنی مسأله به مضمون زبان شناسی آن بچربد و موضوع جدی گرفته نشود. وجود یاء های متنوع در زبان فارسی سوء تعبیرهای زیادی را موجب شده است. با آن که خاصیت و کارآئی این نوع یاءها را همه می شناسیم و در زندگی روزمره نیز بکرات از آن استفاده می کنیم، اما خطاهای زیادی هم صرفاً از این رهگذر وارد زبان فارسی می شود. از آن جمله است مواردی نظیر «معمولی» و «دیجیتالی». در این نوع مثال ها با یاء زائدی مواجه هستیم که گروه بندی آن مشکل است. اگر «غذاهای معمولی» را دوست داریم، چرا «غذاهای معمول» را دوست نداشته باشیم؟ و اگر «غذاهای معمولی» بیانی صحیح است، چرا عباراتی نظیر عبارات زیر را نمی پسندیم:

همسر محبوبی من (همسر محبوب من)، غذاهای مطلوبی همسرم (غذاهای مطلوب همسرم)، سخنان مرموزی همسرم (سخنان مرموز همسرم)، موسیقیدان های مشهوری آلمان (موسقیدان های مشهور آلمان). این مثال ها را بدان جهت آوردم که توصیه کرده باشم که من بعد از صفت صفت نسازیم و خود را گرفتار این نوع «یاء» ها نکنیم.

جشن رونمایی کتاب!

در خبرها خواندیم که هشتمین جشن رونمایی کتاب در موزه امام علی (ع) برگزار شد. عنوان خبر یعنی «جشن رونمایی کتاب» مارا بشدت آزوده کرد و ابتدا از درک مفهوم آن و مضمون این جشن عاجز ماندیم، سپس با مطالعه متن تفصیلی خبر دریافتیم که گویا این «جشن» اختصاص به معرفی چند کتاب و قدردانی از مولفین آنها داشته است. غرق در حیرت شدیم و از خود پرسیدیم که: «خداوندگارا، وجه تسمیه این رونمایی کتاب چیست»، سپس دریافتیم که شاید منظور گزارشگر خبر همانا «رو کردن» بعضی کتاب ها بوده است! ضمن این که ما با این اصطلاح «رو کردن» هم دشمنی دیرینه ای داریم و در موقع خود در این باره داد سخن خواهیم داد، هنوز این مسأله لاینحل باقی مانده است که اگر اصطلاح «رو کردن» کم و بیش ملموس است، تا کنون کسی با اصطلاح «رو نمودن» مواجه نبوده است. ای کاش روزی مراسمی هم تحت عنوان «مراسم رونمایی دغل بازان ادبی» تشکیل می شد.

بازخواست

عادتاً کلمه «باز» در زبان فارسی به معنای تکرار است، مثلاً بازسازی، بازبینی، بازتاب و غیره. به این مصرع از محتشم کاشانی توجه فرمائید که گفته است: باز این چه شورش است که در خلقت

عالم است؟ اما گاهی این اصطلاح معصوم به معانی دیگری به کار می رود که هم با یکدیگر ناسازگارند و هم هرکدام به تنهایی با معنای مورد نظر. اولاً در عبارت «بازماندگان حادثه زلزله» که ظاهراً به اشخاصی اطلاق می شود که از حادثه جان سالم بدر برده اند و یا از مرگ نجات یافته اند و معادل آن در زبان های اروپائی **survive** و **überleben** و نظایر آن است که در این صورت ما قاعدتاً بایستی از عبارت «باقی ماندگان» یا «نجات یافتگان» استفاده کنیم. فراموش نکنیم که این «باز ماندن» در ترکیبات دیگری نظیر «از سفر باز ماندم» معنای کاملاً متفاوتی را افاده میکند. سپس با اصطلاح «بازداشت» مواجهیم که مشکل ما را مضاعف می کند، زیرا باز داشتن کسی از چیزی بمعنای اخطار و ابلاغ به کسی برای خودداری از انجام کاری است و یا پیشگیری از بروز حادثه ایست ولی این «بازداشت» هیچ یک از آن معانی را تداعی نمی کند و کسی نمیداند که چرا پلیس هنگام دستگیری هجرمین به آن ها میگوید: «شما بازداشتید؟ حتی نمیتوان به آسانی پذیرفت که پلیس مجرمین را «بازرسی» کند و یا از اماکنی «بازرسی» به عمل آورد. «بازرسی» تکرار «رسی» است که کاملاً بی معناست. «بازجویی» هم از همین مقوله است، اما «بازخوانی» درست است، زیرا معنای خواندن دوباره را افاده می کند. اما «بازدید» عید یا بازدیدهای دیگر اکثراً در معنای کاملاً نادرست استفاده میشود، مثلاً گفته میشود که «رئیس جمهور از تأسیسات صنعتی فلان شهر بازدید به عمل آورد». بدون این که قبلاً «دید» به عمل آمده باشد، چگونه می توان از «بازدید» سخن به میان آورد. این مثال ها نشان میدهد که بازی بی رویه ای با کلمه «باز» در جریان است که لطامت سنگینی بر زبان و پیشرفت آن وارد میکند. مثلاً همین کلمه «چترباز» را در نظر بگیریم. آیا منظور بازی کردن با چتر است (که با کلماتی نظیر هوسباز و نظایر آن هم ساختار می شود که با نفس عمل مغایرت تام دارد) یا باز کردن چتر (که آن هم نارساست زیرا اصل ماجرا پریدن به کمک چیزی است که شباهت دورادوری با چتر دارد ولی خودش چتر نیست)؟ کافی است که ترکیب «چتربازی» را در نظر بگیریم که چقدر ماهیت آن شغل مقدس و جسورانه را لوس میکند. در اینجا بهتر است به اصطلاح «بازگشت» هم توجه خاصی بکنیم، زیرا این کلمه در معنای «رجعت» به کار می رود و کسی مشروعیت آن را زیر سوال نمیرد، ولی مگر «گشتن» به معنای رفتن است که «بازگشت» را به معنای رجعت بتوان به کار گرفت. شنیده بودیم که «شدن» به معنای رفتن است (که در آن صورت شاید «بازشد» را بتوان به معنای رجعت به کار برد، اما نشنیده بودیم که کسی بگوید: «من به اروپا گشتم»، لذا «من از اروپا بازگشتم» با مضمون عمل ناسازگار است. اما نارسائی عمده ای هم در کلمه «بازتاب» مشاهده میشود، زیرا این کلمه که در معنای «انعکاس نور» **(reflection)** کاملاً به جا مورد استفاده است، در ترکیباتی از قبیل: «سخنان رئیس جمهور بازتاب شدیدی در محافل کاخ سفید برانگیخت» ظاهراً به معنای «عکس العمل» **(reaction)** به کار رفته است که چندان منطقی نمی نماید.

دوست داشتن

دوستت دارم و دانم که توئی دشمن جانم، از چه با دشمن جانم شده ام دوست ندانم. بیشتر مردم با این یک بیت شعر آشنائی دارند. این بیت دو مفهوم متضاد دوست و دشمن را که در بین همه اقوام جهان بنیادی است، به وضوح بیان می‌دارد. اما مشکل ما از ترکیب «دوست داشتن» آغاز می‌شود که گویا معادل *sevmeğ* (ترکی)، *to love* (انگلیسی)، *lieben* (آلمانی) و نظایر آن است. اگر دقت کنیم، این کلمه در زبانهای دیگر از جمله در ترکی با فعلی بسیط بیان میشود، اما ظاهراً در فارسی معادلی برای این کلمه وجود ندارد، از این رو از ترکیب نامتجانس «دوست داشتن» استفاده شده است، که در بهترین صورت می‌تواند «کسی را در ردیف دوستان خود قرار دادن» تعبیر شود، اما نه آن رابطه آتشین بین زن و مرد را که خاستگاه همه قدرت و بالندگی انسان است. «دوستت دارم» حد اکثر تا این حد بار عاطفی دارد که «من ترا به عنوان یک دوست میشناسم»، «تو از دوستان من هستی» و نظایر آن. حالا شما به معنای همین ترکیب در این عبارت دقت کنید: «من اسپاگتی را خیلی دوست دارم». مشاهده میشود که همین ترکیب در اینجا معادل *to like* (انگلیسی) به کار رفته است، تا مشکل ما را مضاعف کند. اما ترکیب «دوست داشتن» و «دشمن داشتن» دارای نارسائی نحوی خاصی است که اکنون مورد توجه قرار میدهیم. کلمه «داشتن» (به معنای مالک بودن) کلمه کاملاً موجهی است که با آن که فارسی بودن آن مورد تردید است ولی ظرفیت معنایی خود را در مفهوم «مالک بودن» ادا میکند و حتی در زبان عربی و ترکی معادلی برای این فعل وجود ندارد. «من کتابی دارم» در ترکی و عربی همواره به این شکل بیان میشود که «مرا کتابی است». اما در مثالهایی نظیر خوار داشتن، عزیز داشتن، گرامی داشتن، دوست داشتن، روا داشتن همواره مترادف کلمه انگلیسی *consider* (در نظر گرفتن، به حساب آوردن، به شمار آوردن) به کار میرود، از این رو «دوست داشتن» قطعاً به معنای «همچون یک دوست به شمار آوردن» است و لاغیر و انتساب معانی عاطفی دیگر در حوزه عشق بدان نتیجه سهل انگاری در حوزه کلمه سازی در زبان فارسی است که در طول سده های طولانی موجب رشد غیر منطقی کلماتی شده است که انطباق لفظ و معنی در آنها بشدت میلنگد. حالا همین ترکیب را کمی در حوزه صرف و نحو جولان بدهیم تا نارسائی آن بهتر آشکار شود: *lover* (انگلیسی)، *liebhaber* (آلمانی) ستون (ترکی)، محب (عربی). پس قاعدتاً باید در فاسی معادل آن «دوستدار» باشد که ناتوان از بیان معنی است و از اینرو از کلمه «عاشق» که غیر فارسی است، استفاده میشود. از سوی دیگر *beloved* (انگلیسی)، *geliebte* (آلمانی)، شوگیلی (ترکی)، محبوب (عربی) معادل فارسی «دوست داشته» را ایجاب میکند که بازهم فقر معنایی دارد و به این دلیل از کلمه غیر فارسی «معشوق، معشوقه» استفاده می‌شود. کلمه «نگار» که به معنی معشوقه است، در اصل به معنای «نوشته»، «نگاشته» و «اثر نقاشی» است که در «نگارستان» کاملاً جا افتاده است، اما جایگاه

آن به عنوان «محبوبه، معشوقه» کاملاً سست است، حتی اگر سخن حافظ را سرمشق قرار دهیم که سروده است: نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت، به غمزه مسأله آموز صد مدرس شد، باز هم بار سماتیک این کلمه (ولو در معنای مجازی) ظرفیت تداعی مفهوم «معشوقه» را از خود نشان نمیدهد، به خصوص که کلمات «نگارستان» و «نگارخانه» «زلزله نگاری» حوزه معنایی این کلمه را از قلمرو عشق دور میکند. اما اسم مصدر *love* (انگلیسی)، *Liebe* (آلمانی)، سئوگی (ترکی) و حب (عربی) معادل فارسی «دوستداری» را ایجاب میکند که باز هم به علت فقر معنایی، کلمه غیر فارسی «عشق» وظیفه آن را ایفا می کند. لذا بر فعالین امور فرهنگستانی فرض است که کلمه «دوست داشتن» را در فارسی جستجو و جایگاه آن را تثبیت کنند، تا انسانها هنگامی که می خواهند بر یکدیگر بگویند: **I love you**، مجبور نباشند بگویند: «تو از دوستان من هستی».

لغتنامه دهخدا کلمه «دوست» را چنین تعریف کرده است: ... ظاهراً در اصل «دوس» بوده که به معنی چسبیدن و پیوستن به چیزی است (?) و به مرور ایام از معنی اصلی مهجور گشته است. ما نتوانستیم رد پای «دوسیدن» را در فارسی باستان و سانسکریت و زبانهای اروپایی پیدا کنیم، اما اگر اصل آن «دوس» بوده است، کاملاً بدیهی است که ای کلمه باید مأخوذ از کلمه ترکی «توش» (مقابل، برابر، رفیق) باشد (اؤ سنین تایی- توشون دئییل: او همپای تو نیست، توشلاماق: روبرو کردن، توش گلمک: مواجه شدن).

کلمات دیگری نیز در این حوزه رایج است که به اختصار چنین اند. «دلدار» که قاعدتاً معادل ترکی «اؤرکلی، جسارتلی» است، اما گاهی به معنای عاشق و معشوق هر دو به کار می رود و در مثال «به کسی دلداری دادن» در مفهومی کاملاً پیگانه با عشق به کار می رود. «دلداد» کلمه نسبتاً خوبی است که به معنای عاشق و معشوق هر دو به کار می رود، اما نارسائی جدی آن عبارت از آن است که معلوم نیست چه کسی دل را داده است، و چه کسی گرفته است. نام فیلم معروف هالیوود موسوم به **Lovers Must Learn** به این صورت ترجمه شده بود: دلدادگان باید بیاموزند (به ترکی: سنولر اؤیرمه لیدرلر) که ظرفیت سماتیک آن تا حدودی خوب است، اما در عبارت «دلداد» من» آشکار نیست که منظور کسی است که عاشق من است، یا کسی که من عاشق اویم، در حالی که در عبارات انگلیسی *my lover* و *my beloved* و در عبارات ترکی «منیم سنونیم، منیم سنودالیم» و «منیم سنوگولیم» با چنین ابهامی مواجه نیستیم. کلمه «دلارام» که باز هم ظاهراً به معنای «نوعی معشوقه» است، دارای این ابهام زبان شناختی است که معلوم نیست «دلارام» کسی است که دل انسان در حضور وی آرام میگیرد و یا شخصی که دلش آرام است.

ارتش

در حوزه نظامی کلمات متنوعی وجود دارد که شکل گیری بعضی از آن ها در اثر سهل انگاری و یا «چشم بندی» صورت گرفته است. نخستین آن ها خود کلمه «ارتش» است که جانشین

کلمه «قشون» شده است، اما ریشه آن را کسی نمیداند. لغت دهخدا در باب این کلمه فقط به بیان این جملات اکتفا نموده است: «لغتی است که در این ایام به مجموعه سپاهیان مملکت داده اند». ممکن است این کلمه با کلمه باستانی «ارتشتر» (لقب سرداران جنگی در ایران پیش از اسلام) و ارته خستره ← ارتخشیر ← اردشیر (معنای آن بر اساس حدس و گمانهای بسیار در منابع لغت به صورت «مرد دارای حکومت مقدس» قید شده است) ارتباط داشته باشد، اما متأسفانه همین کلمه ارتشتر در قاموس نظامی دوران پهلوی به صورت «ارتشتاران» مهجور گشت و آنگاه از کلمه «ارتشتاران» کلمه «ارتش» انتزاع گردید که هیچگونه ریشه ای حتی در همان منابع ایران باستانی هم ندارد. یعنی قوای نظامی ایران را در هیچ برهه تاریخی «ارتش» ننامیده اند. کلمه افسر که در زبان فارسی به معنای تاج است، اینک به معنای «ضابط» در ارتش به کار میرود که بر گرفته زیرکانه ای از کلمه officer انگلیسی است و هیچ ربطی به آن افسر ندارد و فارسی هم نیست. رتبه های بالای افسران را معمولاً «تیمسار» مینامند، که گویا اصل آن «تیمشار» به معنای «حضرت، جناب» بوده است (انجمن آرا، ناظم الاطباء)، اما در کدام متن باستانی چنین کلمه ای به کار رفته است، کسی گزارشی نداده است. کلمه «ستوان» و «استوار» که ظاهراً هر دو هم‌ریشه کلمه «استوان» به معنای «محکم، ثابت» و نظایر آن است، شبیه سازی زیرکانه ای از کلمه انگلیسی steward است. «تیب»، «سرتیب»، «درجه دار» نیز فاقد ریشه معنایی است. معمولاً صاحبان رتبه در ارتش به «افسر» و «درجه دار» تقسیم میشود، اما اگر دقت کنیم، «افسر» خود نیز نوعی «درجه دار» است، زیرا دارای رتبه نظامی است. نام بسیاری از سلاحها و یا اجزاء آنها هنوز هم ترکی است (توپ، تفنگ، گلن گدن، ساچمه، قنذاق) و ریشه در سنن نظامیگری دوران صفوی و قاجار دارد اما تبدیل بعضی از آن ها به فارسی سره ناموفق از آب درآمده است، مثلاً «خمپاره». در ایامی که من تعلیمات نظامی را میگذراندم، مارا چنین توجیه میکردند که «خمپاره» در واقع خمی است که پاره میشود، اما از آنجا که گلوله خمپاره هیچ تشابهی به خم یا پاره های آن ندارد، موا قانع نمیکرد. بعدها دریافتم که خمپاره داستان دیگری دارد و متأسفانه فریبهای زبانی زیادی که در کشور ما حکمفرماست، این کلمه نامعقول «خمپاره» را به مرتبه ای از صلابت رسانده اند که لرزه بر اندام دشمن می اندازد، بی آن که مشروعیتی داشته باشد. داستان از این قرار است که کلمه عربی «قنبلة» (به معنای بمب، جمع: قنبلات) به شکل «قومبارا» وارد ترکی شده و در قشون ایران متداول گشته، و حتی به شکل «ال قومباراسی» (بمب دستی) به کار رفته و سپس با یک چشم بندی ظریفانه کلمه «قومبارا» به «خمپاره» تبدیل شده است. ضمناً «ال قومباراسی» هم جای خود را به «نارنجک» داده است که هیچ شباهتی به «نارنج» ندارد. این سلاح در انگلیسی **granade** (انار) نامیده شده که تاحدودی با مسمی است. اگر بناست از نام میوه ها استفاده کنیم، تنها میوه هائی که شباهت ظاهری به «نارنجک» دارند، آناناس و میوه کاج است. یکی از اجزاء سلاحهای گلوله انداز

قطعه ای است به نام «چکاننده» که وظیفه آن ایجاد جرقه الکتریکی جهت احتراق ماده منفجره کمکی است که موجب خروج گلوله از لوله تفنگ می شود. «چکیدن» و «چکانیدن» در فارسی به معنای «قطره قطره ریختن» است، اما در اینجا ظاهراً کلمه ترکی «چاخماق» به آهستگی و از طریق ظریفکاری ادیبانه به «چکاننده» تبدیل شده است. همین ماده منفجره کمکی که در انگلیسی charge نامیده شده، در فارسی به کلمه «خرج» تبدیل شده است اما گاهی نیز آن را «چاشنی» نامیده اند که ما را حیرت زده میکند. اما در شناسائی ریشه لغوی کلمه «شلیک» به طور کامل درماندیم. چه بسا «شلیک خنده» در اصل «شنلیک» ترکی به معنای شادمانی بوده است. کلمه «سرنیزه» (ترکی: سونگو) را نیز اصلاً نمی پسندیم، زیرا در اینجا نیزه ای در کار نیست که بتوان آلت برنده ای را به سر آن متصل کرده و آن را «سرنیزه» نامید. کلمه «تک» و «پاتک» که ظاهراً به معنای حمله و دفاع است، هیچ جایگاهی در زبان فارسی ندارد و ممکن است ترکی باشد (به معنای حرکت و یا به شکل «توک» به معنای ضربه زدن، مثال: توخماق، توخونماق) ولی به فرض این که کلمه «تک» را به رسمیت بشناسیم، کلمه «تکاور» (ظاهراً به معنای قوای مهاجم سریع العمل) را نمی توانیم هضم کنیم، زیرا دیده نشده است که «تک» را بیاورند و حالت تهاجمی مستطر در این کلمه حتی ایجاد می کند که این کلمه به شکل «تکابرد» به کار گرفته شود. از سایر اصطلاحات نظامی می توان به «آجودان» اشاره کرد که ما در دریافت ریشه معنایی آن عاجز ماندیم. حتی شنیده ایم که در یکی از مناطق شمال شهر تهران محله ای به نام «آجودانیه» وجود دارد حیرت ما را دوچندان میکند. اصطلاحات «به چپ چپ»، «به راست راست»، «قدم رو» نیاز به بازبینی جدی دارد، زیرا اغلاط زبانی بر آنها حاکم است و به نظر من عبارات «به چپ گرد»، «به راست گرد»، «عقب گرد» و «به پیش رو» یا منظور گوینده انطباق معنایی کاملی دارد. کلمه «موشک» نیز بسیار بی سلیقه و نسنجیده انتخاب شده است و جا داشت به جای آن از کلمه «پرتابه» استفاده شده و کلمه «موشک» صرفاً به «ماوس» کامپیوتری اطلاق شود که امروزه خیلی متداول است. اما کلمه «خلبان» را به هیچ وجه نمیتوان تحلیل کرد و هیچ زبان شناسی در ایران قادر نیست، اجزاء این کلمه را تشخیص داده و راز اطلاق این کلمه را بر ما آشکار کند. کلمه «کلاشینکف» (نام تجارتي نوعی سلاح گرم) در اصل «کلاشینکف» است. کلمه «رگبار» (هم به معنی باران تند و گذرا و هم به معنای گلوله باران) بسیار بی معنی مینماید. کلمه «تیر» در اصل به معنای پیکان است و مفهوم «گلوله» از آن استخراج نمیشود. لذا ترکیبات آن نیز نظیر «تیرباران»، «هفت تیر»، «تیر خلاص»، «تیر اندازی»، «میدان تیر» و نظایر آن نیز مهجور المعنی خواهد بود. عبارت «اسلحه» (جمع سلاح) اکثراً در حالت مفرد به کار می رود (اسلحه تو پیندا!) که نادرست است. عبارت «سلاح ضد هوایی» کمی مقصود المعنی است، زیرا این سلاح علیه «هوا» عمل نمیکند، بلکه علیه «هواپیما» عمل میکنند.

دست فروش

ظن قوی بر آن است که اصطلاح «دست فروش» ترکیبی مهجور است، زیرا چنانکه «پرتقال فروش» و «پارچه فروش» و نظائر آن به ترتیب به معنای عرضه کننده پرتقال و پارچه گرفته شوند، در آن صورت ترکیب «دست فروش» در محاق معنی می افتد. مراتب جهت اطلاع و اقدام به آگاهی می رسد.

اینجانب، اینجانبه

اخیراً در اداره ثبت احوال مجبور به تکمیل پرسشنامه ای بودم که با عبارات فوق شروع میشد. من علیرغم شناخت خوبی که از خودم دارم، نفهمیدم که اینجانب هستم یا اینجانبه. صرف نظر از مسأله جنسیت که در زبان فارسی موجود نیست، چنانکه آن را صرفاً در یک جنس، یعنی فقط به صورت «اینجانب» هم استفاده بکنیم، اینجانب با همان نیز مخالفم! زیرا کلمه «جانب» به معنای طرف و سو و کرانه و پهلوست، فلذا «اینجانب» معنای این طرف، این سو، این جنبه، و نظایر آن را افاده خواهد کرد. مشکل دیگر «اینجانب» عبارت از آن است که به لحاظ ماهیت لغوی ضمیر سوم شخص مفرد محسوب میشود، اما عملاً به صورت اول شخص مفرد استفاده میشود، لذا «اینجانب آدم» به علت عدم تطابق مبتدا و خبر جمله ای مهجورالنحو محسوب میشود و قاعدتاً بایستی به این طرز بیان شود: «اینجانب آمد».

کوروش

لغتنامه دهخدا تنها یک مدخل در خصوص کوروش دارد، اما همین لغتنامه در خصوص اسکندر و سکندر و مشتقات آنها دقیقاً ۱۲۰ مدخل و در خصوص تیمور و مشتقات آن ۲۷ مدخل دارد. حتی همین لغتنامه در خصوص چنگیز ۷ مدخل را ذکر میکند که علت این همه تبعیض ناروا بر ما روشن نشد. لغتنامه به خوبی اثبات میکند که در طول تاریخ ۲۵۰۰ ساله ایران پس از هخامنشیان هیچ یک از رجال سیاسی و علمی کشور به نام کوروش و داریوش نامیده نشده اند، در حالیکه رجال متعددی نامهایی نظیر اسکندر و تیمور داشته اند. علاوه بر این تا این تاریخ کسی در خصوص معنای کلمه «کوروش» توضیح قانع کننده ای نداده است و فارسی بودن آن بسیار غیر محتمل است.

موسیقی ایرانی

موسیقی ایرانی و آذری از یک ریشه هستند (مهد آزادی، ۱۹ مرداد ۸۴). این نکته در گفتگوی گروه موسیقی و آواز «آراز» با روزنامه مهد آزادی بیان شده است، که اگر دقت کنیم، موسیقی ایرانی در تقابل با موسیقی آذری قرار داده شده است، در حالیکه آذربایجان جزئی از ایران است،

و باید اصطلاح «موسیقی ایرانی» به مجموعه موسیقی اقوام ساکن ایران اطلاق شود، اما متأسفانه در معنای «موسیقی فارسی» به کار میرود که در کلیه مجامع به غلط جا افتاده است. دقت کنیم که اینجا هدف نگارنده بازی با کلمات نیست، زیرا با استخدام این عبارات غیر منطقی تنها خطای لفظی صورت نمیگیرد، بلکه مردم آذربایجان و فرهنگ آنها در تقابل با مردم ایران و فرهنگ آنها تعریف میشود و به عنوان مجموعه ای خارج از حوزه فرهنگی ایران عرضه میشود، آیا هنوز هم معتقدیم که کلمات چیزی جز مفاهیم قراردادی نیستند و وسواس در به کارگیری صحیح آنها نوعی بیماری ادبی به حساب می آید؟ اینک ملاحظه کنید که بی دقتی در به کارگیری الفاظ منجر به چه فجایعی میتواند بشود.

تورکو دیلینجه

و بعد بیلیمک گرک کیم ، موراد بو وجود عالمدن و مقصد خلق بنی آدمدن و انبیین تشریف رسالت بولماغی و کلام شریف ملک منانین گویدن یشره نازیل اولماغی و تکلیف ایمان و ایسلامدان و بیان حلال و حرامدان و طلب معاش و فیکر و محشر و امر به معروف و نهی از منکر و وعده ثواب مؤمنلره و وعید عذاب کافرلره ، ... حضرت واجب الوجودین ذات قدسییه سینی و صفات ثبوتیه و سلویه سینی دلیل عقلی له و برهان نقلی له ایشبات قیلماق و یقین خالیص اعتقادی له اونو نانیماق دیر. اگر چه بو بابده رساله عربی و فارسی چوخ ایدی ، و اما تورکو دیلینجه کیتاب عقاید ایشبات ذات واجب الوجود یوخ ایدی.

فلهدا بو بنده بی بضاعت و خاطی احمد اردبیلی عفی الل... عن جرائمه خاطیرینه فایض اولدو کیم ، ایمان و اسلام قارداشلاری و دین و مذهب بولداشلاری اوچون بیر کیتاب عقاید ، تورکو دیلینجه ایشبات ذات واجب الوجوده یازه ایم کی نفعی عام و فایداسی تام اولسون.

□ پرفنسون دوكتور روزا حسين قیزی عیوض اووا
آذربایجان علملر اکادئمیاسی دېلچیلیک انستیتوسو باکی.

وارلیق مجموعه سی

ایران ایسلام اینقیلابی نین

مدنی نائیلیت لریندن بیریدیر

"وارلیق" نه بیزیم تکجه آزادلیق قوشوموزدور

بیر مؤژده ده وئرمیش بیزه همکارلیقیمیزدان

(محمد حسین شهریار)

نجیب مقصدلر گۆدن هومانیتست فیکرلر جارچسی اولان "وارلیق" مجموعه سی «دېلچیلیک» ادبیاتشناسلیق باخیمیندان بؤیوک اهمیت کسب ائدیر.

اؤز فعالیتی ایله مطبوعات تاریخینده میثلسیز رولا مالیک اولان وارلیقین بو عرصیه گلمه سی دوكتور هیتین ایرمی بئش ایلیک فداکار آمه یی نین، همچین درگی نین اونون طرفیندن مالیه لشدیریلمه سی نین حئسایینا مؤمکون اولموشدور.

آدی دېلمیزین پایلماسی و اینکیشافی اؤچون چوخ بؤیوک چتین لیک لرله قارشیلان وارلیق رئاکسیاسی امکداشلاری مؤختلیف پروبلملی یازیلا ریندا بیر سیرا آکتوال مسئله لرین حلینه و تبلیغینه چالیشمیشلار.

وارلیق مجموعه سی ایراندا یئنی ایستعدادلارین منیدانا چیخماسینا گۆجلو تأثیر گؤستریمشدر. مجموعه نین آیری - آیری نؤمره لرینده، بوراخیلیشلاریندا شئەرلرله، حئکایه لرله، پوبلی سیست یازیلا رلا یاناشی ایجتماعی علملی اثرلرده چاپ اولونور کی، بونلاردا خالقین مدنی ترقیسینه، معاریف لشمه سینه کؤمک ائدیر. "وارلیق" دا درج اولونان مقاله لر سیراسیندا، اساسا خالقین منشأیی و وارلیغی همچین آنا دیلی اوغروندا مؤباریزه پروبلمینی احاطه ائدن یازیلا ر اوزونو گؤستریر. مجموعه نین بیرینجی سایندا ب. وها بزاده نین «آنا دیلی» شئمری نین وئریلمه سی مدتی نین بیر داها سرحدلره تابع اولمادیغینی ثبوت ائدیر.

"وارلیق" داکی یازیلا ری آراشدیرارکن بیر داها آیدین اولدوکی، گئنیش علمی بیلیک داییره سینه مالیک اولان درگی نین یارادیجی سی و باش رئاكتورو، گؤرکملی ضیاءلی دوكتور جواد هیتین

وارلیق مجله سی نین ایلک تحریریه هیئت

تورکولوقیایا، دیلچی لیه، ادبیاتشناسلیغا، شیفاهی خلق ادبیاتینا، پوبلیسیستیکایا چوخ بویوک ماراغی واردیر. بونونلا علاقه دار اونون "وارلیق" مجموعه سینده کی اثرلری نین بعضی لرینه نظر سالاق: (آذربایجان ادبیاتی تاریخینه بیر باخیش «سیلسیله مقاله لر»، «دده قورقود» کیتابی _ «اؤلمز سؤز خزینه میزدن اینجی لر»، ۱۵_ جی عصر آذربایجان بویوک شاعیری قاضی ضریر حاققیندا بیر نچه سؤز)، (آذربایجانین آن قدیم شاعیرلریندن نصیر باکوئی دن بیر مخمس)، (تاریخ زبان و لهجه های ترکی)، (نکاتی چند درباره تاریخ زبان و ادبیات ترکمنی)، «یونس امره»، «اسکی تورک شعرینده وزن، شکل و قیافه»، «اوغوزها» (سیلسیله مقاله لر)، «تبریز دانشگاهیندا آذربایجان تورکجه سی و ادبی دیل اوزره آراشدیرمالار سئمیناریندا معروضه نین متنی»، «فضولی نین دیلی»، (سیلسیله مقاله لر)، «فضولی نین دیلی و سؤز خزینه سی باره ده»، «ترکی خلیج»، «ترکی خراساتی»، «اوغوز نامه و یا اوغوز آتالار سؤزو و مثل لری»، «شمال آذربایجاندا کئچن قانلی حادثه لر و قیرقینلار»، «باکیدان گلن عزیز قوناقلار»، «ملیت ایرانی و زبان های قومی»، «سوونت آذربایجانیندا ایلیبا مسئله سی»، «آنکارادا تورک دیلی قورولتایی»، «واژه ها، مفاهیم و ضرب المثل های ترکی در آثار حکیم نظامی»، «دیلیمیزین ۱۷-جی عصره عایید قایناقلاریندان»، «سوئنفور[سنفر] تورکجه سی»، «شهریار کونگره سی باکیدا»، «ابوالقاسم نباتی»، آذربایجان آدی و ۸ سرحدلری، «دوکتور جواد هئیت دن جمهور رئیسی سلیمان دمیرله مکتوب»، پروفنسونور تورخان گنجه ای نین «تورک دیلی اصفهاندا صفوی لر درباریندا» مقاله سینین اینگیلیسجه دن ترجمه ائدن دوکتور جواد هئیت پروفنسونور روستم علی یثفین یاسیندا»، «غیرت غزتی و بوژچالی قارداشلارا تبریک»، «یئنی

دېلچىلىك و دېلېمىزە تېببىي مەسئەلەسى، «دوكتور جواد ھىتتىن ادېيات شىناسلىق كىتابى» (پروفىسور نظامى جەمغروف)، «توركلرىن تارىخىندە رەنگ لىرىن ىئرى»، «كاشقارلى مەھمۇدا گۆرە ۱۱- جى يۈزە ایلدە تورک دونیاسى» (سلسلە مەقالەلەر)، «مەھمۇد^(س) پىغمبەرىن اۆیۈدلىرى»، «ھىزەت ەلى نىن اۆیۈدلىرى»، «ەرب دېلىندىن تەرجمە لەر» و س.

دوكتور جواد ھىتت تورکولوقىيا، تورک دېللىرە ەایید بېر سېرا ماراقلى مەقالە لىرىن، تەدقیقات اثرلېرى نىن مۆللىفې دېر. وارلىق مەجموعەسى نىن بېرىنجى ایل [۱۳۷۸ پایىز _ قىش] نۆمرە سىندە دوكتور جواد ھىتتىن «تورک دېللىرى نىن ىئنى تەسنىفې» مەقالەسى درج اندېلېمېشىدېر. مۆللىف بو یازىسىندا مەنبە لەر و ەئلمى ادېياتا اساسلانا راق گۆستىرېر كى، تارىخەدە تورک دېللىرى نىن تەسنىفې ایلک دىفە اولاراق ۱۰۷۲- جى ایلدە كاشقارلى مەھمۇد تېرىندىن آپارىلمېشىدېر. او ەربجە یازدىغى «دیوان لغات الترک» اثرىندە تورک ائللېرى و دېللىرىندىن بىھت اندرکن، اونلارنى شىرق و غەرب قورۇپلارنىا آېرىمىش، خاقانى، كاشقار، ېغما، آرگو، تۇخسى و اویغۇر دېل، لەجەلېرىنى شىرق قورۇپونا، اوغۇز قېرىز، قېبچاق، پىنچە نك و بولغار دېل ھادېشەلېرىنى اېسە غەرب قورۇپونا داخېل ائتمېشىدېر.

مەھمۇد كاشقارلى تورک ائللېرىنى بىرلېرە گۆرە بۆلۈپ اېضاح ائتمېشىدېر.

جواد ھىتت گۆستىرېر كى، ۱۹- جى ەسردىن تېرى آوروپا آراشدىرىجىلارنى تورک دېللىرى ساھە سىندە ىئنى تەدقیقاتا باشلاپ راق، ىئنى تەسنىف لەر تەكلىف ائتمېشلەر. بو چىشىدىلى تەسنىف لردە تورک ائللېرى جۇغرافى، تارىخى، دېل خۇسۇسىت لېرە گۆرە بۆلۈش دۆرلۈم شۇدور.

بو بۆلگۈلەر آېرى _ آېرىلىقدا اۆز مۇناسىبىتىنى بېلدىرىن دوكتور جواد ھىتت «تورک دېللىرى نىن ىئنى تەسنىفې» مەقالە سىندە ىشكون اولاراق قىئد اندېر كى، بو گون یاقوت، چىواش دېللىرىندىن باشقا اېرىمى آتتى تورک دېلى واردېر. بونلار بېر _ بېرىنە اوخشار آز _ چىوخ آنلاشىلان دېللىدېر. بو دېللىرىن ھر بېرى مۆستەقىل بېر دېل اولدۇغۇ ھالدا ھامىسى دا بېر دېلېن لەجە و شېوہلېرى سايلىرلار. بو دېل لەجەلېرى آشاغىداكى لاردېر:

- ۱- توركېيە توركجەسى. ۲- آذربايجان توركجەسى. ۳- توركمن توركجەسى. ۴- قېرىم- تاتار توركجەسى. ۵- قاقاؤز توركجەسى. ۶- قاراجاى توركجەسى. ۷- بالكار توركجەسى. ۸- قوموق توركجەسى. ۹- نوقاى توركجەسى. ۱۰- قازان توركجەسى. ۱۱- باشقىر و يا باشقىرد توركجەسى. ۱۲- قازاق توركجەسى. ۱۳- قارا قالپاق توركجەسى. ۱۴- قېرىز توركجەسى. ۱۵- اوزبىك توركجەسى. ۱۶- ىئنى اويغۇر توركجەسى. ۱۷- سارى اويغۇر توركجەسى. ۱۸- آلتاى توركجەسى (كالمېك). ۱۹- خاكاس و يا آباكان توركجەسى (ىئنى شى). ۲۰- تىوا و يا ساپان توركجەسى. ۲۱- شۇز توركجەسى. ۲۲- چولنېم توركجەسى. ۲۳- بارابىن توركجەسى. ۲۴- سالار توركجەسى. ۲۵- تىفاو يا قاراقاس توركجەسى. ۲۶- كارائىم توركجەسى.

دوكتور جواد ھىتتىن فەالىتتى ایلە باغلى اولان ھىزەت ەلى^(۲) دن تەرجمە ائتدىبى بېر مۆدرىك كلامى خاطرلارماق ىئرىنە دۆشۈر: «كئچن كئچمىش، گلن دە بللى دئىل، بو گۆنو غنىمت بېل و چالېش».

موغان کندلری نین

آدلارینا بیر باخیش

(۲- جی بولوم)

□ توپلایان: سید محمد ابراهیمی

یازی نین بیرینجی بولومونون آردینجا بو' سایدا موغانین طایفا آدلاری. اسکی کندلریمیزین آدی، قوتسال کندلر، میتلر (اسطوره لر) له باغلی و هابئله بعضی شخص آدلاری ایله ایلگیلی کندلر و یئرلرله تانیس اولاجاغیق. خاطیرلاتمالیق کی، کئچن سایدا موغ و اوغوز طایفالاری ایله باغلی کندلرین آدینی گتیرمیشدیک.

۱۹) آسکی طایفالارین آدی ایله باغلی کندلر و یئرلر

* آس طایفاسی: آس (آز) اوزون مؤدت آذربایجاندا یاشایان آسکی تۆرک طایفالاریندان بیری دیر. بو' طایفانین آدی آذربایجان سؤزوندن باشقا بو یوردا چوخلو یئرلرده قالیب. موغاندا چوخلو کند و یئرله بو طایفانین آدی گۆزه ذییر. او جومله دن:

_ آراز (آر + آز «آس»): آذربایجان و موغاندا آخان یویوک و آدلیم بیر جای آدی؛ آس طایفاسی نین کیشی سی آنلامیندا.

_ آزنا داغی (آز + نا «ناو») گئرمی شهری بو آدلیم داغین اتگینده یتریشیب.

_ آزادلو (آز + آد + لو) گئرمی نین مؤزان ماحالیندا.

_ آلازار (آل + آز + آر) گئرمی نین اوجارلی ماحالیندا.

_ اوماستان (اوم + آس + تان) گئرمی نین مؤزان ماحالیندا.

_ کلاس (کل + آس + ار) گئرمی نین اوجارلی ماحالیندا.

_ هاواس (هاو «آو» + آس) گئرمی نین اوجارلی ماحالیندا.

* آوار طایفاسی: آوارلار آسکی تۆرک طایفالاریندان دیرلار کی موغاندا بیر نتیجه کند و یئر آدلاری اونلارین آدی ایله باغلی دیر. او جومله دن شین آوار داغی (شین + آوار) گئرمی نین گۆنئی

دوغوسوندا، اینی کندی نین گۆنئیینده بیر داغدییر و موزان ماحالیندا هابئله خوروزلو بؤلگه سینده هامار (آوار) کندی آدیلا ایکی کنده راستلاشیریق. قئید اتمک لازیمدییر کی ، بو کندلرین هنج بیرسی هامار یترده یتیرلمه میشلر.

* آمارد طایفاسی: آسکی تۆرک طایفالاریندان بیر ده آماردلار (ماردلار _ مردلر) دیرلرکی گترمی نین اۆنگوت ماحالیندا یتیرلشن مردان (مردان) کندی بو طایفانین آدی ایله باغلی دیر.

* بال طایفاسی: بو آسکی تۆرک طایفاسی نین آدی ایله گترمی نین اۆنگوت ماحالیندا کی بال داغی آراسیندا ایلگی اولاییلر.

* بولغار طایفاسی: بو آسکی طایفانین آدی ایله باغلی اولان بولغار چایی (بولغار چایی) گترمی نین گۆنئی دوغوسوندا باشلانیر و خزر دنیزینه آخماقدادیر. حال حاضر بو چای ایران _ آذربایجان سرحدی نین بیر قیسمنی تشکیل ائدیر.

* زنگ طایفاسی: ایلتیصافی دیللی طایفالارین بیر ده زنگ لردیر. بو طایفانین آدیله باغلی موغاندا اۆچ کند یتیرلشیب:

_ زنگبار (زنگ + بار) گترمی نین موزان ماحالیندا ؛ زنگین کۆزنجی سی آنلامیندا.

_ زنگیر (زنگ + ایر) گترمی نین اوجارلی ماحالیندا؛ زنگین کیشی آنلامیندا.

_ جنگبان «زنگان» (زنگ + آن) گترمی نین موزان ماحالیندا؛ زنگین یاشاییش یتری آنلامیندا.

* سووار طایفاسی: تورکلرین آدلیم طایفالاریندان بیر ده سووارلاردیر. آذربایجان و موغانین آن آسکی شهرلریندن اولان بیله سووار (بیله سوار) شهری نین آدی بو طایفانین آدیندان آلینیب دیر.

* سارمات طایفاسی: موغانین کۆنئیینده یتیرلشن سالوات آدلی سیرا داغلار هابئله سالوات کندی چوخ احتمال سارمات طایفاسی نین آدیندان آلینیب دیر.

* ساکالار: موغان ماحالی آسکی چاغلاردا ساکالارین یاشاییش یتری اولوبدور و بالاساکان (بالا + ساک + آن) بیله سووارین آسکی هابئله گترمی نین اوجارلی ماحالیندا یتیرلشن چۆنۆزک (گنۆزک، کانساک «کان + یاک») کندی نین آدی طایفا ایله باغلی دیر.

* قوتی طایفاسی: بؤیوک مدنیت و اینجه صنعته مالیک اولان قوتی (کوتی) طایفاسی نین آدی ایله باغلی موغاندا بیر نئچه یتره راست گلیریک:

_ قوتانلو (قوت + آن + لو «لی») گئرمی نین اؤنگوت ماحالیندا، قوتلارین یاشایش یتری آنلامیندا.

_ آنقوت (آن + قوت) گئرمی نین اوجارلی ماحالیندا، قوتلارین یاشایش یتری آنلامیندا.
_ کۆتول (کوت + اول «دول، تیل») گئرمی نین آسکی محله لریندن بیر، کوتلارین یاشایش یتری آنلامیندا.

* کال یا کل و یا کالان طایفاسی: بو طایفانین آدی ایله موغاندا! بیر نئچه کند و یتر آدینا راست کلمک اولور:

_ کالان (کال + آن) گئرمی نین موزان ماحالیندا، کال یا کالان طایفاسی نین یاشایش یتری آنلامیندا.

_ کالان تو (کالان + تو) گئرمی نین اؤنگوت ماحالیندا.

_ کالان سورا: گئرمی نین موزان ماحالیندا.

_ کالاش: شاهسون طایفاسی نین بیر نین آدی.

_ کلاسرا: گئرمی نین اوجارلی ماحالیندا.

* کیمیر طایفاسی: گئرمی نین موزان ماحالیندا و بولغار چایی نین سول آئینده یترلشن کمر قایا کندی بو طایفانین آدی ایله باغلی دیر.

* گرگر طایفاسی: گرگر، قارقار، گارگار و خارخار کیمی تلفوظ اندیلن بو طایفانین آدی ایله باغلی موغاندا بو یترلره راستلاشیریق:

_ خور خور کندی (خار خار) بیله سووارین قیشلاق دشت ماحالیندا.

_ گئرمی (گئر + می) چایلی جنابلاری نین یازدیقلاری اساسیندا گئرمی نین اول قیسمی چوخ احتیمال گرگر طایفاسی نین آدیندان آئینمیشدیر. (چایلی ۱۳۸۳)

_ زرگر (زر + گر) بیله سووارین مرکزی بؤلگه سینده هابئله گئرمی نین برزنده ماحالیندا.

* گیل طایفاسی: آلتایلاردان سهندی میزه کتابی نین ۲۲۴_ جو صحیفه سینده یازیلدیغی کیمی ایلتیصامی دیللی طایفالاردان بیر ده گیل لردیر. گئرمی نین موزان ماحالیندا یاشایان گیلال لو (گیل + آل + لو) طایفاسی نین آدی هابئله گئرمی نین اوجارلی بؤلگه سینده کی گیلارلو (گیل + آر + لو)

کندی نین آدی بو طایفا ایله باغلی اولاییلر. یازی نین بیرینجی بۆلومونده گیلارلو کندی نین آدی نین گیلار قوشو ایله باغلی اولما احتمالیندان دا سۆز آپاریلیمیشدی. ایزمارا کندی ایله گثرمی شهری نین آراسیندا یتلشن آدلیم بیر کۆوشنن آدی دا گیلانا (گیل + آنا) دیر.

* بونلاردان باشقا مؤغاندا یتلشن شاهسون طایفالاری نین آدی ایله باغلی چوخلو کندلر وار. خلفه خو، قوجا بگلو، اجیرلو، تکله، دمیرچی لو و بوتلار کیمی اونلارجا کند بورادا یتلشن همین طایفالارین آدی ایله باغلیدیر. بو یازیدا اونلاردان بحث اتمه یه جگیک.

(۲۰) آسکی کندلر و یتلر

_ آرمار کندی (آر + مار): گثرمی نین اونجارلی بۆلگه سینده. آر سۆزو کیشی و جومارد آدم (جوانمرد) و مار سۆزو ایسه بۆیوک آنلامیدادیر.

_ آق تۆره و قارا تۆره : پارس آبادین اسکی محله و یتلریندن بیر. تۆره سۆزو رسم، قانون آنلامیدادیر (فرهنگ واژگان ترکی در زبان و ادبیات فارسی ص ۱۰۷)

_ اوو سوزان: گثرمی نین موزان بۆلگه سینده. اوو گۆجلو آنلامیندا، سوز(سیر) ایشیق آنلامیندا، آن یتر آنلامیدادیر. اوو سوزان گۆجلو اوو یتری آنلامیندا اولاییلر. بیرینجی بۆلۆمده بو کندی نین آدی نین اووچو یوران سۆزوندن آلینما احتمالیندان دانیشیمیشدیق.

_ ایزمارا: گثرمی نین اونجارلی بۆلگه سینده؛ «ایز» نشان ، آباق ایزی آنلامیدادیر (فرهنگ واژگان ترکی ... ص ۴۵) و «مارا» یتر آنلامیدادیر (نگاهى به واژه های اساطیری آذربایجان ص. ۲۲۸). ایزمارا سۆزونون اول قیسمی دیز یا تیزده اولاییلر. دیز یا تیز تورکجه ده تپه و اونجا یتر آنلامیدادیر.

_ ایینی: گثرمی نین اونجارلی بۆلگه سینده. بو سۆز سنگلاخ سۆزلویونده «کیچیک قارداش» آنلامیندا دیر (فرهنگ واژگان ترکی در ... ص ۴۹).

_ برزند: گثرمی نین بۆلگه لریندن بیرى و موغانین آن اسکی شهرلریندن.

— بوزان (بار + آن): پارس آبادين آسلان دوز ماحاليندا، بار يا بر سوزو گوزله مك و گوزتله مك آنلاميندا و آن سوزو ده يتر آنلاميندادير.

— بينه: گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا، ائل، اوبانين اوتوراق يئرى آنلاميندا.

— چيندا: گئرمى نين اؤنگوت ماحاليندا، توركجه ده جيدا سوزو سونگو (نيزه) آنلاميندادير.

— چونزك: گئرمى نين اوجارلى بؤلگه سينده، بو كندين آدى اسكى تورك طايقالاريندان اولان ساكالارين آديندان آليئيب و موغانين اسكى كندلريندن ساييلير.

— چيتر چيتر: گئرمى نين دوغوسوندا، قنبرلو ايله قوزلو كندلرى نين آراسيندا بير كؤوشن آدى هابئله گئرمى نين اوجارلى بؤلگه سينده چونه خانلى كندى نين دوغوسوندا بير كؤوشن آدى، توركجه ده چيتر سوزو "ايشيqliق" آنلاميندادير (نگاهى به واژه هاى ... ص ۱۲۵).

— ديزده: گئرمى نين اوجارلى بؤلگه سينده، اسكى توركجه ده تپه يا اوجا يئره ديز دئييليرميش (نگاهى به واژه هاى ... ۱۳۲).

— يام بولاغى: ييله سووارين قيشلاقدهشت ماحاليندا؛ يام چاپار، قاصيد آنلاميندادير. اسكى چاغلاردا شهرلرين آراسيندا چاپارخانا ياراديلارميش. او زامانلاردان قاليب دير.

۲۱) قوتسال (مقدس) كندلر و يئرلر

— اوجاق آلازار: گئرمى نين اوجارلى بؤلگه سينده، آذربايجاندا قوتسال يئرلرين بير چومخو اوجاق آدلانيرلار.

— اوجاق قيشلاغى: ييله سووارين مركزى بؤلگه سينده.

— اينى اوجاغى: گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا، اينى كندى نين ياخينليغيندا.

— قام باى اوجاغى: گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا، اينى كندى نين ياخينليغيندا.

— پير ائىواتلو: پارس آبادين مركزى بۇلگە سىندە. آذربايجاندا پير سۇزۇ قۇتسال يئرلرين آديندا ايشە آپاريلير. بوجور يئرلر ھومومىيتلە زيارتگاھ كىمى تائىيرلار.

— پير پيرلو: گئرمى نين اونگوت ماحاليندا.

— پير خليل: گئرمى نين موزان ماحاليندا.

— پير زئيد: گئرمى نين موزان ماحاليندا، ميرو كندى نين ياخيئليغيندا.

— پيرلو: گئرمى نين اونگوت ماحاليندا.

— مسجيد لو: بيلە سونوارين مركزى بۇلگە سىندە ھابشلە گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا.

— گئرمى: بو شهرين آدى نين ايكىنجى قىسمى ياسالار (قوانين آسمانى) آنلامينداير.

— سپدلر: گئرمى نين موزان ماحاليندا.

— سيد كندى: گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا.

— شيخ رضى: گئرمى نين اونگوت ماحاليندا.

— شيخ لار: گئرمى نين موزان ماحاليندا.

— دانيال: گئرمى نين اونگوت ماحاليندا.

۲۲) ميتلر (اسطورەلر) لە باغلى اولان كندلر و يئر آدلارى

— آلاى لە (آل + آى + لە): گئرمى نين اوجارلى بۇلگە سىندە.

— آغانو (آل + غانو «آنو» يا آل + قان + او): گئرمى نين اوجارلى ماحاليندا.

_ آل داشى (على داشى): گترى نين دوغوسوندا زينه گوتئينه آدليم بير يئر

_ آلازار (آل + آز + آر): گترى نين اوجارلى بؤلگه سينده.

_ اولتان «آلتان» (آل + تان): پارس آبادين مركزى بؤلگه سينده.

_ اوماس تان (اوماى + آس + تان «دان»): گترى نين موغان ماحاليندا.

_ ما پرى (ما + برى): گترى نين اوجارلى ماحاليندا.

_ كرم كندى: ييله سووارين قيشلاق دشت بؤلگه سينده.

_ لكه بولاغى: گترى نين اوجارلى ماحاليندا.

۲۳) آدليم اينسان آدلارى ايله باغلى اولان كندلر و يئرلر

_ پارسا آباد (پارس آباد): موغانين بويوك و چوخ نوفوسلو شهرى. بو شهرين آدى مهندس پارسا، شيار شيركتى نين رئيسى نين آديندان آلىنىپ.

_ ظاهرا كندى (زهرا): گترى نين موغان ماحالى نين مركزى. بو آدليم كندين آدى ظاهر آلى يا ظاهر على آدى بير كيشى نين آديندان آلىنىپ. دئمه لى بو كيشى بو كندين تملينى قويوب، اينديسه بو كندين آدى رسى يازيلاردا يانلىش اولاراق «زهرا» كيمي يازيلير.

_ قارا خان بگلو: گترى نين اونگوت ماحاليندا، قارا خان افراسيابين سركرده لرinden بيرى دير. عئنى زاماندا توركوستان منطقه سى نين ايلك موسلمان تورك دؤولتى ده قاراخانلار آدلانير.

_ تولون: گترى نين اوجارلى ماحاليندا، تولون اوغوز توركلريندن ديركى عباسى خليفه ليگى زامانى اونون احمد آدى اوغلو بو دؤولت سرحدلرى نين ايچريسينده ايلك مستقل تورك دؤولتى ياراديب دير. بيرينجى بؤلومده بو كندين آدى نين تولو قوشو ايله باغلى اولما احتماليندن سؤز آپارميشديق.

— بئی آرّه (بئی ارک): گنرمی نین اونجارلی ماحالیندا؛ «بئیرک» دده قورقود داستانلاری نین و اوغوز اتلی نین آدلیم شخصیتلریندن بیرى دیر.

— تیمور تاش: گنرمی نین مؤزان ماحالیندا.

۲۴) موسیقی ایله باغلی اولان کندلر و یئرلر.

— چالما کندی: بیله سوتارین قیشلاق دشت بؤلگه سینده.

— سامبور: گنرمی نین اۆنگوت ماحالیندا آدلیم بیر چای آدی. سام سۆزو پارتلار آراسیندا بیر جور موسیقی وسیله سی نین دۆزلیشینده ایشه آپاریلیرمیش (نگاهی به واژه های ... ص ۱۴۹).

— سامانلو (سام + آن + لو): گنرمی نین اۆنگوت ماحالیندا. (سامان لو: وارلیق)

— ناغارا: گنرمی نین اونجارلی ماحالیندا.

قایناقلار:

- ۱) ارشادی فرد، عادل؛ فرهنگ واژگان ترکی در زبان و ادبیات فارسی؛ باغ اندیشه اردبیل، ۱۳۷۹
- ۲) چایلی، صمد؛ نگاهى به واژه های اساطیری آذربایجان، اختر تیریز، ۱۳۸۳
- ۳) نیایش، امید؛ آلتایلاردان سهندیمیزه (ج ۱)؛ ناشر مولف تهران، ۱۳۸۲

شرح حال

اسماعیل قاسپرالی

□ ترجمه و تحقیق: فرزانه دولت آبادی

اسماعیل قاسپرالی در اول مارس ۱۸۵۱ در روستای آوجی کوی بدنیا آمد. پدر اسماعیل قاسپرالی مصطفی بیگ و مادرش فاطمه یکی از اشرف زادگان قریم بود. بعلت مرگ فاطمه، اسماعیل از خردسالی تا حدود ۱۰ سالگی بدست دایه‌ی خود حبیبه تربیت می‌یابد.

مصطفی بیگ به سال ۱۸۵۵ بنا به قانونهای کشور روسیه تمام دارائی و املاک خود را از دست می‌دهد و به همراه خانواده شهر قریم را به قصد باغچه سرای ترک می‌کند. اسماعیل قاسپرالی، تحصیلات ابتدایی خود را در مدرسه زنجیرلی شهر باغچه سرای نزد حاج اسماعیل به پایان می‌رساند و در سن ۱۰ سالگی وارد کالج نظامی سیمفروپل آق مسجد می‌شود. پس از ۲ سال تحصیل در کالج نظامی وارد دبیرستان نظامی سیمفروپل و سپس از آنجا به مسکو منتقل می‌شود.

اسماعیل قاسپرالی پس از اتمام تحصیلات به سال ۱۸۶۸ در سن ۱۷ سالگی در مدرسه زنجیرلی باغچه سرای مشغول تدریس زبان روسی می‌شود. وی در حین تدریس زبان روسی به دانش آموزان زبان ترکی نیز می‌آموزد و متدها و روشهای تدریس اصول قدیمی را انتقاد می‌کرد. از این هنگام بود که برای درک محیط خود مشغول خواندن روزنامه‌ها و کتابها شد. اسماعیل قاسپرالی علاقه فراوانی به یادگیری زبان فرانسه داشت بدین سبب از سال ۱۸۷۱ تا ۱۸۷۴ به شهرهای وین، مونیخ و پاریس سفر کرد. در شهر پاریس بالییرالها و سوسیالیستها ارتباط برقرار نمود، بیشتر آثار ((تورقونیک)) را دوباره نویسی کرد و در سال ۱۸۷۴ به شهر استانبول آمد و پس از یک سال اقامت در آنجا به قریم بازگشت.

پس از این سفر دیدگاه و نگرش اسماعیل قاسپرالی نسبت به اتفاقات دنیا تغییر یافته بود. او پس از این تاریخ روستاها و شهرهای قریم را گشت، طرز زندگی مسلمانان آنجا را بررسی نمود و این تغییرات فکری و عقیدتی را در آثار خود منعکس کرد.

اسماعیل قاسپرالی به سال ۱۸۷۸ معاون شهردار شهر باغچه سرای شد و پس از یک سال به سمت شهردار آن شهر انتخاب گردید.

قاسپرالی در اسنای آنکه شهردار باغچه‌سرای بود سفری به لیتوانی نیز داشته. تاثیرات مثبت سفر لیتوانی قاسپرالی را به راحتی می‌توان در «مسلمانان روسیه» مشاهده کرد. سفر لیتوانی قاسپرالی را تحت تاثیر قرار داده بود. وی دریافت که ورود تمدن اروپایی در بین جوامع مسلمان نشین تاثیرات فراوانی از لحاظ اجتماعی و فرهنگی بر زندگی آنان دارد. بدین سبب جامعه‌ی لیتوانی را از بسیاری جهات برتر بر دیگر جوامع می‌دید.

قاسپرالی پس از سال ۱۸۸۲ در کنار اینکه تغییراتی در زندگی شخصی می‌دهد برای به ثمر نشاندن آرزوها و آمال دیرینه‌ی خود دست به اقداماتی می‌زند. اولین چاپخانه‌ی خود را دایر می‌کند و از این پس مقالات فکری و ادبی خود را به رشته تحریر در می‌آورد. همچنین زیر بنای مدارس جدید و آموزش صوتی را در این سالها بنا می‌نهد.

اسماعیل قاسپرالی به بیشتر مناطق ترک نشین سفرهایی داشته و تنها هدف او این بوده که پیشرفته‌ها و یا عقب ماندگیهای مردمان این مناطق را از نزدیک ببیند.

قاسپرالی علاوه بر اینکه یک روزنامه نگار و محرر بود تمامی عمر خود را صرف بهبود تعلیم و تربیت و اشاعه‌ی آموزش و پرورش نوین کرد. او را باید معارف‌پوری معرفی کرد که برای ترویج

فرهنگ جدید با خرافات و باطل‌گرایی مبارزه کرد. او در روزنامه‌ی ترجمان که از سال ۱۸۸۳ به مدت ۳۵ سال در شهر قریم منتشر می‌کرد مقالات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و آموزشی فراوانی نوشت. تمامی سعی او بر این بود که اسلام واقعی را به خوانندگان خود بشناساند؛ اسلامی که سیاستمداران روسیه مدت مدیدی برای به ثمر نشاندن اهداف خود و اشاعه‌ی دین مسیحیت با جهل و خرافات در آمیخته بودند. زیرا سیاست روسیه پس از سال ۱۵۵۲ - پس از تصرف آن سوی ولگا (ترکستان) - تا ۱۸۸۰ میلادی زدودن اسلام از صحنه مشرق زمین و رواج دین مسیحیت به

جای آن بوده است. اسماعیل قاسپرالی یکی از اندیشمندانی بود که بیشتر عمر خود را صرف مبارزه با سیاست روس و بیداری مسلمانان کرد. هدف او مبارزه با واپس ماندگی اسلام و کوشش برای احیای آن بود.

قاسپرالی که تمام عمر خود را صرف ترقی جوامع اسلامی کرد به معنای امروزی یک پان اسلامیت نبود. او بر این عقیده بود که تمام جوامع اسلامی می‌توانند در کنار یکدیگر و با تکیه بر زمینه‌های فرهنگی و آموزشی و به دور از سیاستگرایی کشوری مرقی و پیشرفته تشکیل دهند. بر این اساس بود که برای تجدید حیات تفکر اسلامی به بسیاری از کشورهای اسلامی مکتوباتی نوشت و آنان را دعوت به همکاری کرد.

اسماعیل قاسپرالی در کنار اینکه شیفته‌ی علم و تکنولوژی و پیشرفت اروپا بود اخلاق و زندگی اجتماعی غربی را نمی‌پسندید و آنان را انتقاد می‌کرد. «مکتوبات فرنگستان» و «مسلمانان دارالرحمت» نیز از دیگر آثار انتقادی قاسپرالی است.^۱ که از نظر محتوا شباهتهایی با رساله‌ی مورد بحث ما دارد.

رساله‌ی «نظری چند بر تمدن اروپا» جزو آثار با ارزش اسماعیل قاسپرالی است که تا چندی قبل به دست فراموشی سپرده شده بود. این رساله اولین بار در استامبول در چاپخانه‌ی ابوالضیا به چاپ رسیده و مخفیانه به روسیه فرستاده شده است. نویسنده، مقدمه‌ی کوتاهی بر رساله‌ی خود نگاشته و محقق ترک پروفنسونر دکتر محمد قاپلان آن را امضا نموده است.^۲ در این چند سال اخیر نیز پروفنسونر دکتر یاووز آقینار مشغول بررسی آثار قاسپرالی است که در روزنامه‌ی «ترجمان» به چاپ رسیده است. این روزنامه مانند بیشتر آثار قاسپرالی تا کنون مورد بررسی و تحقیق محققان قرار نگرفته بود.

قاسپرالی در رساله‌ی «نظری چند بر تمدن اروپا» عقاید و نظرات خود را نسبت به تجدد غربی به رشته‌ی تحریر در آورده است و با شجاعت تمام آن روی سکه‌ی غرب را آشکار می‌کند. وی رساله‌ی «نظری چند بر تمدن اروپا» را در زمانی نوشت که غرب در برابر ملل شرق نه به صورت یک قدرت همپراز بلکه به صورت یک رغیب و یک قدرت مسلط جلوه کرده بود. در اصل این تفکر یکی از مسایل مهم قرن نوزدهم می‌باشد که مدت طولانی روشنفکران ایرانی را نیز به خود مشغول کرده است.

وی در این رساله در کنار توصیف علم و تکنولوژی غرب سعی در ریشه‌یابی بی‌عدالتی‌ها و عقب ماندگی‌های ملل مشرق زمین دارد. بر این اساس ما نیز لازم دیدیم که این اثر با ارزش را که هنوز یکی از مسایل حل نشده‌ی قرن بیست و یکم می‌باشد را به خوانندگان معرفی کنیم شاید این ترجمه چراغ راهی باشد برای دوری از تقلید نابجا و عدم اطلاع از سیاست غرب که سالیان سال است گریبانگیر ملل مشرق شده است.

۱) در این مورد مراجعه شود به «برگزیده‌ی آثار قاسپرالی» ۱، یاووز آقینار، انتشارات اوتکن، جلد اول، استانبول، ۲۰۰۳.

۲) «برگزیده‌ی آثار قاسپرالی» ۲، |، یاووز آقینار، انتشارات اوتکن، جلد دوم، استانبول، ۲۰۰۴، ص. ۱۵۸.

نظری چند بر تمدن اروپا^۱

مؤلف: اسماعیل قاسپرالی صاحب روزنامه ترجمان در باغچه سرای

قسطنطنیه ۱۳۰۲ / مطبعه ابوالضیا

مقدمه:

ما در زمانی زندگی می‌کنیم که اروپا در حال انتشار تمدن است؛ در زمانی که بسیاری از کشورهای اسلامی در آرزوی رسیدن به تمدن غربی راه ترقی را پیش گرفته‌اند؛ در زمانی که انسانهای با معلومات در میان مسلمانان هر روز پیش از پیش در حال حضور می‌باشند و سعی و تشویق به پیشرفت تمدن دارند. شناخت این تمدن یکی از ملزومات عصر ماست. مگر نه چنین است؟

مخصوصاً مسلمانان باید به این تمدن دقت نمایند. اگر دین اسلام منبع و مأخذ تمدن باشد تمدن اسلامی با تمدن اروپایی چگونه امتزاج خواهد یافت؟ آیا این تمدن اروپایی یک تمدن عمومی است؟ اسلاوهایی که دارای افکار پان اسلاویستی می‌باشند تمدن اروپایی را برای اسلاوها یک تفکر و طریق موافق نمی‌دانند. آیا افکار، اندیشه و مرامی که از هر جهت مطابق اسلاوها نباشد، برای مسلمانان خطرناک به حساب نمی‌آید؟ بدین سبب ذکر این نکته را مناسب دیدیم. نظر من صحبت در مورد مسائل حل شده نیست. عاجزان قدرت آنچنانی ندارند؛ ولیکن صحبت در مورد مسئله ای اینچنین مهم، هر چند کم و یا زیاد باشد خدمتی است عظیم به نوع بشر.

مذاکره

آیا تمدن اروپایی و یا با زبانی رساتر تمدن مسیحی برای نوع بشر تمدنی عمومی تلقی می‌گردد؟ آیا برای اقوام و ادوار یک قاعده کلیه حساب می‌آید؟ آیا آخرین ثمره و نتیجه‌ی عقل، فکر، فراست و اخلاق انسان این تمدن است؟ ... به نظر اروپایی‌ها بلی چنین است. به عقیده اینان این تمدن نیرو و هیأتی است که تمام عالم و اقوام را در دایره انوار خود جلب و مطیع خواهد کرد... یعنی چنانکه مورخین، سیاسیون و ادبای حاضر اروپا معتقد به این نظر می‌باشند. حتی تاجران و پیشقدمان اینان یعنی آنهایی که توپ و تفنگ و سرنیزه بدست می‌گیرند نیز معتقد بر این نظر می‌باشند.

همچنانکه صادرات پارچه‌ی انگلیسی، شراب فرانسه و آبجوی آلمان را به کشورهای دیگر سبب انتقال تمدن اروپایی می‌دانند به همان مقدار کسی که در هند، چین، آفریقا و آمریکا فتیله‌ی توپ را به آتش می‌کشد، به خاطر مدنیت، شرف و اقبال انسانیت خویش خون می‌ریزد و کاملاً به

(۱) این اثر از نسخه‌ی اصلی که در مطبعه‌ی ابوالضیا چاپ شده است ترجمه شده و سعی بر آن بوده که از متن اصلی و شیوه‌ی قاسپرالی دور نشویم.

آن ایمان دارد. او بدان اندازه که برای جلب و قانع کردن افرادی که خارج از دایره تمدن اروپایی هستند تلاش می‌کند منکر حقوق انسانی نیز می‌شود. زیرا اینان معتقدند برای دخول در دایره تمدن، جبر و زوری که به حق مظلومان وارد می‌شود پس از نیل به اهدافشان، به صورت سعادت به آنان منعکس خواهد شد. آیا حقیقت چنین است؟

آیا در خارج از حیطه تمدن اروپایی و یا به زبانی دیگر تمدن مسیحی برای انسان راحت، آسایش و سعادت وجود نخواهد داشت؟ و یا بهتر بگوییم: آیا این تمدن موجبات سعادت را فراهم خواهد کرد؟

هرچند نظری مخالف نظر اروپا داشتن که نورترین قاره‌ی روی زمین به حساب می‌آید بسیار مشکل است و جز دیوانگی چیز دیگری محسوب نمی‌شود، باز این موضوع متفی است و کاملاً معتقد برآنیم که تمدن اروپا موجب سعادت نیست و آخرین تمدن نیز نمی‌باشد. اگر این طرز زندگی آخرین تمدن روی زمین باشد باید بگوییم که انسانها بسیار بی‌طالع اند! اگر تمدنی والاتر و روشتر از این تمدن ظهور نخواهد کرد، انسان که او را اشرف مخلوقات می‌نامند مخلوقی نیست که راحت، آسایش، محبت و حقانیت را دریابد.

از آنچه پیش روی آوردیم تصور نشود که تمدنی را که در سایه آن کشفیات، اختراعات و ترقیات مکانیکی و تکنیکی بوجود آمده را انکار می‌کنیم. خیر، در عصر ما آهن همچون روغن ذوب می‌شود. فولاد همچو چوب خرد می‌شود، تلگراف و تلفن برای کارهای مخابراتی استفاده می‌شود. راه آهن و واپور برای حمل و نقل و کارهای تجاری بکار می‌رود و خدمات آنها بر هر کسی آشکار است. و لیکن اگر ثمراتی چنین دارند، باز نمی‌توانیم تمدن اروپایی را تمدن والا و عظیم به حساب آوریم. اگر آنچه که می‌دانیم درست باشد تمدن اروپایی و مسیحی، پرده‌ای است نو بر کمدی قدیمی یعنی تمدنی نو نیست بلکه آخرین تمدن است. در نتیجه تمدنی جدید در پیش روی ماست. هر چند ادبای اروپا انکار نمی‌نمایند که تمدن اروپایی کسب شده از متأخرین است باز همگی در تمدنی عظیم و والا بودن آن هم قولند. این موضوع قبول نخواهد بود، اساسی که بر تمدن یونان و رم مشاهده گردید، اصول و اساس تمدن اروپا نیز می‌باشد. اگر اساس و اصول آن یکسان است چگونه می‌تواند تمدنی جدا باشد فقط چیزی که می‌تواند متفاوت باشد رنگ و شکل آن است. واقعاً خود واقعی تمدن اروپا جدید و والا نیست فقط رنگ و شکل آن جدید است و ما نیز منکر آن نیستیم....

قبل از اینکه وارد بحث اصلی شویم بهتر است که در مورد "مدنیت" قدری سخن بگوییم. بر همه آشکار است که مدنی به معنای شهری و آن است که در شهر زندگی می‌کند. انسان شهرنشین نسبت به انسانی که در دشت و صحرا به صورت بدوی زندگی می‌کند، از لحاظ راحتی و سلامتی

و امنیتی ارجحیت دارد. بنابراین هنگامی که "مدنیت" گفته می‌شود منظور راحت ، سلامت و امنیت انسان است.

بنابراین افرادی که در سایه یک تمدن زندگی می‌کنند به هر اندازه راحت ، آسایش و امنیت داشته باشند. بدان مقدار آن تمدن بردیگر تمدنها پیشی خواهد داشت. ما از جمله کسانی نیستیم که عظمت یک تمدن را از بزرگی دهها ، کلیساها ، قلعه ها ، کارخانه ها و توبهای روبرور بسنجیم .

مقیاس تمدن در طریقه استفاده از آنهاست و مقیاس دیگری را نمی‌توان قبول کرد. اهرام بازمانده‌ی تمدن مصر و سنگهای بر روی هم چیده شده راوی خواسته‌های نفسانی شخصی است که میلیونها انسان را اسیر هوسهای خود کرده بود .

در عصر تمدن یونان و بعد از آن در عصر تمدن رم ، مردمان تمام عالم به یک شهر وابسته بودند و ما شاهد بی بهره ماندن انسانها از حق و حقوق انسانی هستیم !

اگر از پیشرفت صنایع ، کثرت ساختمانها و فزونی فلسفه‌دانها و شعرا سخن به میان آوریم، بلی ما منکر آنها نیستیم. ما نمی‌گوییم یونانیان ، خدمتی به جامعه انسانی نکردند . بلی کرده‌اند و لیکن تمدن آنها تمدنی ناقص بود. زیرا از سعی و ثمره دهها هزار انسان تنها یک شخص سود برده

است. یعنی دهها هزار انسان، زیر بار محنت و حقارت یک شخص و محروم از حقوق انسانی بوده‌اند و تنها یک نفر به راحتی و غافل از حال ایشان زندگی می‌کرده است. در این صورت به اینچنین طریقه زندگی چگونه می‌توان به دیده نیک نگریست. تمدن اروپا نیز از زاده‌ی این تمدنها است. اینچنین تمدنی چگونه می‌تواند از تمدنهای ذکر شده عظیم‌تر و درخشان‌تر باشد. چونکه اینها تمدنی ناقص می‌باشند. یونانیان با خوردن گوشت ماهیهای پرورده شده در حوضچه‌هایی که با گوشت اسرا تغذیه می‌شدند سیر نشدند و نسلشان منقرض شد. اهالی اروپا نیز که از فرزندان اینان هستند از دسترنج

مردمان دنیا سیر نخواهند شد.

خلاصه کلام اینکه تمدن اروپایی که آنرا جدید می نامند تمدنی جدید نیست. بلکه شکلی است نو بر طبقه تمدن قبلی. به عبارتی دیگر آخرین برگ حکایت قدیمی است.

به این سخنان من به دو طریق می توانید اعتراض کنید. هر چند تمدن اروپایی، زاده تمدنهای قدیمی است ولی روح تازه‌ای در خود دارد که در تمدنهای قدیمی آنرا نمی توان یافت. به این نیز مسیحیت گفته می شود. بلی! تمدن اروپا با مسیحیت همراه بوده است. ولیکن آیا مسیحیت توانست بر طبقه زندگی و روابط انسانها اساسی نو بیاورد؟ اگر اساسی نو آورده است آن تمدن را تمدن نو باید نامید. بنیان مسیحیت عبارت است از یک سری قواعدی که مغایر اخلاق و طبیعت بشری است. بعد از این منتظران این قواعد "کلیسا" را بوجود آوردند و به جای آنکه جانی نو بر تمدن قدیمی ببخشند، خود تابع قواعد و اصول قدیمیان شدند! تاریخ و واقع تاریخی شاهد آن بوده.

همچنانکه به جای جانشینان رم بارونها، شوالیه ها و صاحبان شاتوها آمدند به جای رهبانان نیز اربابان کلیسا آمدند! عموم مردم نیز از انقراض تمدن رومها و تولد تمدن جدید اروپا بی خبر بودند و دوباره بی عدالتی، بدبختی، بی ثباتی دیرینه حاکم بر عموم گردید و مردم از محنت و درد خلاص نشدند. اسباب و الگوها تغییر یافت، اما نتیجه و ثمره قدیمی به همان شکل خود باقی ماند.

باز در این مورد گفته می شود: بلی، تمدن جدید اروپایی تمدنی ناقص است، و لیکن بنا به طبیعت خویش و با مرور زمان در سایه ترقی، فهم و اخلاق و با ترک کردن بعضی اصول تمدنهای قدیم، کسب کمال کرده و رونق یافته است... بلی! اگر اصول و اساسهای ناقص را ترک کنند و بر اساس اصول جدیدی تأسیس کنند این تمدن به حد کمال خود خواهد رسید. ولی اگر این تمدن را تمدنی جدید بنامیم دیگر آن را نمی توان تمدن مسیحی نامید. زیرا نام و زمان این تمدن گذشته است. سخن من نیز این است و بس.

پیش از این به گذشته فکر نکنیم. تمدن اروپایی چه بوده و حالا چیست؟ نیازی نمی بینم که با تصویرها و یا وقایع گوناگون چشمان و اذهانمان را مشغول نمائیم. به هر نقطه ی اروپا که بنگریم می بینیم ساکنان بزرگترین ولایات آنجا دچار ظلم یک دوک و یا پنج بارون، شوالیه و یا چهل پاپا شده است. آیا اینان همچون حیوانی بی حقوق اسیر آنها نیستند؟ آیا این واقعه در پرنفوذترین و درخشانترین ادوار مسیحیت که روحی تازه بر تمدن نو می بخشد اتفاق نمی افتد؟

حال به امروز برگردیم: در قرن نوزدهم یعنی عصری که قاره ها از همدیگر جدا شده اند و دریاها به هم متصل گردیده و آسمانها راهنمای انسانها گردیده اند. به عصر حاضر برگردیم... هدف ما نگارش تاریخ قرن نوزدهم نیست بلکه نگرشی است بر ثمرات تمدن آن. بفرمایید، اگر مایلید مسافرتی خیالی داشته باشیم به پاریس، لندن و یا به یک شهر متمدن دیگر. مثلا اگر در لندن

باشیم در آنجا چه خواهیم دید؟ یک بنای پنج یا شش طبقه که همچون کوه بلند است؟ پلهای فلزی عظیم؟ راه آهن‌های زیرزمینی که از زیر رود "تایمز" می‌گذرد؟ کارخانه‌هایی که کارگران در آن مشغول کارند؟ مدارس که همچون کاخهای پادشاهان می‌باشند، مجلس پارلمانی که از لحاظ سیاسی و حقوقی نمونه عالم می‌باشد؟

نه خیر: اگر تنها بر آثار و لوازم ظاهری تمدن دقت کنیم و نظری بر باطن مسئله نیفکنیم چیزی را درک نخواهیم کرد و تنها شگفت زده بر قدرت و آگاهی آنان خواهیم ماند.

باید نظری عمیق بر اصل قضیه داشت. یک بنای عظیم که ارزش ۵۰۰ هزار لیره که اگر تنها زینت داخلی مرمر، ابریشم، بلور، چینی، آنچه‌های فغوری آن را حساب کنیم سرمایه‌ای است هنگفت بر تجارت مشرق زمین که تنها یک خانواده‌ی سه یا چهار نفره در طبقه فوقانی آن زندگی می‌کنند و یا هزینه میوه‌جات و نوشیدنی‌های کم یاب این خانواده که در یک شب میل می‌کنند می‌تواند ده خانوار را در مملکت شرقیه به مدت ده روز سیر کند! ثروت، اینجا جمع آوری شده است! معیشت اینچنین رواج یافته است! آیا ممکن است که تابع چنین تمدنی نشد؟ ... حال نگاهی داشته باشیم بر طبقه پایین ساختمان مورد بحث ما. چند قدمی که به پایین می‌رویم. اتاقهایی می‌بینید پر از انسانها و پنجره‌هایی کوتاه که به سقف چسبیده‌اند با دیواره‌های نمناک و مرطوب که رطوبت تا سقف رسیده است. احساس کمبود هوا می‌کنید از بوی تعفن و عرق انسانها و کلمات رییک، به دنبال راه فرار می‌گردید. زیرا در اتاقی حقیر زن، مرد، کوچک، بزرگ، پیر، جوان، مست، بیدار، گریان و نالان زندگی می‌کنند. همه همدیگر را می‌بینند و همدیگر را می‌شنوند ... محل زندگی آنها یک اتاق نیست بلکه تخت خوابی است کرایه شده در آن فضای محقر. اینان صاحب دیگ و کاسه ای نیستند هرچه دارند و می‌خورند از آن دیگری است. آتش اگر تمام عالم را بسوزاند این بیچارگان حصیری هم ندارند که در آن آتش بسوزد.

این خانواده مرفه سه یا چهار نفری در اینچنین ساختمان چند طبقه سکونت می‌کنند و زیرزمین‌های تنگ و تاریک آنها مکان و استراحت گاه یکی دو هزار انسان فقیر می‌باشد. در طبقه فوقانی خانواده‌ای زندگی می‌کند که به اندازه یک وزیر صاحب ملک و ثروت می‌باشد اما در طبقه پایین انسانها حتی بالشی نرم ندارند که سر بر آن گذارده بخوابند و یا لیوانی که قدری آب در آن بنوشند، خانواده‌ی مورد بحث بقدری ثروت دارد که اگر حتی صد سال هم کار نکند و بخوابد ثروتش تمام نمی‌شود اما انسانهایی که در طبقه پایین زندگی می‌کنند اگر حتی سه روز کار نکنند لقمه‌ای نان برای خوردن نخواهند داشت.

بفرمایید. حال وارد کارخانه ای عظیم می‌شویم. ماشین بخاری وجود دارد که با قوت ۳ یا ۴ اسب بخار کار می‌کند و ۳۰۰-۴۰۰ آلت را به حرکت درمی‌آورد. ۳ یا ۴ کارگر نیز از صبح تا شام حداقل ۱۲ ساعت با تمام هنر و قدرت، جد و غیرت خود در حال کار کردن در این محل

هستند. کالای تولید شده‌ی اینان نیز با واپورهای عظیم به هر گوشه عالم نقل شده و به فروش می‌رسد. دفترداران و کاتبانی که به حساب دفتری کارخانه رسیدگی می‌کنند بیش از اعضای دیوانخانه یک مملکت است. این کارخانه به تنهایی دنیایی است کوچک و شکلی است از تمدن. کارگرانی که با هنر سعی و تلاش خود کار می‌کنند چه استفاده‌ای از آن می‌برند؟ زندگی راحتی دارند که بخورند و بیآشامند و با خانواده خود به شادی و فرح زندگی کند؟ در هنگام پیری و نداری می‌توانند آسوده خاطر باشند؟ ... خیر از سعی و ثمره یک کارخانه تنها یک خانواده و یا یک کمپانی که متشکل از ۳-۴ خانواده است استفاده می‌برد. آن ۳-۴ هزار کارگر فقط در مقابل سیری شکم کار می‌کنند آسایش کجاست؟ آنان حتی برای خواب عادی نیز فرصتی ندارند اگر یک ساعت اضافه بخوابند آن شب با شکمی گرسنه خواهند خوابید؟ شادی کجاست؟ زیرا از فرزندان آنان نیز گرمسنگی و کار زیاد نمی‌توانند آسوده باشند. جدای از پیری و بیماری حتی در سلامتی اگر چند روزی کار نکنند تا چندین ماه نمی‌توانند آترا جبران کنند.

اگر یکی دو سال از آمریکا پنبه و از استرالیا جنس نیاید و یا اینکه اهالی هندوستان اجناس انگلیسی را نخرند می‌دانیم که مرکز تمدن و خورشید عالم به چه حالی خواهد افتاد. ۷-۸ میلیون کارگر کارخانه، ۲-۳ میلیون کارگر معدن و یا میلیونها کارگری که در سایه اینها زندگی می‌کنند از گرمسنگی به چه حالی خواهند افتاد. شهرهای لندن پیرمگام، منچستر و غیره که صاحب ساختمانهای عظیم می‌باشند درهای خود را به روی این بیچارگان می‌بندند.

به هر علتی که می‌خواهد باشد اگر اجاقهای این ماشینها پر نشود از هر ۳۰ انگلیسی ۲۹ نفرشان راحت و آسایش را از دست خواهند داد تا جایی که به جای بالش نرم سر بر روی سنگ گذاشته و فقط قادر خواهند بود با حصیر خود را بپوشانند و نهایت امر کیسه‌ی گدایی خواهند گشود. اما نفر سی‌ام هم بقدری مال و منال جمع آوری کرده است که قدرت سیر کردن همه‌ی آنها را دارد. اما به اسارت گرفتن آنها راحت‌تر از آن نیست که دست آنها را گرفته و بلند کنند؟!

حالا برای بررسی اداره اصول قوانین دولتی و ملت وارد مجلس می‌شویم که بارزترین محل برای اجرای عدالت می‌باشد. در این پارلمان عدالت و بی‌عدالتی‌هایی که در بعضی پارلمانها دیده می‌شود از جانب حکمدارانی صادر می‌شود که از دست غدارترین جهانگیران نیز ساخته نیست! مشهورترین پارلمانها مگر پارلمان انگلیس نیست! این پارلمان مگر نه آن پارلمانی است که نظر و افکار دوپست و پنجاه میلیون نفر را بر سی میلیون انگلیسی ترجیح داد و از همه بالاتر نظر و افکار همگی اینها را بازیچه راحتی و آسایش یک میلیون نجیب زاده و ثروتمند کرد! بفرمایید وارد یکی از دارالفنونها شویم چه‌ها که آموخته نمی‌شود! واقعاً خارج از اذهان است... اینها چگونه افکار و چگونه کمالاتی است! وقتی از نظامنامه‌های فرعونها دور شده به عصر موسیو گلاستونها نزدیک می‌شویم وکلایی می‌بینیم که علم حقوق می‌آموزند، دستگاهی

که هزار اسب بخار نیز قدرت چرخاندن آنرا ندارند مهندسان با یک کیسه زغال سنگ به راه می اندازند. کیمیاگرانی که با پنچ یا ده درهم مواد کوههای عظیم را زیر و زیر می کنند. مهندسانی که سازنده ی پلهای عظیم بر روی دریاها هستند پرورش یافته ی این مدارس می باشند. آیا امکان دارد که شیفته این مدارس نشویم ؟ بلی ! دارالفنون ها و دیگر مکانهای تعلیم و تربیت اروپایی باعث شگفتی همگان است. ولیکن دارالفنونی که فنون و افکاری اینچنین بر آن محاط شده چگونه می تواند یکی از بزرگترین فنون عالم بشریت را فراموش کند ! این علمی است که از سالیان سال از نسلی به نسلی گشته و به ما رسیده است و آنرا "اخلاق و حقانیت تامه" گویند. جای تعجب است که اینچنین علمی فراموش شود .

در هر کجای اروپا که بروید درخشندگی ظاهری آن می تواند بعضی اشخاص را فریب دهد و تصور می کنید که ادب و صفا ، راحتی و نزاکت ، عدالت و خوشبختی از تمام اقطار دنیا جمع آوری شده و تنها در اروپا وجود دارد! همه اشیا یی که می درخشند نقره و طلا نیستند. باید ترازویی بدست بگیریم و آنچه را که در اروپا می بینیم بسنجیم.

جای تعجب است ، آیا می شود همه آنها را سنجید ؟ آیا مانند "روشیلد" باید به ثروت کلان ۱۰-۱۵ نفر ثروتمند تعجب کرد و یا باید به حال ۱۰-۱۵ میلیون انسانی که حتی یک وجب خاک برای خود ندارند نگریست ؟ آیا باید بر ادب و نزاکت و لطافت زن پاریسی، "برلادین" لندنی تعجب کنیم یا بر حال ۱۵۰ هزار - بر حسب ارقام حساب شده - زن فاحشه که در جاده های لندن و پاریس در حال عرضه اندام خود می باشند بنگریم ؟ آیا باید بر یک گاو آنها که معادل ۱۰ گاو ما شیر می دهد آفرین بگوییم و یا باید از حال صدی نود و نه درصد انسانهای آنجا که حتی صاحب یک گاو نیز نیستند عبرت بگیریم ...

آیا باید برای انتشار مسیحیت در اطراف دنیا میلیونها ریال خرج بکنیم و یا ببینیم که دیگر در داخل مرزهای اروپا کسی به کلیسا و انجیل ایمان ندارد؟ آیا باید نظاره گر جنگهای اروپاییان شد که برای آزادی انسانها جنگ کردند و یا کارهای بیچاره آلزاس را به میزان انصاف بکشیم که دختران پاکره را در پاریس به قیمت ۵۰ فرانک می فروشد.

خلاصه اینکه در یک نگاه تمدن و زندگی اروپایی مانند یک زن زیبا و بسیار آراسته می باشد. ولی وقتی دقت کنیم می بینیم که دندانهای این زن زیبا مصنوعی ، موهایش کلاه گیس و... که اگر آن لباسهای پرزرق و برق را از تن خویش در آورد بدن زخم آلود او را مشاهده خواهیم کرد که چاره ای جز دوری از او نیست.

برای بسیاری از اهالی اروپا نیز ثابت شده است که از طریقه زندگی و اصول تمدنی اروپا بر پایه و بنیادی ناقص و پوسیده استوار شده است. این طرز زندگی هر روز با سرعتی فوق العاده در حال تغییر و تحول و شناخت است. ۴۰-۵۰ سال قبل کسانی که از اصول تمدلی غرب ناامید گشته

بودند اگر دو یا سه درصد بودند امروز این مقدار به ۳۰ درصد رسیده است! کسانی که در آنها اینچنین تغییراتی رخ داده طرفداران فرقه سوسیالیست می‌باشند. تصور می‌کنم که افکار سوسیالیستی بر بسیاری از انسانها معلوم باشد. در اینجا تفتیش و موازنه افکار سوسیالزم منظور اصلی ما نیست. به این دلیل مناسب دیدیم که فقط در مورد اساس اصلی آن سخن گوئیم.

سوسیالیست اروپایی به چند نوع است. سوسیالیست‌هایی که ما می‌شناسیم کسانی هستند که از تمدن فعلی اروپایی کاملاً نا امید شده‌اند و در فکر یافتن تمدنی جدید بر اساس افکار جدید می‌باشند. افکار آنان دچار تبدلات و تغییرات و انقلابات شده است. بنا به نظریات آنان، تغییراتی در طریقه مالکیت و میراث، خانواده، سرمایه و حقوق و غیره داده‌اند و معتقدند که در املاک، دارایی، تجارت، سرمایه، کار و حتی زن و فرزندان باید مشترک بود! بدین وسیله هر کس در کار و تلاش مساوی خواهد بود و کسی از لذات دنیوی محروم نخواهد ماند. یعنی به طریقی نخواهد بود که شخصی هیچ نداشته باشد و شخص دیگر ثروتمند باشد.

در اروپا تألیفات ادبی بسیاری در مورد افکار سوسیالیستی وجود دارد. "اوه"، "فونته"، "سان سیمون" و غیره کسانی هستند که تصورات و ترتیبات فراوانی را در آثار خویش ذکر کرده‌اند. به طریقی که اگر نظریات آنان به مورد اجرا درآید آثار بدبختی بر روی زمین باقی نخواهد ماند. انسانها به طور مساوی کار خواهند کرد و به طور مساوی از رفاه آن بهره‌مند خواهند شد. لازم است یادآور شویم که معتقدان نظریات سوسیالیستی به غیر از اخلاق، صاحب بسیار از تصورات هستند و فکر نمی‌کنم ایشان اصول قدیمی خود را ترک کنند. اینان مثال آنانی هستند که از آب فرار می‌کنند ولی گرفتار آتش می‌شوند. از تساوی حقوق صحبت می‌کنند. مساواتی مادی و معنوی؛ اما انسان به هنگام آفرینش نیز مساوی آفریده نشده است. بعضی از انسانها از لحاظ فیزیکی و بعضی از لحاظ هوشی بر دیگران برتری دارند. چرا مسئله ارث و میراث نباید وجود داشته باشد؟ پدری از نان شب خود می‌برد و برای فرزندانش ارثی به جای می‌گذارد؛ ولی تمام دارائی او بطور مساوی میان عموم تقسیم می‌شود. این چگونه عدالتی است؟ و یا در خانواده‌ای که پدر در میان خانواده‌اش نیست و اعضای خانواده همدیگر را نمی‌شناسند نیازی به ارث و میراث نیست.

خلاصه‌ی کلام اینکه مملکت و جمعیت به شکل یک اردو در خواهد آمد. مردم با صدای شیپور بیدار، با صدای شیپور مشغول به کار، با صدای شیپور دعوت به خوردن غذاخوری، با صدای شیپور دعوت به شادی و نشاط خواهند شد. حتی با صدای شیپور همسری انتخاب کرده استراحت خواهند کرد... آفرین بر شما سوسیالیستها، تمدن و طریقه زندگی خوبی خواهید ساخت.

موضوعی که اهمیت دارد اینست که سوسیالیستها در هر گوشه اروپا وجود دارند و هر روز بیش از پیش طرفدارانی جذب می‌کند. میلیونها کارگر شهری و روستایی طرفدار سوسیالیزم شده‌اند.

تصور نشود که افکار باطله سوسیالیستی رد خواهد شد. تا زمانی که دلیل اصلی پیدایش سوسیالیزم باقیست - شادی ما بحث دیگری است - این طرز تفکر هر روز در حال افزایش خواهد بود. طبیعی است وقتی انسانی از وضع خود ناخشنود باشد و دلیل این ناخشنودی خود را از ظلم اطرافیان بداند، غیر از تغییر و دگرگونی حال، فکر دیگری نخواهد داشت. اگر تمدن جدید اروپا موجب سرور و خوشحالی یک شخص و کدورت و ناراحتی هزاران شخص دیگر شود جایی برای مرگ سوسیالیزم وجود نخواهد داشت.

در اروپا حتی در تمام دنیا این مسئله، مسئله ای بزرگ بوده. سوسیالیزم، انقلابات بزرگی به همراه خواهد آورد. جنگهای سی سال، انقلاب کبیر فرانسه بلکه حملات هون و مغول در مقابل انقلاب سوسیالیزم همانند اسباب بازی ای خواهند بود! این است بلا و مصیبت کبیری که رو در روی اروپا ست و تمدن اروپا نیز زیر بار سوسیالیزم له خواهد شد. عشق و علاقه ی اروپا به مستملکه ها از زور فشار این درد است و گرنه از اظهار همدردی و یاری به این انسانهای وحشی و نیمه متمدن نیست!

علم آمار به هر اندازه پیشرفت کند باز نقصانهایی دارد. مثلا اگر تعداد اشخاص ثروتمند و سرمایه دار و یا کارگران بی جا و مکان، انسانهایی که خوشنود و یا ناخشنود از حال خویشند، سوسیالیستها و یا غیر سوسیالیستها حساب می شد و اگر تغییر سالانه این ارقام نیز قابل محاسبه می بود، به آسانی می توانستیم سالهای رخداد انقلابات عظیم اروپا را حساب کنیم.

اگر تعمقی در دریای تاریکی اعصار قدیم نماییم و آن را با زمان حاضر مقایسه کنیم خواهیم دید که معاملات افراد با افراد دیگر، جمعیتی با جمعیتی دیگر و قومی با قومی دیگر، همه بر یک اساس تأسیس یافته است. عاملی که باعث حرکت جمعیت ها می شود چیست؟ هدف از حرکت چیست؟ آنچه از صبح تا شام قلب و فکر ما را به خودمشغول می کند چیست؟ به نظر من جز چیزی بنام فواید و منافع شخصی نیست. یونانی قدیم، اروپایی تازه پا، جمهوریت آتنا، قرالیت بلژیک همه و همه خدمت گزار یک مطلوبند. سبب حرکت و اساس معاملات آنها یکی است. آن هم "سود، سود و سود" است. هر کسی بدنبال سود مادی و معنوی خویش است و برای بدست آوردن آن تلاش می کند. اخلاق، تعلیم و تربیت و حقوق، هر سه بر اساس این مسلک عمومی تأسیس شده است. به چه دلیلی به این دنیا آمده ایم؟ به چه دلیلی زندگی می کنیم؟ بخاطر خودمان. به چه دلیلی خواندن و نوشتن می آموزیم؟ برای منافع شخصی. به چه دلیلی آرزوهای داریم؟ برای کسب فواید شخصی. به دنبال چه هستیم؟ دنبال منافع. این غیرت و همت به چه دلیل؟ برای منافع شخصی؟ آری چیزی غیر از منافع شخصی باعث حرکت و تجسس انسانها نمی شود. بلی آرزوی زندگی مطلوب موجب حرکت می گردد و میان انسانها رابطی جز سود و منافع نیست. یعنی نوع بشر به هنگام تلاش و سعی اگر ماحصل دسترنج خود را نیابد چبز دگرگی

جز ظلم پدیدار نخواهد گشت... جای بسی تأسف است که انسانها در حالی که از نیروی وجدان، عقل، انصاف، فکر، احسان، و باری بی بهره نبوده‌اند به همان مقدار از اساس زندگی و معاملات و سود متقابل نیز چیزی کسب نکردند.

یکی از مشاهیر ادبای انگلیسی بنام دژون استورات میل در رساله‌ای بنام "اوتیلیتاریزم" مذاکراتی در این مبحث دارد. اوتیلیتاریزم یعنی سودگرایی. به اعتقاد دژون استورات میل سبب و فایده کسب معاملات انسانی، مغایر قواعد اخلاقی نیست، بالعکس بر حس اساس عقلی است. لکن همچنانکه هر شخصی حق و حقوقی در سودیابی دارد نباید در راه کسب فواید و سود شخصی مانع سود دیگران شود.... فلسفیون محترم تنها به این مورد اشاره نکرده‌اند که نوع بشر از هنگامی که به دنبال سود و منافع شخصی بوده است دیگر فرصتی برای تأمین منافع دیگران نداشته‌اند.

هر چند که در نتیجه پیشرفت آلات و اصول مختلفه و صنایع و معارف اروپایی راهی برای کسب ثروت بی کران بار شده است باز این ثروت، عمومی نبوده و موجب نفرت مردم از تمدن اروپایی گردیده و انقلاب سوسیالیستی را به همراه آورده است و کشورهای غربی جزو کشورهای خطرناک اعلان گردیده‌اند.

مردمانی که در سایه تمدن غربی زندگی می‌کنند اساس حرکت آنها بر مبنای سود گردیده است و سوسیالیستها که نصف مردمان اروپا را تشکیل می‌دهند مخالف این سودگرایی می‌باشند و منکر خانواده، مالکیت و آزادی هستند که اینها جزو حقوق مقدس و طبیعی انسانها می‌باشند. همچنانکه پیشینیان در این طرز تفکر به بن بست رسیده‌اند اینان نیز به بن بست خواهند رسید. این مبحثی است بس آشکار.

مردمانی که تابع مدنیت می‌باشند بی آنکه توجهی به دیگران داشته باشند مدعی شعار "هر چه هست از آن ماست" می‌باشند. و بقیه افراد نیز تا چشم می‌گشایند چنین شعاری سر می‌دهند. نخیر بنشینید آقایان، چنان نیست. هر چه هست از آن همه است و هر چه داریم به میان بگذارید چونکه تقسیم خواهیم کرد.

آری این است مسئله‌ای که تمدن اروپایی در قرن نوزدهم بیار آورده. ببینیم چگونه حل خواهند کرد! آیا کشورهای دیگر دنیا از احوال اروپا عبرت خواهند گرفت؟ و یا آنان نیز گرفتار سوسیالیزم خواهند گشت؟

اگر اروپا به همراه صنایع و فنون پیشرفته خود طرز زندگی خود را نیز به دیگر کشورها منتقل کند بی شک و تردید سوسیالیزم در کشورهای آسیایی نیز رواج خواهد یافت.

سبک زندگی نو چگونه حاصل می‌شود؟ اساس و قاعده تأسیس این نوع سبک زندگی چیست؟ کشورهای اسلامی و اقوام مسلمان که تازه پا به میدان ترقی گذاشته‌اند چگونه در این راه قدم بر خواهند گذارد؟ اگر اینان دنبال اروپا حرکت کرده و سپس به بلای سوسیالیزم دچار شوند

وای بر اینان! افسوس بر سعی و غیرت ما که بعد از این همه تلاش سویالیزه شده ایم و راه و روش مطلوب و مقدس زندگی را درک نکرده ایم!... در مطالعات زندگی انسانها جز سود شخصی چیز دیگری موجود نیست؟ هست! آن هم حقانیت است. در معاملات و زندگی انسانها چیزی بالاتر از حقانیت وجود ندارد! زندگی که بر پایه حقانیت استوار باشد کاملترین طرز زندگی است و انسانهایی که با چنین اصولی زندگی می کنند راحتترین انسانها هستند. چونکه زندگی اگر بر پایه حقانیت باشد ظلم ریشه کن می شود و در کنار آن مظلوم نیز وجود نخواهد داشت. با ریشه کن شدن ظلم و تولد حقانیت طریقه ای نو پای بر عرصه هستی می گذارد. در این صورت کدامین فرد می تواند مخالف آن باشد؟

تنها نقص تمدنهای قدیمی آن است که از حقانیت بدور بوده اند. تصور بر این است که آنهایی که جمعیتی متمدن تشکیل داده اند، اعمال و حرکاتشان بر پایه حقانیت بوده است. آنانی که حقانیت را قبول ندارند گرد سود و بهره شخصی جمع شده اند... آیا انسانها می توانند از هم ناراحت باشند و بر هم حسد بورزند؟ آیا می توانند به هم دیگر نامطمئن باشند؟ بلی می توانند! اگر من بر دارایی خویش قانع باشم و چشمداشتی بر حقوق دیگران نداشته باشم کسی از من ناراحت نخواهد بود متقابلاً من نیز از کسی ناراحتی نخواهم داشت.

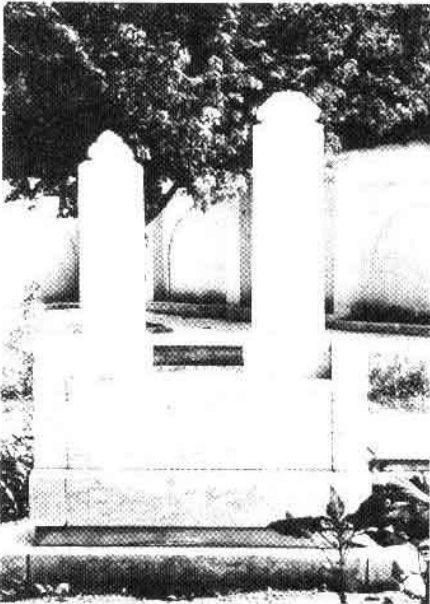
در سایه صنعت، مکانیک و تکنیک انسانها به آسانی می توانند احتیاجات زندگی را تهیه کنند و لیکن اگر این اسباب دور از حقانیت باشد نوع بشر نمی تواند به راحتی از آن استفاده کند. زیرا هر کسی سعی خواهد داشت که سهم خود را افزایش دهد. آنان که دارای زور و قدرت زیادی هستند دارایی خود را افزایش می دهند. آیا این حق اوست؟ باید دید! نمی دانم آیا قادر به بیان افکار خود بوده ام یا خیر؟ فقط فرصتی برای توضیح بیشتر نیست. حال نتیجه بحث خود را بیان کنیم.

تمدن جدید، طرز زندگی است که بر مبنای درستی و راستی بیان خواهد شد و غیر از مسلمانان هیچ ملت دیگری این تمدن را بوجود نخواهند آورد و تنها سرمایه مسلمانان " کلام قدیم " است. اجمال کلی مسلمانان حقانیت است. خاک و ملک، سرمایه و سود، فرد و جمعیت، کسب و کار، سعی و غیرت، خیر و خیرات، عشر و زکوه قواعدی هستند که موجب بختیاری انسانها خواهد شد. اگر قواعد قرآنی که در مورد، سرمایه و کسب و کار می باشد اکنون در اروپا اساس حقوق و اخلاق قرار گرفته است پس جایی برای افکار سوسیالیستی باقی نمی ماند. زیرا به هر مقدار که باشد هر شخصی از سعی و ثمره ی دسترنج خود استفاده خواهد کرد. در این صورت کسی اسیر مال و منال نیز نخواهد شد.

بالاترین درجه ی حقوق اسلامی را با تصویری دیگر بیان کنیم: مثلاً اگر اروپای قرن نوزده طرز زندگی انسانها را بر اساس اصول و وعده قرآنی بپذیرد. اولاً هر سال زکوه تمام واردات یعنی یک چهلم آنها را به محتاجان و نیازمندان اختصاص خواهد داد. با مراجعه به استاتستیک این مقدار بالغ

بر چه خواهد شد؟ دوماً سرمایه‌های نقدی که میلیاردها انسان را اسیر خود کرده است باید بدون سود در چرخش باشد. یعنی نه اینکه با قوه اعتباری خویش بر انسانها غلبه کند بلکه به شکلی دیگر به انسانها تحویل داده شود و صاحب آن پول باید بیش از یک شخص باشد. سوماً انگلستان و یا فرانسه با این همه مساحت نمی‌توانند سرزمین فقط چهار یا پنج هزار انسان باشد. در چنین صورتی استفاده از خاک کشورهای مزبور برای عموم قابل تصور نخواهد بود.

دیگر اروپا را رها کنیم. هر چند اروپائیان ممیز دعوای خود باشند و تمدن اروپایی را اول و آخر تمدن جهانی بدانند و به اجبار سعی در انتقال آن به تمام عالم داشته باشند و حتی اگر برای به ثمر نشاندن اهداف خود به زور و اجبار هم متصل شوند؛ باز مهمترین نتیجه‌ی این لطف و مرحمت آنها ظهور انقلابت عظیمی است که می‌توان نزدیک شدن قدمهای آن را حس کرد. از این پس برای تأمین استقبال خویش باید به دنبال راه چاره‌ای باشیم. اروپا سالمندی است پر تجربه که باید بر سالمندی آن احترام گذارد و از تجارب آن استفاده کرد و از خطاهای آن عبرت گرفت. ما نیز باید مدارس و دارالفونهای همچون آنان تأسیس کنیم. همچنانکه اندیشه و افکارمان را با فنون و علم منور می‌کنیم دل‌هایمان را نیز با حقانیت انباشته نماییم. همچون کودکان، آنچه در اروپا

مزار اسماعیل قاسپرالی

می‌بینیم تقلید نکنیم. همچون ماهی نباشیم و نگوییم این چیست به کجا خواهد انجامید؟ آیا این در دایره وجدان و حقانیت می‌باشد یا خیر؟ در مقایسه آن دقت کنیم اگر کسب تمدن اروپایی بدون موازنه و مقایسه انجام پذیر می‌شد نصف مردمان اروپا دشمن آن نمی‌بودند. باز تاکید می‌کنم. من منکر خدمات سودمند، فنون، کشفیات و اختراعات جدید نیستم. فقط در جایی که عالم اسلام نیازمند اصلاح و ترقی می‌باشد بدون بررسی مقلد تمدن اروپایی نباشیم.

وقتی پان اسلاویستهای روس تمدن اروپایی را مطلوب و مفید برای کشور روس نمی‌بینند آیا لازم نیست که کشورهای اسلامی نیز به دنبال راه ترقی مستقلی برای خود باشند؟

محرر روزنامه ترجمان

اسماعیل قاسپرالی

سازی دور مانده از اصل خویش

□ مهندس مسعود فصیحی

نوی ماندولینی (نوعی آلت موسیقی) ما را به یاد سرزمین ایتالیا و موسیقی آن دیار می‌اندازد، و همین طور وقتی بانجو (آلت موسیقی با کاسه روکش دار پوستی) شنیده می‌شود به یاد غرب آمریکا و موسیقی جاز سیاهان و صدای گارمون ما را به یاد آذربایجان و موسیقی آن دیار می‌اندازد و صدای گیتار موسیقی اسپانیا و فلامینگو را تداعی می‌کند.

در صورتیکه هیچ یک از این آلات موسیقی از آن سرزمین‌ها نیستند و موطن اصلی آن‌ها جای دیگری است. مثلاً بانجو اصلش از شرق آفریقا است و با برده‌ها به آمریکا رفته (چگونه از موسیقی لذت ببریم - پرویز منصوری)، یا گارمون که در حدود ۱۱۰ سال پیش وارد موسیقی آذربایجان شده و امروزه چنان با موسیقی آذربایجان اجین شده که بدون صدای گارمون این موسیقی کم رنگ است، وقتی نوازنده‌های ماهر موسیقی مقامی را همراهی می‌کنند، اصلاً از سازهای مرکزی کشور روسیه می‌باشد.

مدت زمانی بیشتر نیست که ویلون، کلارنیت (قره‌نی) و پیانو وارد موسیقی ایرانی و آذربایجان شده و جای خود را نیز محکم نموده، و حتی نوازنده‌های چیره دستی در موسیقی ایرانی و هم آذربایجانی در این رشته‌ها ظاهر شده‌اند. موطن اصلی بیشتر سازها بخصوص سازهای زهی از مشرق زمین می‌باشد، از آن جمله ویلن و ویلن سل ریشه شرقی داشته (ویلن اصلاً ساز شرقی بوده و احتمالاً بر گرفته از قچک یا قیزک می‌باشد و به زبان آلمانی نیز Geige خوانده می‌شود، سعدی حسنی)، ویلن سل بر گرفته از ربک Rebec ساز زهی آرشه‌ائی است و امروزه مسلم شده که ربک با کلمه رباب ساز ایرانی یکی است (چگونه از موسیقی لذت ببریم، پرویز منصوری) بر ربط که شبیه ساز دیگری به نام رود بوده در زمانهای دور در ایران باستان استفاده می‌شده. این ساز با کمی تغییر بعد از اسلام عود نامیده شد و صفی‌الدین ارموی (اهل ارومیه) در قرن ششم هجری و عبدالقادر مراغه‌ای در قرن هشتم هجری تغییراتی در این ساز دادند، عود بدون پرده می‌باشد ولی تصویری از (کتاب الادوار) منسوب به صفی‌الدین ارموی در موزه لوور می‌باشد که تصویر عودی را با ۷ پرده نشان می‌دهد.

صفی‌الدین و عبدالقادر هر دو از نامدارترین موسیقی دانان شرق، ایرانی و آذربایجانی بوده و عود را نیکو می‌نراختند و عبدالقادر معتقد بود که این ساز جهان گیر خواهد شد.

آثار سفالینی از منطقه بین‌النهرین به دست آمده شبیه به این ساز و همچنین در چند اثر تاریخی در غاری در آذربایجان غربی و کوهی در جمهوری آذربایجان که این آلت موسیقی

بوضوح مشاهده می شود. مهدی برکشلی از موسیقی شناسان برجسته معاصر در کتاب موسیقی فارابی اشاره می کند « ایرانیان عود را اختراع کردند و این ساز از طریق اسپانیا به دیگر کشورهای اروپا راه یافت» البته راهیابی عود به اروپا توسط مسلمانان شمال آفریقا (موورها) بوده و زریاب نوازنده معروف این ساز را برای عبدالرحمان امیر آندولس می نواخته و در شهر "کوردوبا" کلاس موسیقی تاسیس کرده بود و شاگردان زیادی را تعلیم می داده ، سال ۹۶۰ میلادی.

از ۹۶۰ تا ۱۳۵۰ میلادی در اروپا حرفی از عود نمی شود و سپس از سازی به نام لوت نام می برند. العود یا عود به Luth یا Lute تغییر یافته و امروز نیز در موسیقی کلاسیک استفاده می شود. کلمه لوت بخصوص تلفظ اسپانیایی آن مأخوذ از کلمه عربی العود یا عود بدانیم. (پرویز منصوری "چگونه از موسیقی لذت ببریم")

پس از تغییراتی که در دسته و کاسه لوت Lute انجام گرفت این ساز تبدیل به آلت موسیقی گردید که امروز به نام گیتار می شناسیم. "گیتار از خانواده لوت می باشد و در واقع تغییر یافته لوت است که پشت آن تخت شده. لغت نامه وبستر، Websters Dictionary ."

گیتار ساز است برای همراهی صدا و یا همراهی با ارکستر وقتی برای رسیتال تنها استفاده می شود، آهنگسازان بزرگ قطعاتی را برای گیتار و گیتار و ارکستر نوشته اند، امروزه نوع های مختلف گیتار از آنجمله گیتار کلاسیک، گیتار آکوستیک، گیتار الکترونیک، گیتار باس و... در بیشتر کشورهای دنیا مورد استفاده قرار می گیرد ، مخصوصا در موسیقی پاپ از گیتار الکترونیک استفاده می شود و در موسیقی ایرانی و آذربایجانی نیز استفاده می کنند.

صفی الدین ارموی و عبدالقادر مراغه ای شاید تصور آن را هم نمی کردند که این آلت موسیقی که آن ها در تغییر و تکمیل آن کوشیدند تا این حد گسترش یافته و روزی در غرب پر طرفدارتر از موطن اصلی اش باشد.

کامروا باشید _ تابستان ۸۴ تهران

تتللر سؤیله سین

اورداکلی دیل _ آغیز سؤزدن اوسانار

سوروشون مطلبی تللر سؤیله سین

دوداق دانیشارسا اود توتار یانار

گرک دیر زخمه لر ، آللر سؤیله سین

سازیمین سوزو _ ب.ق. سهند

باشین اوجا اولسون ای اولو انسان

حاجی میر اسمعلی صفری حاقیندا

□ دوکتور میرهدایت حصاری

بو ایلین اوردیبهشت آیندا، ینکانات ماحالی نین مرکزی کهریز ینکن (یکان کهریز) قصبه سینده ینکاناتین مشهور کولتور خادیمی و آدلیم شاعیری اوستاد حاجی میر اسمعلی صفری نین ۸۴ ایللیگی طنطنه ایله قوتلاندى. بو عزیزلهمه توره نینده بیر چوخ یتردن گلیب ایشتیراک ائدنلر اولدو. شاعیرلر شعر اوخودولار. بعضیلری خاطیره لریندن و بعضیلری ده میر اسمعلی نین ینکاناتدا کئچیردیگی ۸۴ ایللیک ثمره لی یاشاییشیندان و اونون کهریز ینکنده یثنی مدرسه لرین قورولماسی و گنیشلنمه سینده کی دیرلی و اؤنملی رولوندان، عثینی زاماندا دیگر کولتور خادیملری او جومله دن ینکاناتدا ایلك دفعه اولاراق یثنی تیپلی مکتبلرین بیناسینی قویان و بیر چوخ فعالیتده ایشتیراک ائدن و مشروطه دؤورونون آدلیم و فداکار قهرمانی اولان و نهایتده او یولدا شهید اولان میرزه نوراله خان ینکانی (زارع) و ینکاناتدا آن قدیم مکتبی آچیب شاگردلر تربیت ائدن رحمت لیک عسگر آغا مظفری دن ده صؤحبت اولدو. حاجی میر اسمعلی صفری نین سمعی ایله ایندی کهریز ینکنده قیز ایلك مکتبی و اوغلانلار اوچون ایلك و اورتا مکتبلر قورولموش و یوخاری ینکن (یکان علیا) قصبه سینده و سعدی ده (کی بعضاً سهو اولاراق یکان سعدی دئییلیر) رسمی حالدا مکتبلر آچیلیمیشدیر.

ینکاناتین ایندیکی ساوادلی لاری زامانیندا اونون شاگردلری اولموش و اونون چکدیگی زحمت لر سایه سیندا ساوادلان دیقلارینا گۆره اؤزلرینی اونا بورجلو بیلرلر. اونون شاگردلری ایندی اؤلکه نین چوخ یترینده مؤختلیف مقاملار او جومله دن کولتور ساحه سینده چالیشمادایرلار. ماراقلی دیرکی ، حاجی میر اسمعلی نین قارداشی سیفعلی و آناسی فاطما بگیم ده کندین آدلیم شاعیرلریندن دیرلر. فاطما خانیمین بعضی مؤناسبت لره گۆره دئدیگی، طنز ایله تلطیف اولان شعرلری چوخلاری نین دبللری نین ازیری دیر. او جومله دن اونلارین قونشولاری اولان میر محرم آدلی شاعیر ایله دئیشمه سی ماراقلی دیر.

فاطما خانیمین آری (میر اسمعلی نین آتاسی) کلبه حیدر اؤزوده سؤزو کئچن و کندین آدلی ، سانلی و وارلی لاریندان و عین حالدا چوخ شوخ بیر آدام ایدی. کند ایچینده (محلّه آدیدیر) قهوه خاناسی وار ایدی. هم ده قصابلیق ائدردی.

مير محرم دە اونون مۆشتىرى لرىندىن ايدى. اما مير محرم كنجى اتى و قويون اتى يىمزدى گرگ اۇيچ اتركك اتى اولايدى. بىر گون كلبه حيدرە دئيبىر:

— آى كلبه حيدر نيه بس سن هميشە ديشى ات كسىرسن ، بىر گون اركك ات كس كى من دە گلیم آلیم ، منیم دە گۆيلوم ات ايسته بىر آخى ...

قضان كلبه حيدرین داوارلارى نین ايچينده بىر آرىق _ قىرىق توخلو وار ايدى. گنه باسمشىدى اولومجول ايدى؛ اونو كسمك خالىنا دۆشور. آخشام مير محرم قهوه خانايا گلدېكده كلبه حيدر دئيبىر:

— مير محرم صاباح اركك ات كسه جگم نه قدر ايسته بىر سن ؟

مير محرم دئيبىر : ايكى پونزا (هر پونزا تقريباً ۷۰۰ قىرام دىر)

كلبه حيدر دئيبىر : اولسون سحر گل آپار.

صاباح مير محرم گلير گورور ات قىرمىزى و آرىق دىر. (قىشدان چىخىمىش آرىق توخلونه اولاجاق)

پشمان اولوب دئيبىر: آرىقدى ايكى پونزا ايسته ميرم ۵ پىنجه وئر (بىر پىنجه پونزانين دورددن بىرى دىر)

مير محرم اتى آلب آپارىر. خىطه گىر جك آروادى گۆللىرى چاغىرىب دئيبىر:

— آ گۆللىر گل بو اتدن بىر _ ايكى شيش كاپاب چك من يىتىم.

گۆللىر گىتير اوردو قىزاردىر. كاپاب لارى چكىر شيشه و توتور اودا اما آرىق ات كۆپوك

وئرىر. كۆپوك تۆكولور قىزارمىش كۆزلىرى كىنچىردىر.

مير محرم كاپاب لارى آلا _ چىى يىبىر و يىمك همين دە سانجىلانير. چاغىرىر خانىمى گۆللىرى

دئيبىر دور او فاطما بگىمى چاغىر گلىسن.

دئيبىر: نه اى شىن وار ؟

دئيبىر كى: اونلارین ات لرىنه بىر شئمر دئىمىشم ايستىرم اوخويام. بو نه آندى منى سانجىلاتدى.

فاطما بگىم گلير قايدان گىرنده مير محرم دئيبىر: گل سىزىن ايتىنزه ياخشى بىر شئمر دئىمىشم.

دئيبىر : دئى گۆرك.

مير محرم او شئمرى اوخويار، فاطما بگم ده ائله اورادا فى البداهه (سىنه دفتر) اونون جاوايىن

وئر. ايندى او شئمرلشمەنى يادىگار اوچون گىتيرىرىك:

مير محرم:

آتىندن يىمەدى اؤزو

كلبه حيدر كسدى قوزو

سىزىن او قوزونون اتى

گىنچىرتدى قىرمىزى كۆزو

فاطما بگىم:

ماللا يازان تارىخىدى

آياغىندا چارىقىدى

آد قويما بىزىم قوزويا

آلمىايدىن آرىقىدى

میر محرم:

چکدی چنگل دن ساللاتدی
بو سئیدی سانجیلاتدی

مؤقید اولودوم آلاتدی
سیزین او قوزونون آتی

فاطمای بگیم:

آت چنگل دن سانجیلیدی
بیر قارنین وار سانجیلیدی

قورآن ، تورات ، اینجیلیدی
آد قویما بیزیم قوزویا

میر محرم:

من قوولی وئرمیشدیم گنجه
چکدی وئردی بئش پنجهجه

سحر آلمیایایدیم نئجه
سیزین او قوزونون اتی

فاطمای بگیم:

حیدره دئیر لر قَجْر
بیر قارنین واردی درده جر

سیفعلی گنت قوزو بشجر
آد قویما بیزیم قوزویا

میر محرم:

دئمیرم آته قاتیلا^۱
آخیری ایته آتیلا

بایراما آنجاق ساتیلا
سیزین او قوزونون اتی

فاطمای بگیم:

بیز اتی آتماریق ایته
دور گل گئدک حوکومه

سؤزومو سالما غۆرته
آد قویما بیزیم قوزویا

(۱) یعنی مگر آیری آته قاتیلیب ، ساتیلا

فضولی شوناسلیغین منشایی

□ دوچنتت دوکتور گولشن علی ینوا

آذربایجان فضولی شوناسلیغی نین تشکولو پروبلیمینی حل اتمه دن اونون اینکیشاف مرحله لرینی نه تاریخی، نه ده نظری _ متودولوژیک باخیمدان دۆزگون موعلتشدیرمک اولماز.

چونکو هر بیر عنلمین تشکولو اصلینده اونون موجودلوغونون ایلکین مرحله سی دیر. هر بیر عنلمین تشکولونون ده سونوجوندا اونون بانی کاری وار. بس آذربایجان فضولی شوناسلیغی نین بانی کاری، یعنی داهی شاعیر م. فضولی نین صنعتی، شخصیتی، موحیطی حاقیندا ایلک فیکیر صاحیبی کیمدیر ؟

بو سوالا جاواب وئریمک اوچون اولجه فضولی شوناسلیغین م. فضولی نین شخصیتی و صنعتینه موناسیبتی ایله باغلی بعضی مولا حیظه لره نظر سالاق.

«فضولی دؤرونون ان بؤیوک شاعیری اولدوغو کیمی، هم ده ان بؤیوک عالیمی ایدی» (میر جلال، فضولی نین پورتیک خصوصیتلری، ب، ۱۹۴۰، ص. ۱۱). دیگر بیر مولا حیظه : «فضولی آذربایجان ادبیاتی تاریخینده بدیعی یارادیجیلیغین نظری مرحله لری ایله ان چوخ مشغول اولان بیر شاعیر دیر» (قولوزاده، م. فضولی نین لیریکاسی، ب، ۱۹۶۵، ص. ۲۷۴). خالق یازیچیسى.

آکادئمیک م. ابراهیموف ایسه بنله یازیب: «فضولی تکجه شاعیر دئییلدی، او زمانه سی نین بؤیوک عالمی ایدی» (اثرلری، ۱۰ جیلده، ج ۱۰، ب، ۱۹۸۳، ص. ۴۱۶). «اثرلری نین تدقیقی آیدین گؤستریرکی، فضولی اؤز دؤرونون کامیل بیر عالمی دیر» بو فیکیری ایله گؤرکملى ادبیات شوناس ا. میر احمدوف سؤیله ییب (میر احمدوف، ع. صایر، ب، ۱۹۵۸، ص. ۷)

م. فضولی بؤیوک عالیم، نظریه چی موفکیر حساب ائدن بوتون آراشدیرماچیلار دؤنه _ دؤنه اونون ایلاهی «سؤز» و قارشیسیندا عاجیز قالدیقلا رینی، م. فضولی صنعتی نین سنحری نین سیرلی آچاری نین محض شاعیرین اؤزونده اولدوغونو سؤیله میشلر. تاریخ م. فضولی دن اوزاقلاشدیقجا

فضولی بۇیویوب و فضولی دن یازانلار اونو درک و شرح اتمک اوچون ینی دن فضولی به دؤنمه لی اولوبلار. چونکو فضولی حاقیندا ان بۇیوک سۆز ، ان دقیق فیکری اوژو سۆیله میشدیر. شاعیرین اولسوبو و پوتیک دلی حاقیندا فوندامنتال اثر یازان ۲۰- جی یوز ایلین گۆرکملی دیلچیسین موسا عادیلوف بونو صمیمیت و جسارتله اعتراف اندیر: « فضولیدن یازماق و فضولی سنحرینه توتولماق، فضولی به اسیر اولماق چوخ چتین دیر. شاعیرده ، عالیمده، تنقیدچی ده، تاریخچی ده، پسیکولوگ دا، فضولی سۆزون گۆرن، دینله ین هر کس اولو جادوگرین سنحرینه دوشور، تأثیریندن یاخا قورتارا بیلیمیر.

نه قدر آغیر و چتین اولسادا، فضولی اولسوبونو آراشدیرارکن چوخ ساده ، عادی سۆزلرله اؤتوشه جگیک، گۆرولتولو و طمطراقلی ایفاده لر ایشتمکدن و از گنجه جگیک. بوتون یوکسک عالی سۆزلری فضولی ایشله میش، بونلارین خیطلی بیزه قالمیشدیر. بیز بو خیطلا کیفایتلیریک. (عادیلوف م. ، محمد فضولی نین اولسوبو و پوتیک دلی ، ب، ۱۹۹۶ ، ص. ۸).

بو فضولی نین سۆز خریداری ، پوتیکا عالیمی حاقیندا فضولی شوناسلارین ملاحظه لری بس عجبا فضولی اوژو نه دنمیش فضولی صنعتی حاقیندا ؟ نه به گۆره فضولی شوناسلار فضولینی ان بۇیوک (و بیرینجی) فضولی شوناس حساب اندیلر ؟

اورتا عصر ایتتیاه (رونسانس) ادبیاتی نین عنعنه لرینه صادیق قالاراق بۇیوک سلفی نظامی کیمی فضولی ده شعرین جوهرینده ایلهاملا برابر، عنلمین، ایتلکتین دایاندیغینی، اؤز شعرینی نین بئله فلسفی _ ایتلکتدال شعر اولدوغونو سۆیله ییر: «عنلمسیز شعر اساسی یوخ دیوار اولور. پایه ی شعرینی حیله ی عنلمدن معرا اولماغی موجب اهانت ییلب عنلمسیز شعردن قالب بیروح کیمی تنفؤر قیلیب بیر مۆدت نقد حیاتیم صرف ایکتساب فونون علمی عقلی و نقلی و حاصل عؤمروم بذل اقتنای قواعد حکمی و هندسی قیلماغین مرور ایله لآکی اصناف هونردن شاهید نظمیه پیرایه لر مورتب قیلدیم.» (فضولی اثرلری ، ج. ۱ ، ص. ۱۱) شاعیر بو دیباچه ده دؤنه _ دؤنه قنید اندیر کی ، شاعیرلیگیم منی عنلمه سوق اتدی و من پوتیک گوزلیگی آدینا عنلمه ساریلدیم. ائله بو سبیدن ده شاعیر ، بی ساواد شاعیرلره نفرت اندیر ؛ اوللاری یاریمچیق آدلاندیریددی. بئله لیکله ، فضولی نین فضولی شوناس کیمی شعره وئردیگی بیرینجی طلب شعرین علمی لیگی ایدی.

ایکینجی سی، م. فضولی بیر نظریه چی کیمی غزل ژانرینی (تورونو) بوتون ژانرلاردان اوستون توتوردو.

غزل دیر گول بوستان هونر	غزلدیر صفا بخش اهل نظر
غزل مۆنکیری اهل عرفان دئییل.	غزال غزل صنیدی آسان دئییل،
غزل آرتیریر ناظمین شؤهرتین	غزل بیلدیریر شاعیرین قودرتین
غزل رسمین انت جومله دن ایختیار	کؤنول اگرچی اشعاره چوخ رسم وار
اوخوماق دا ، یازماق دا آسان اولا	غزل دی کی ، مشهور دؤران اولا

بو بيتلر دە فضولى نين بۇيوك و چتين بير طلبى وار: ائله غزل كى ، اوخوماق دا ، يازماق دا آسان اولسون. فضولى بو طلبى اۇزونون و شاعيرلرين قارشىسىنا قويور. باشقا بير شعرينده نظريه چى _ موفتاكىر غزلىن كونسپتوال مضمونونو موعينلشديرير:

مندن ايسته مه اشعار مدح و ذم من عاشيقم ، هميشه سۇزوم عاشيقانه دير

داهى سلفى ن. گنجوى كيمى م. فضولى ده اۇز سۇزونون قدرىنى ، ذير و قيمتىنى هاميدان ياخشى بيليردى. شاعيرين مشهور «پادشاه مۆلك ...» قطعه سينده اوخويوروق:

گۆر نه سولطانم من درويش كيم قيص سخن

ائيله ميش ايقباليمى آثار نصرت مظهرى

هر سۇزونو بير پهلوان دير كيم ، بولوب تاييد حق

عزم قيلد يقدا توتار تجريد ايله بحر و برى

قاندا كيم عزم اتسه ، مرسوم و مواجيب ايسته مز

قانسى مۆلكو توتسا ، دگمز كيمسه به شور و شرى

بايمال اتمز اونو آسيب دؤر روزگار

ائيله مز تائير اونا دوران چرخ چمبرى.

بورادا شاعير «گۆر نه سولطانم ...» _ دئيه ايلك نؤويه ده محض اۇزونو نظرده توتور و سۇزون قودرتىنى دينار ، ديرهم روشوت و ثريب توتولان اوردولاردان گوجلو ، اۇزونو ده بنله اوردويا گۆوه نين پادشاهلاردان عظمتى حنساب اندير.

ميثال و ثريلن بيتلر ده تكجه فضولى سۇزونون قودرتى يوخ ، هم ده ابديت تعريف اولونور.

م. فضولى به گۆره سۇزده معنا و فورما جان و جيسم كيمى بيرلشيب پوئتيك حوسن بولمالي دير. «رند و زاهد» اثرينده اوخويوروق: «گرک قارشيق سۇزلىرى كتارا قويا سان. لفظى معنايا پرده ائتمه به سن ، مضمونو باشا دوشمك ايسته ينلرين اوزگىنى قان ائتمه به سن. اصل معنا دير، كلمه نى زيتلنديرمك دئييل. شاعير بونون پوئتيك دستورونودا وئيرير:

جان سۇزدور ، بيلرسه اينسان ، سۇزدوركى ، دئيرلر اۇزگه دير جان.

م. فضولى ايندىكى نظرى آنلاملا دئسك اوز شعرى نين عونوانىنى دا دوز گون ، دوروست موعينلشديريردى. فضولى شعرى نين عونوانى ، قرار توتاجاغى ، مكان خالق دير. بو معنا دا «سۇز» غزلىنى شاعيرين سۇز حاققيندا پروگرام اثرى ، مانيفستى حساب ائتمك اولار:

خلقه آغزين سيرينى هر دم قيلير ايظهار سۇز

بو نه سيردير كيم ، اولور هر لحظه يوخدان وار سۇز ،

آرتيران سۇز قدرىنى ، صيدق ايله قدرين آرتيرير ،

كىم نە مىقدار اولسا اهلين ائيلر اول مىقدار سۆز.
 وئر سوزە احيا كى ، توتدوقجا سنى خواب _ اجل ،
 انده هر ساعت سنى اول اويقودان بيدار سۆز.
 بير نيگار عنبرين خطدير كۆنولر ألماغا
 گۆسترير هر دم نيقاب _ غنبيدن روخسار سۆز.
 خازن _ گنجينه ي اسراردير هر دم چكر ،
 ريسته ي ايظهاره مين _ مين گۆوهر اسرار سۆز
 اولمايان غواص بحر _ معرفت عاريف دنيايل ،
 كيم ، صدف تركيب _ تندير لؤ _ لؤ شهوار سۆز.

«عالم صدفينده اينساندان قيمتلى گۆوهر» گۆرمه ديگىنى سؤيله ين فضولى اينساندادا «سوزدن شرفلى گۆوهر يوخدور» _ دئيردى:

بنله ليكله ، خلق فضولى اوچون «عالم صدفينده ان قيمتلى» اولان اينسانلارين توپلومو ، سۆز ايسه «هر لحظه يوخدان وار اولان» ايلاهى بير سئحر تيمثالى ايدى. فضولى سۆزو ايلاهى سۆز ايدى ، حاقدان گليب ، حاققا گنديردى. بس فضولى نين حاق سۆزو خالقا چاتدى مى ؟ بو باره ده ان دوروست فيكرى ايلك فضولى شوناس م. فضولى اؤزو سؤيله يير:

اي فضولى مسكنين چون كربلادير ، شئعري نين
 جورمتى هر يترده واردير ، خالق اونون موشتاقى دير.

و يا آنا ديلينده كى ديوانى نين موقديمه سينده دئديگى

كىمى: «صيت فصاحت ايله سۆزوم توتدوعالمى.»

شاعيرين ياراديجيلىغيندا ائله قنيدلرده واركى،
 بيزبورادان اونون زمانه سينده شئعروناسيبتين هئچ ده
 آسان اولماديغىنى اؤيره نيريك. بو معنادا م. فضولى اؤز
 دؤوونه، زمانه سينه غالب گلميش صنعتكار ايدى:

بیر دؤورده يم كى ، نظم اولوب خار
 اشعار بولوب كاساد _ بازار

اول روتبه ده قدر _ نظم دير دون

كىم كوفر اوخونور كلام _ موزون

طبيعى كى، بورادا صوحت داهدا چوخ م. فضولى
 دؤورونده يازيلميش تقليد چى شئعردن ، بوش

بلاغت ایفاده اندن نظم دن گئدیردی. م. فضولی بئله بازارا نؤواتور (بئنی چی) شعر چیخاردیر و اؤزوده قئید ائتدیگی کیمی صیت فصاحت ایله سؤزو هر یانی توتور ، فتح ائدیر.

داهی شاعیر م. فضولی نین اؤزو، زمانه سی، طالعی و میثلسیز پوتیک صنعتی حاققیندا سویله دیگی دیرلی نظری _ پوتیک مولا حیظه لرین سایینی آرتیرماق مومکوندور _ فقط ائله بورادا قئید اولونانلار بئله قناعته گلمگه ایمکان وئریرکی ، آذربایجان فضولی شوناسلیغی نین ، عوموماً فضولی شوناسلیغین بانیسی محض فضولی اؤزو دور. او ، اؤز پوتیک مؤعجوزه سی نین آچارینی هم پوتیک دیلده _ غزل لرینده ، هم ده دیوانلارینا یازدیغی دیباچه لرده ، «رند و زاهید»، «حدیقه السعدا» کیمی اثر لرینده کی نظری مولا حیظه لرینده هامیدان اول وئریر.

بیز دئیردیک کی ، بو معنادا فضولی نین موعنالاری هله کیفایت قدر آچیلما میس عالم دیر.

فضولی شعر ی نین پوتیک سئحری او قدر قودرتلی و جاذیبه لی دیرکی ، همیشه شاعیر فضولی عالیم فضولی نی کؤلگه ده قویوب، اؤز پوتیک حؤسونون ایلامی نورو ایله عصر لر بویو اوخوجونون گؤز لرینی قاما شدیریب، قیسقانیج گؤزل کیمی عالیم فضولی به نظر سالماغا ایمکان وئرمه ییب. حال بوکی ، فضولی تکجه اورتا عصر لرین بؤیوک شعر نظریه چی سی دئییل ، هم ده اؤز شعر ی حاققیندا سیستملی نظریه نین _ فضولی - شوناسلیغین بانی سی دیر.

آذربایجان (و شرق) کلاسیکلری نین یارادیجیلیغینا بئله بیر جهت خاص دیر کی ، خاقانی ، نظامی ، نسیمی ، فضولی و س. کیمی داهیلر اؤز لری یارادیجیلیقلاری حاققیندا ان ماراقلی حقیقتلری سؤیله میشلر. «من یوخسوللار شاعیری خاقانی یم» _ دئیردی ا. خاقانی. یونولادا اؤز شعر ی نین خالق حیات ی ایله باغلی لیغینی ایقرار ائدیر و اؤزوندن سونرا گلن اوخوجو و تدقیقاتچیلارا ایرینی قیمت لندیرمک اوچون آچار وئر میس الوردو. «سؤزونده سو کیمی لطافتی وار / هر سؤزو آز دئمک دها خوش اولار» دئییه سؤزو اوچولاشدیران شعر فضوللارینا قارش ی چیخان داهی نظامی اوغلو محمده موراجیعتله اصلینده اوزوندن سونرا گلن لرین شعرله مشغول اولمالاری نین نتیجه سیز ایش اولدوغونو ، شعرین دونیادا نظامی ایله سونا چاتدیغینی سؤیله بیردی. و یا او ، «کامیل بیر یالانچی اولسادا اینسان / یاخشی دیر یاریمچیق پاپاقچیلیقدان» دئیهرک ، اصلینده اؤز اثر لرینی کامیل اینسان اوچون یازدیغینی ، اثر لرینده «طبیعتین تاجی» ، «پارانمیشلارین اشرفی» اولان کامیل اینسانی تصویر و ترنؤم ائتدیگینی گؤستر میس اولوردو.

«وئر سؤزه احیا کی ، توتدوقجا سنی خواب _ اجل / تا ائده اول سنی ساعت اول او یقودان بیدار سؤز» _ بو فیکری ایسه اؤز «دیوانی» نین دیباچه سینده «عئلمسیز شعر اساس سیز دیوار اولار ، اساس سیز دیوار غایت ده بی اعتبار اولار» دئییه اصلینده اؤز شعر ی نین فلسفی _ انتلکتوال اساسا مالیک اولدوغونو عینادلا وورغولایان داهی قب شاعیری فضولی بیان ائدیپ ، بؤیوک سلفلری

کیمی ، فضولی ده اؤز یارادیجیلیغیندا ایسلاما قدر کی و ایسلامیتدن سونرا کی دؤورلرین عنلمی _ فلسفی نائلتیرینی اؤز یارادیجیلیغیندا پوتتیک صورتده عکس ائتدیرمیشدیر.

یعنی فضولی به مونااسیبتده اونو اؤزوندن اولکی فلسفی _ پوتتیک عنعنه لردن ایستر زمینه سینده آنتیک یونان _ عرب عنلمی دایانان شرق اینتیپاه مدنیتیندن ، ایسترسه ده تصروف و حرفیزمدن آیرماق پرسپکتیو سیز متودولوژیک بیر طرز دیر.

مسئله بوراسیندادر کی ، فضولی به ۱۹_ جو عصره قدر کی مونااسیبتده بو جهتله اساساً راست گلیمیر. اورتا عصرلرین تذکیره ، ریساله و پوتتیکا کیتابلاریندا فضولی نین اثرلری اؤز عکسینی تاپیر ، همین اثرلر بلاغته تعریفلنیر. بلاغت عنلم دئییل ، پوتتیک اثرین ایفاچیلیق یولو ایله تقدیر ائدن فیکیر فورماسی دیر.

اورتا عصر کیتابلاریندا فضولی داها چوخ بیر مؤولانا کیمی دیرلندیریلیر. بو دؤورون فضولی به مونااسیبتینده امپیریزم باشلیجا متودولوژی پرنسیپ حساب اولونا ییلر.

۱۹_ جو یوز ایلده فضولی به مونااسیبت اونو داھی بیر شاعیر کیمی اینکارلا باشلادی. موختصری ، «فضولی شاعیر دئییل» _ دئین ، ینشی _ مودثرن ادبیاتین بانسی بؤیوک موتفکیر م. ف. آخوند زاده فضولی نین پوتتیک سئحرینی سیندیرماق ، آذربایجان شئعیرینی بو سئحیرین نچه عصرلیک اسارتیندن خیلاص ائتمگه ، آروپاچی پوتتیک عنعنه لره دایانان مودثرن ادبیاتا یول آچماغا چالیشیر و جهد موقتی اولاراق باش توتور ...

م. ف. آخوندزاده نین م. فضولی به مونااسیبتی ، اصلینده فضولی به هئج بیر دخلی یوخ ایدی. فضولی دن سونرا کئچن ۵۰۰ ایلده نه تاریخین ، نه ده تاریخی شخصیتلرین هئج بیر مونااسیبتی هئج فضولی سؤزونون توزونادا توخونما بیلمه میشدیر. آخوندزاده فضولی نی تنقید ائتمکله آذربایجان ادبی موحیطینده شؤهرت قازانماغا نایل اولدو. بو باخیمدان آخوندزاده فضولی دن باجاریقلا فایدالانندی ...

تکجه سیدعظیم شیروانی نین یارادیجیلیغی ایمکان وئریر دئیک کی ، ۱۹_ جو عصر هئج ده فضولی به مونااسیبتده سوسمادی ، اوناییگانه قالمادی.

بوتون تورک دنیاسی نین شاعیری اولان فضولی ایرنی ۲۰_ جی عصرده هم تورکچولوبون هم ده آذربایجانچیلیغین زمینینه چئوریلدی. بونو تکجه نظری فیکیرده یوخ ، بدییعی سلف و خلف مونااسیبتینده گؤرمک اولار: ۲۰_ جی عصرین ایکی داهیسسی رومانتیک شاعیر حسین جاوید و رئالیست شاعیر م.ع. صابیر _ تورکچولوک و آذربایجانچی لیغین ایکی گوجلو ترنومچوسو ۲۰_ جی عصرده فضولی به مونااسیبتین ایکی موختلیف ایستقامتی نین باشیندا دوروردو. همین ایستقامتلر نظری فضولی شوناسلیقدادا تمایول کیمی فورمالاشیر. فضولی ۲۰_ جی عصرده هامیدان چوخ رومانتیزمین نظریه چیلرینه لازیم اولور.ع. حسین زاده ، ا. آقا اوغلونا ! اونلار فضولی دن میلی حیس اویادان گوجلو شاعیر کیمی به بحث ائدیرلر. ماراقلی دیر کی ، رئالیست _ دئموکراتیک تنقید ده فضولی

نى نظرى فيكىر آرسائلىنا گتيريرلر. هم عبدالل... شايق، سيد حسين، فريدون بگ كؤچرلى، م. ا. رسولزاده كيمى تنقىدچيلر، هابئله ج. محمد قولوزاده، ع. نظمى، م. ع. صايبير كيمى اديبلر فضولى يه مىلى شوعورو اويادان داھى بىر صنعتكار كيمى موراجيعت ائتميشلر.

۲۰- جى عصرين بو دؤورونو آذربايجان فضولى شوناسلىغى نين بىر عنئم كيمى تشكول مرحلەسى اولاراق موعنلشديرمك مومكندور. بو مرحلە نين مئتودولوژيك خصوصيتى اوندان عيبارت ديركى، محض همين دؤورده فضولى شوناسلىقدا تاريخى پرنسيپ كيمى فورمالاشير. بو ايشده تورك [توركيه] فضولى شوناسلارى نين دا موعين نظرى خيدمتلرى وار ايدى.

قايناقلار:

- ۱) آزاده _ ر. ، موفتكر مولانا فضولى ، باكى ۱۹۹۶
- ۲) جعفر _ م. ، فضولى دوشونور ، باكى ۱۹۵۹
- ۳) على يئف س. ، فضولى (نظرى _ ادبى دوشونجه لر) ، باكى ۱۹۹۶
- ۴) على ينوا ، ل. ، فضولى اينگليس ادبيات شوناسلىغىندا ، باكى ۱۹۹۸
- ۵) عليزاده _ ل. ، فضولى نين گيزلى سؤزو ، باكى ۱۹۸۹
- ۶) فيض الله ينوا _ و. ، فضولى نين قصيده لرى ، باكى ۱۹۸۵
- ۷) فضولى (وفاتى نين ۴۰۰ ايلليگينه حصر ائديلميش مقاله لر مجموعه سى) ، باكى ۱۹۵۸
- ۸) محمد فضولى _ ۵۰۰ (مقاله لر توپلوسو) ، باكى ۱۹۹۷
- ۹) فضولى _ ۵۰۰ ("آ. م. ع. آ. خبرلرى" در گيسى نين خصوصى بوراخيليشى) ، باكى ۱۹۹۶
- ۱۰) قاسيم زاده _ ف. ، "غم كاروانى" يا خود ظولمتده نور ، باكى ۱۹۶۸
- ۱۱) قولوزاده _ م. ، فضولى نين ليريكاسى ، باكى ۱۹۶۲
- ۱۲) ميرجلال ، فضولى صنعتكارلىغى _ باكى ۱۹۵۸

ايلتفات

اي فيض رسان عرب و تورك و عجم
 قىلدين عربى افصح اهل عالم
 اتدين فصحاى عجمى عيسادم
 من تورك زباندان ايلتفات ائيله مه كم

يىنى چىخان كىتابلار:

□ دوكتور عزيز محسنى

كىتابىن آدى: شەرىن جىرىغىندا

قوشان: نىگار خىاوى

ناشر: شاعىر

سايى: ۱۰۰۰ نىسخە

قطع: رقى

قىمىتى: ۱۲۰۰۰ رىيال

نىگار خانىم بىزىم احساسلى و درىن گۆرۈشلۈ

آزاد شىعر سۆيلىپ لىرىمىزدىن دىر. او بوندان باشقا منىم شىعرىم كىتابىنى و ھابىئە قودرتلى يازىچى مىز غلامحسەن ساعدى نىن اىكى كىتابىنى دا آنا دىلەمىزە چىۋىرىپ دىر. يوخارىدا آدىنى آپاردىغىم كىتاب اونون سون اثرى دىر. شەرىن جىرىغىندا آدىلى بو كىتابدا ، احساسلى شاعىر ، موختىلىف موضوعلاردا ، شاعىرانە ، بىر طرزىدە اۆز اۆرەك سۆزلىرىنى قودرتلە بيان ائىدىدەر ، بورادا سوس آدىلى شىعرى نىن بىر حىصەسىنى اۆرنەك كىمى عزيز اوخوجولارىمىزا تىقدىم ائىدەرىك.

سوس

«سوس ... !»

دىلىنى دە توپور يىرە !

تورانلىق بىر آخشامدا

بۆيلى دندىلر مە !

... ..

آنا دىلىم مى ؟

شۆكۈرلر ...

ساناسان کۆهلن بیر آت ...
 داشقین نیک ...
 شیرینلیگی قات _ قات ... !
 سوساجاغیم بیر شی: یوخ بورادا !
 ... ..
 سئل _ سئل داشارام ...
 دیلیم لنمیش دیلیمه سوسام !
 ... ..
 عهدده پیره دئییل
 اؤزلرینه توپوره سجه یم.
 آیاغیم آلتیندان سوپوره جه یم.
 منه سوس دئییه نلری ...

بیز بو کیتابین مطالعه سینی حؤرمتلی اوخوجولاریمیزا توصیه اندیریک.

نام کتاب: افسانه عاشیق
 گرد آوری و روایت: دکتر نورالدین سالمی
 شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه
 قیمت: ۱۵۰۰ تومان

آقای دکتر سالمی مدتی است که مشغول جمع آوری داستانهای آذربایجانی (آذربایجان ناغیل لاری) است او ، این داستانها را از زبان مردم محلی و روستاها در نواحی مختلف ضبط و سپس به زبان ساده فارسی ترجمه و منتشر می سازد. تا بحال چند جلد از این نوع کتابها نشر و نایاب شده است: (اسب پرنده و شانزده افسانه آذربایجان و دیگر کتاب حاضر که از هر جهت خواندنی است. شامل ۱۷ قصه است و برای هر قصه نقاشی های آن قصه ترسیم و چاپ شده است ، کتاب روی کاغذ سفید بدون غلط منتشر گردیده ، باید اذعان کرد که کار آقای دکتر سالمی در این زمینه موجب قدردانی است ؛ انتظار داریم ضرب المثل های چهار زبانه ایشان که به زبان های ترکی آذربایجانی ، فارسی ، عربی و انگلیسی است هر چه زودتر در ویتترین کتابفروشی ها به معرض فروش گذاشته شود.

پير كيتايين آئين يازيسي

□ اكبر آزاد

كيتايين آدى: يئنى اصول مختصر صرف تركى
(مؤختصر توركجه صرفى نين يئنى اوصولو).

مؤلفى: احمد راسم

ناشيري: كيتايچى آرا كئلى

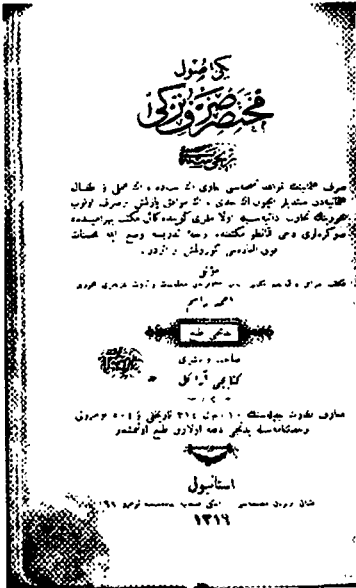
چاپ يئرى: ايستانبول

چاپ ايلى: ۱۳۱۶ ه. ق.

چاپ نوبه سى: يئنددينچى طبع

صحيفه لرى نين سايى: ۷۲ صحيفه

قارشيدا گۆردوگونوز تصويرلر كيتايين بيرينچى ايچ صحيفه سى و حمدالله... بخشى نين موهورونوتصويرى دير. گۆروندوگو كيمى كيتايين بحث اتنديكى موضوع توركجه نين صرفى دير. كيتايين مؤقدمه سيندن معلوم اولور، موخاطبلرى موبتديلىر و اوشاقلاردير. هر حالدا بورادا كيتايين باره سيندن دانيشماقدان مقصديميز، كيتايين بير نوسخه سى نين آئين يازى سيني و سئير اتنديكى مسيري ايزله مك دير: كيتاب اؤزو ايله بير سيرا علامت لر و مؤهورلر داشيبيركى، هر بيريسى بير حاديشه په دلالت انده بيلر:

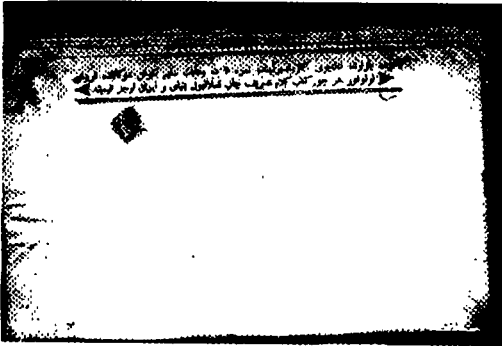
«كيتايين بيرينچى صحيفه سى»

«حمدالله... بخشى نين مؤهورو»

بيرينچى حاديشه: كيتاب ه. ق. ۱۳۱۶_ جى ايلده ۷۲ صحيفه ده ، اوشاقلارا توركجه صرفى نى اؤيرتمك اوچون ايستانبولدا چاپ اولور. كيتايين مؤلفى احمد راسم دير.

ایکینجی حادیشه: کیتابین سونوندا بدرقه ورقه سی نین ایکینجی صحیفه سینده بئوش رنگلی بیر مؤهورون اثری گؤرونور. مؤهور کیتابین ساتیش یئرینی تانیتدیریر؛ مؤهورون متنی بئله دیر:

پاکوده بازارده له له یوف کاروانسرا
سنده نمر ۱۱ ده وهابک سلیم بگوفن
دوکاننده فروش اولونور هر جور کتاب
کلام شریف چاپ اسلانیول بنیای و
ایران اوجز قیمتہ.
یوخاریدا کی متن _ ین نحوینی
دیشمه دن بو گونکو رسم الخطیمیزله
یازیرام:

«پاکیدا، بازاردا، لله یوف کاروانساراسیندا نؤمره ۱۱_ ده وهاب بگ سلیم بگوفن دوکانیندا فروش اولونور. هر جورّه کیتاب، کلام شریف چاپ ایسلانیول [ایستانبول]، بنه یی و ایران اوجوز قیمتہ»
کیتاب ایستانبولدا چاپ اولوب، پاکیدا ساتیلیر ا عین حالدا بنه یی و ایران کیتابلارینی دا ساتیر ا
اوجونجو حادیشه: کیتابین بیرینجی صحیفه سینده ایکینجی مؤهورون اثری گؤرونور؛ مؤهورون
ایچینده «حمد اللہ... بخشی_ ۱۳۲۸» حک اولونوبدور ا بئله فرض ائده بیله ریک کی، حمد اللہ...
بخشی بیر معاریف پرور و کیتاب سئور و کیتاب اوخویان شخص دیر و بو کیتابی پاکیدا سلیم
بگوفن دوکانیندان آلیب دیر.

دؤردونجو حادیشه: کیتابین اولینده یعنی جلدین اوزوندن سونرا، بدرقه صحیفه سی نین ایلک
صحیفه سینده باشقا قارا _ قهوه ای بیضی بیر مؤهورون ایزی گؤرونور، مؤهورون متنی بئله دیر:

۱۳۱۱
۱۳۱۱

«مدرسه ناصری ۱۳۲_ خلخال».
بئله فرض اتمک اولاییلر کی،
حمد اللہ... بخشی کیتابی پاکیدا
آلدیقدان سونرا اونو گتیریب [و یا
گؤنده ریب] و خلخالدا ناصری
مدرسه سینده هدیه ائدیبدیر.

جیلدین ایچینده ناصری مدرسه
نین قارشسی سیندا ۷۲۳۱ رقمی ال
ایله یازیلیبدیر و ایکی دفعه تکرار

اولوبدور. رقمین یازیلدیغی مورکب ایله مؤهورون مورکبی بیر رنگده گؤرونور و بئله فرض اتمک
اولار کی، کیتاب ناصری مدرسه نین کیتابخاناسینا داخل اولدوقدان سونرا نومره له نیب، بئله

اولویسا ینته فرض ائده بیلهریک کی، بو مدرسه نین کیتابخاناسینا داخل اولان کیتابلاری مدرسه ده تحصیل آلان اوشاقلار اوخویوب، اؤیره نیرمیشلر!

بنشینجی حادیشه: خلخالین ناصری مدرسه سی باغلانیر و احتمالن کیتابخاناسی تالان اولور. داها اورادا مدرسه شاگرد لری تورکجه نی اوخویوب، اؤیرنمیرلر. بونو اؤیرنمه لیبیک کی بو ایش نئجه اوز وئیریر؟ و نئجه او مدرسه باغلانیر و ...!؟

آلتینجی حادیشه: یننی اصول مؤختصر صرفی ترکی کیتابی نی ایکی - اۆچ ایل بوندان ایره لمی تهراندایا اینقیلاب خیوانیندا، سکی ده (پیدارودا) ساتیش اوچون سرلیمیش کیتابلارین ایچیندن سنجیب آلدیم. بو کیتابین آیین یازیمی عجیب دیر: ایستانبولدا، یازیلیب، نشر اولونور باکیذا ساتیلر. خلخالدا اوشاقلار اؤز آنا دیلیرینی اؤیرنمک اوچون اوخویورلار و نهایت تهراندایا باغلانمیش بیر مدرسه نین کیتابلاری تخمیناً یوز ایلدن سونرا بیر داها ساتیلیر. معلوم دور یاندیریلان کیتابلارین آیین یازیمینا دوچار اولماییدیر!

نه خوش اولاردی تهراندایا، تبریزده چاپ اولان تورکجه کیتابلار خلخال و باشقا شهرلرین مدرسه لرینده اوشاقلارا تدریس اولایدی و مدرسه لر باغلانماق عوضینه حمایت اولونایدی!

یاز آنان تعلیم ائدن دیل

دیلم تورکو، سؤزوم ساده اؤزوم صهبایه دلداده

منیم تک شاعرین البت اولار کاساد بازاری

دونن ششعریله بیر نامه آپاردیم شاه ایرانه

دئدی تورکو نمی دانم، مرا تو بچه پنداری؟

اؤز تورک اوغلو تورک او، آممادئیر تورکو جهالت دیر

خودایا مضمحل قیل تختیدن بو آل قاجاری

اومیدین کسمه معجز، یاز آنان تعلیم ائدن دیلده

گزر بیر ارماغان تک دفترین بیل چین و تاتاری

میرزه علی معجز شیشتری

اندیشه نو نشریاتیندا اوشاقلاریمیز اوچون اوچ کیتاب

سون زامانلاردا اندیشه نو نشریاتی اوشاقلاریمیز اوچون اوچ کیتاب نشر ائتمیشدیر. بو کیتابلارین آدی ۱_ فیرنگیز ایله قیرمیزی دون، ۲_ هپیریم هوپوروم، ۳_ جیرتدان دیر. فیرنگیز ایله قیرمیزی دون کیتابی بیرمی دؤرد صحیفه ده و تمام بویالی «رنگی» چاپ اولموشدور و بیر فولکلوریک شعر اساسیندا کیتابدا بیردن اونا قدر، عددلرین سایب اوخوماسینی اوشاقلارا اؤیره دیر ا بو کیتابین سیجیر سطحی اوستاد ناصر منظوری به گؤره بیر دیر.

کیتابین آدی: فیرنگیز ایله قیرمیزی دون
حاضر لایان: اکبر آزاد
رسام: زرین نعمت
ناشیر: اندیشه نو
تیراژ: ۵۰۰۰
قیمت: ۵۰۰ تومن
سیجیر سطحی: بیر

هپیریم هوپوروم و جیرتدان کیتابلارینی اوستاد ناصر منظوری ایکی فولکلوریک سیجیر اساسیندا حاضرلامیشدیر هر ایکی کیتابین اولینده ادبیاتچی، فولکورچو و تحقیقاتچی لار اوچون بیر موقدمه یازلمیشدیر؛ موقدمه ده آذربایجان _ فولکلوروندا سیجیر و سیجیرلمه باره سینده

کتابین آدی: هپیریم هوپوروم
مولیف: ناصر منظوری
نقاش و طراح: ناصر منظوری
ناشیر: اندیشه نو
تیراژ: ۲۰۰۰
قیمت: ۲۵۰ تومان
سیجیر سطحی: ایکی

بحث اولونور و بیفجام و ذیرلی شکیل ده بو فولکلوریک ژانر باره سینده ایضاح و ثریلیر. کیتابلارین ایکینجی حیصه سینده ایکی فولکلوریک روایت یثنی دن یوزاقلانمیش و یوکسک سویه ده چاپا و ثرمیشدیر. هپیریم هوپوروم کیتابی نین سطحی سیجیر باخیمیندان ایکی و جیرتدان کیتابی نین سطحی اوچ دور.

کتابین آدی : جیرتدان

مولیف : ناصر منظوری

نقاش و طراح : ناصر منظوری

ناشر: اندیشه نو

تیراژ : ۲۰۰۰

قیمت : ۳۵۰ تومان

سیجیر سطحی : اوچ

اندیشه نو نشریاتی ۱۳۶۹_ جی ایلدن تهراندا آذربایجان کیتابلاری نین نشری ایله علاقه ده چالیشماقدادیر و ایندییه قدر ۵۰ کیتابدان آرتیق چاپ اندیب دیر او جومله دن بیر نجه کیتاب اوشاقلار اوچون دور. بیز یوخاریدا آدی چکیلن کیتابلارین اوخوماسی نی عزیز اوشاقلاریمیزا و ... توصیه اندیریک. اندیشه نو نشریاتی اؤزللیک له آذربایجان و تورکمن تورکجه سینده چاپ اولموش کیتابلاری اوخوجولارا عرضه اندیر ا

اندیشه نو نشریاتی نین آدرئسی :

تهران _ اینقیلاب منیدانی _ شمالی کارگر خیابانی نین اولئی _

فیروز پاسازی _ ایکینجی طبقه. تلفون نومره سی ۶۶۴۲۷۳۷۱

خبر، تبریک، تشکور:

اولوسلار آراسی قارامان (Karaman)

تورک دیلی توپلاتیسی

قارامان تورک دیل بایرامی

تورکجه نین یئنی دن دولت دیلی اولوشونون ۷۲۸-نجی ایلی و ۴۵-جی تورک دیل بایرامی ایله امره نی آنما اتکینلیکلری.

بیلدیگیمیز کیمی سلجوقلار تورکیه ده ده (قونیه) حکومت قوراندان سونرا ایران سلجوقلاری کیمی فارس دیلینی دولت و دیوان دیلی سنجمیشدیلر. بو وضعیت ۱۲۷۷-جی ایله قدر داوام اتدی بو ایله قارامان انلیندن قارامان اوغلو محمد قیام اتدی و قونیه نی آلاندان سونرا تورکجه نین دولت دیلی اولدوغونو اعلان اتدی. بو فرمانین متنی عیناً بئله دیر:

شیمدن گورو هیچ کیمسه نه قاپودا و دیواندا و مجالس و سیراندا تورکی دیلیندن غیری دیل سویله میه. قارامان اوغلو محمد بیگ (۱۳ مایس ۱۲۷۷)

بو وضعیت بیر نچه ایلدن سونرا قارامان اوغلونون قتلیله دگیشدی اما ۱۲۹۹-دا عثمان غازی نین آنادولونون غرب حیصه سینده اوز ایستقلالینی اعلان اتمه سیله تورک دیلی همیشه لیک دولت و دیوان دیلی (رسمی) اولدو و بو گون قارامان اوغلو محمدی تورکجه نین رسمی اولماغی نین بانسی و اونون فرمانینی دا بو ایشین باشلانقیچی کیمی قبول اندیرلر و هر ایل آنکارا و قارامان شهرینده بو مونسایتله تورک دیل بایرامی توتورلار. بو ایله بو بایرام ۸ مایس دا آنکارادا باشلادی و ۱۳ مایس دا قاراماندا قوتاردی. قاراماندا عثینی زاماندا مشهور خلق شاعیری یونس امره دن تجلیل اولوندو و اونون و مورادی تاپدیقین قبرلری زیارت ائدیلدی.

* دوکتور جواد هیئت

باتی آذربایجاندا ایلك مطبوعات فئستیوالی

کئچن مورداد آیی نین ۱۳_ ده کئچیریلن ایلك باتی آذربایجان مطبوعاتی فئستیوالی نین قاپانیش مراسیمینده آذربایجانین بیر نئچه قزتی و درگیسی اؤدول لندیریلیمیشدیر.

بو تۆرنده نوید آذربایجان یازیچیلاری ایچینده (وارلیقین بازارلاریندان اولان) دوکتور میر هدایت حصارى نین مقاله لرینه ده اوستونلوک وئرله رک هئیکل و تقدیر لؤوحه سی موکافاتینا لایق گؤرولموشدور.

وارلیق درگیسی بو باشارینی بوتون آذربایجان مطبوعاتینی ، نوید آذربایجان و قیمتلی یازیچیمیز دوکتور میر هدایت حصارى نی تبریک اندیر.

تبریک ائدیریک:

کئچن جون آییندا بؤیوک عالیم و ادبیات شوناس و تنقیدچی آکادئمیک بکیر نیمی نین باکی دا عئلملر آکادئمیا سیندا ۷۵ یاشی موناسیبتله طئنه لی بیر یوبیلنی مراسیمی کئچیریلدی. من او مراسیمده شخصاً ایشتیراک اندیب اونون حقیقنده دانیشدیغیم حالدا بو وسیله ایله اؤزوم و وارلیق همکارلاریمین طرفیندن حؤرمتلی دوستوم بکیر معلمی تبریک اندیر و اونا اوزون ایللر جان ساغلیغینی و داها بؤیوک ناییلتلر آرزو ائدیرم.

* دوکتور جواد هیث

تشکور

غازی اونیوئر سیتیه سی سوسیال بیلیملر انستیتوسو

تورک دیلی و ادبیاتی آنا بیلیم دالی

تورک خلق ادبیاتی بیلیم دالی

یوکسک لیسانس تئزی

وارلیق درگیسی نین بیلوگرافیاسی و بو درگیده یئر آلان خلق ادبیاتی یله ایلیغلی یازیلارین دگرلندیریلمه سی. موضوعوندا حجیملی تئز یازان نسیلخان خانم دلیجه یه و تئز دانیشمانی پروفئسور دوکتور عیسی اؤز قانا بو عئلمی آراشدیرمالاری و بئله قیمتلی اثری یازمالاری اوچون تشکور و شوکران دویقولاریمیزی بیلدیرمک ایستهریک.

وارلیق طرفیندن

* دوکتور جواد هیث

شئەر:

(دۇنيا شۆھرەتلى جراح، دوكتور جواد ھىت - مېن
ناخجىوان - دا كىچىرىلەن ۸۰ يىللىكىگە)

□ واقىف سەدوف

كاروانىنى يۈزە طرف چەكسەنە

ايشىق دۆشۈب جىغىرلارا، ايزلرە ،
نورو آلب داغ - درە نى اۋرۇشۇ.
جواد ھىت قوناق گىلب يىزلرە ،
گمى قايا ساوالانلا گۈرۈشۈر.

غرىبە مەز، يولو دوشسە ھاراسا ،
طالع اونو پىر نوبارا دۇندىرىب.
ارك قالاسى ارك ائىلە يىب آرازى
اۋز اوغلو نو ناخجىوانا گۇندىرىب.

بىچاغيلا حىيات وئرىب چوخونا ،
صاف آمالى زىرۈە لرین قارىدىر.
چۆھرە سىندىن نىچە تارىخ اوخونار ،
"وارلىق" اونون وارلىغى نىن بارىدىر.

زىرۈە لردە شۆھرەتى وار، آدى وار ،
الېندە دىر چوخ درد لرین داواسى.
اۋرگىندە آذربايجان اودو وار ،
نفسىندە، تبرىز، تھران ھاواسى.

آز عۇمورلە ايش گۇرۈلمۈر، كار آشمىر
گىلب چاتىب بو زىرۈە يە - سەكسە
جواد ھىت | سەنە سەكسەن ياراشمىر ،
كاروانىنى يۈزە طرف چەكسەنە ...

□ علیرضا خیابانی

دوکتور جواد هیئته

وار اولدو بیزیم وارلیغیمیز هیئته چاتدیق
 وارلیقلا دو یوردوق، سسیمیز عالمه شاخدیق
 سالمادی آیاقدان بیزی زنجیر اسارت
 اهریمنه قارشى بیر اولوب سئل کیم آخدیق
 دونیا یا تانیتدیق کی بیزیم وارلیغیمیز وار
 وارلیق دیلیمیز اولدو، دیل اؤیرتمگه باخدیق
 فارسجا شکر آنا دیلیمیز تورکجه هونردیر
 مین بیر هونر ایله اونو هیئت له یاشاتدیق
 شیطان بیزی ایستردی آزاق منلیگیمیزدن
 خلوتده یازیب پوزماق ایله وارلیغا چاتدیق
 آرتیق بو جاهان ائيله مز اولدو بیزی اینکار
 وارلیق بیزی ایثبات انده رک مؤنکیری آتدیق
 بیگانه به قارشى سپیر اتدیق سینه میز باخ
 تاریخ بویو قان ایله یادی اولاردا آتدیق
 احیا الله دی تورکجه فی حیدر باباسی ایله
 حیدر بابانی شانلی سهند ایله اوجاتدیق
 قورخاق دئییل اولاد وطن باخ آیاق اوسته
 آرتیق اینانیب وارلیغا، میدانی دارالتدیق
 بو شعرى خیوانلی یازارکن دندی هیئت
 تاریخده وارلیق وارلیغی تاریخله قاتدیق

بىر شاعىر ، بىر شئىر

□ كوچورن: سولماز تېرىزى

۱۹۶۰_ جى ايللر ادبى نىلى نىن استعدادلى نومايندە لرېندەن «عېنى اسماعىل زادە» نىن ايمضاسى پونزىا هوسكارلارىنا ياخشى تانىش دىر. شاعىرىن اۋزونه مەخسۇس پوتىك نىسى ، آختارىش مئىل لرى موختىلف ايللردە جىدى ادبى موباحىلرە سبب اولموشدور. خالقمىزىن ، تورپاغىمىزىن آغرى _ آجى لارلا دولو تارىخى كىچمىشىنە ، بوگونونە ، آزادلىق آرزوسونا ، مىللى اويانىشىنا حىصر اولونموش شئىر و پوئمالارىندا وطنداش شاعىر اورەبى دۇيونور.

«اىچەرى شەھر» ، «بوپودولموش شكىل لر» ، «آنامللا صوحبەت» ، «۱۹۳۷» «بىر عۇمورلوك گىجە» شاعىرىن شئىر كىتابلارى نىن آدلارى دىر.

«گوللەلر دئمەدى» «داعوادان قايتمايان جاوانلار»

گىتدىلر ... گىتدىلر فېت چالا _ چالا

گىتدىلر آتلارى چىمىزدىر مە يە

بىزى آپارمادىلار

قولونچار بىغماغا ، موروق درمە يە

بىزى آپارمادىلار.

يالوارىب _ ياخارىب دىل تۇكئدە بىز

اونلار اوستوموزە اود آلە دىلر

قىشقىرىب ، تېنىب ھدەلە دىلر:

«ھلە اوشاق سىنىز ، نە ياشىنىز وار»

بىر گون خېر گلدى : دعوا باشلاىب ...

اونلار عىسگرلىبە چاغىرىلدىلار

نە توتك چالدىلار ، نە فېت چالدىلار ،

فېكىرلى اولدولار ، آغىر اولدولار

يولا سالانلار قوشولاندا بىز

يالوارىب _ ياخارىب دىل تۇكدو اونلار :

«قايدىن ... قايدىن ، گىرى قايدىن

قایدین آتلاری چیمیزدیرمه یه
 قولونچار بیغماغا ، موروک درمه یه
 بیز گنتدیک آتلاری چیمیزدیرمه یه
 قولونچار بیغماغا ، موروک یشمه یه
 دوشوب آرخامیزجا گلدی اوشاقلار
 دیلیمیز گلمه دی بیر سوز دئمه یه ...
 اونلارین یوخلوغو دوشدو آرایا
 اویونلار ، مجلسلر قالدی یاریمچیق
 تویلار داشیرلدی ، توی خانالاردا
 عاشیق دا هاوانی چالدی یاریمچیق
 کندیمیز یامانجا اورالانمیشدی
 یامان کورون _ کورون یانیردی اوجاق
 بیر آغزی گویچک ده قارالانمیشدی
 «دئی سن گنده نلر قایتما یاجاق»
 مرمی لر گولله لر فیت چالا _ چالا
 جووار جاواد کیمی قوودو اونلاری
 کتمن وورا _ وورا ، اوت چالا _ چالا
 باخدیق یوللارا ...

□ سعید نجاری

یامان داریخمیشام

دؤرد آی اولوبدور گندلی ،
 یامان داریخمیشام سنه
 سؤیله ئیلسین بو دلی ،
 یامان داریخمیشام سنه !

سن سیزله میشم وای _ آمان
 یشنه باشیم دومان _ دومان
 بیر گل خیالیم دا دولان ،
 یامان داریخمیشام سنه !

گل سنه گؤزلی قونور
 گؤرسنه اوره بیم دونور
 بنیزیمه حسرت قونور ،
 یامان داریخمیشام سنه !

گنتدیلمر ، گنتدیلمر برلینه ساری
 گنتدیلمر ، گنتدیلمر اولومه ساری ...
 قله لر دئمه دی گئری قایدین
 لوله لر دئمه دی : گئری قایدین
 گولله لر دئمه دی گئری قایدین
 هله اوشاق سینیز ، نه یاشیز وار ...

□ صمد سرداری نیا

غزنویان

و

سلجوقیان

الف : غزنویان

پس از اسلام آوردن ایرانیان که نقطه عطفی در

تاریخ این سرزمین بود، دو قرن، اعراب مسلمان بر

ایران حکومت کردند، ولی با آغاز ستمگری های امویان و عباسیان نهضت های استقلال خواهانه در ایران سر بر می آورد و حکومت هایی در برخی از نقاط کشور تأسیس می گردد. لکن نخستین امپراطوری بزرگ به دست ترکان غزنوی تشکیل می گردد که نه تنها سبب دگرگونی در تاریخ قاره آسیا می گردد که آثار آن تا امروز باقی است، در گسترش و جهانی شدن اسلام نیز نقش بس ارزنده ای ایفاء می کند، به طوری که پیدایش کشورهای پاکستان و بنگلادش و تعمیم اسلام به دیگر نقاط جنوبی و جنوب شرقی آسیا، مدیون لشکرکشی های سلطان محمود غزنوی به شمار می آید، چرا که پس از غزنویان نیز، حاکمیت ترکان به مدت ده قرن تداوم می یابد و اغلب این سلاله ها به ویژه غزنویان در گسترش و اشاعه زبان فارسی در ایران از هیچ تلاشی فرو گذار نمی کنند.

در جلد چهارم تاریخ ایران، پژوهش دانشگاه کمبریج آمده است: «تأسیس سلطنت غزنوی در مشرق ایران، نمایشگر سد شکنی بزرگ قدرت ترک در برابر سلاله های آن نواحی است ... امپراطوری غزنوی به هنگام مرگ محمود، از مرزهای آذربایجان و کردستان در مغرب تا بخش علیای دره گنگ هند در مشرق و از خوارزم در آسیای میانه تا کرانه های اقیانوس هند امتداد داشت. از روزهای نخست خلافت عباسی تا زمان فرمانروایی محمود چنین مجموعه پهناوری از سرزمین های گوناگون به دست یک تن اداره نشده بود ... بنا براین امپراطوری محمود، دستاوردی تأثیر انگیز بود. برای بررسی سازمان سیاسی اسلام در سده های میانه این امپراطوری سهم ویژه ای دارد. ^۱ ج. ج. ساندرز نیز می نویسد: «به سال ۹۶۲ میلادی، یک فرمانده ترک [آلپتکین = شاهزاده جسور] قلعه غزنه را در افغانستان گرفت و حکومتی مستقل تشکیل داد. این واقعه تاریخ آسیا را دگرگون ساخت چون محمود غزنوی، سلطان مشهور در آنجا از ۹۹۸ تا ۱۰۳۰ فرمانروایی کرد. او کشور گشایی بود که مذهب اسلام را به زور اسلحه تا قلب هندوستان برد. حملات او همچنین متوجه سروران پیشین اونیز گردید که سامانیان بودند و به سال ۹۹۹ از میان رفتند. سقوط ایشان در

۱ - تاریخ ایران - از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان (ج ۴) -
ترجمه حسن انوشه - ص ۱۴۲، ۱۴۸، ۱۵۸

حقیقت پیروزی توران بر ایران محسوب می شد و قدرت نظامی ترکی از آن تاریخ به این طرف بر آسیای شرقی مسلمان تسلط یافت»^۲

تأثیر تشکیل سلسله غزنویان در تاریخ آسیا که تا امروز نیز باقی است و نقطه عطفی در تاریخ ایران و اسلام می باشد چندان که شاید و باید شناخته نشده و حتی با غرض ورزی هایی نیز توأم بوده است. به طوری که:

«فواد کوپرولو پیشرو مورخان ترک، در مقاله ای پیرامون خاستگاه نژادی افواج ترک غزنویان به نظریه یکجانبه‌ای که درباره غزنویان و امپراطوریشان شایع است معترض گشته و شکوه کرده است که از غزنویان پیوسته از دیدگاه مورخان هندی سخن رفته است. گرچه جای سخن نیست که نخستین تهاجمات مسلمانان به هند شمالی را آنان رهبری کرده بودند. از این گذشته کوپرولو در توجه دادن به این موضوع اساسی که سلاطین غزنوی و بخش عمده‌ای از اتباع نظامی آنان ترک بوده‌اند مطلب درستی را عنوان کرده است، زیرا بی گمان کسانی که در گذشته، به تبع درباره این سلسله پرداخته‌اند، این موضوع را به غفلت نادیده گرفته‌اند. این غفلت بیشتر بازتاب نحوه نگرش و نگارش متون و منابع اولیه تاریخ غزنویان است که غالباً عربی و فارسی‌اند. ولی حتی در این منابع گهگاه اشاراتی هست حاکی از این که جنبه ترکانه زندگی غزنویان را بی اهمیت نمی گرفته‌اند»^۳

در این زمینه در جلد چهارم تاریخ ایران دانشگاه کیمبریج آمده است: «بنابراین تصویری که از سلاطین غزنوی به دست می آید پادشاهان ایرانی _ اسلامی است. آن‌ها در محیطی به سر می‌بردند که مشابه دیگر دربارهای مشرق عالم اسلام بود. اما حقیقت آن که برخی تعدیل باید در این سخن به عمل آید: باید همواره به خاطر داشت که سلاطین غزنوی ترک تبار بودند، برای سلاطین ضرورت داشت که همواره هماهنگ با نیازها و خواسته های قوم خود کار کنند. از آنجایی که منابع مربوط به دوره موضوع بحث ما منحصرأ عربی یا فارسی است، از این رو ناگزیریم در اندازه و نفوذ جوهر ترکی در زندگی و فرهنگ سلاطین نخستین غزنوی به حدت و گمان متوسل شویم، اما تردیدی نیست که این جنبه ها خالی از اهمیت نبوده است. منوچهری شاعر ایرانی دربار غزنه با شعر ترکی آشنائی داشت و از قرار معلوم این آشنائی منحصر به منوچهری نبوده است. ملک العرای بهار می نویسد: «به شهادت بیتی از منوچهری که:

به راه ترکی مانا که خوبتر گویی   تو شعر ترکی بر خوان مرا و شعر غزی

که به نظرمی رسد در عصر اول غزنوی، شعر ترکی را می شناختند و در محافل ادبی می خواندند»^۴
ادموند کلیفورد بوسورث بر این باور است که: «در منابع تاریخی مکتوب کمتر به این جنبه ترکی برمی‌خوریم، زیرا در این منابع، همه به عربی و یا نوشته‌های ایرانیان مسلمان است. اما خطرناک

۲_ ج. ج. ساندرز_ تاریخ فتوحات مغول _ ترجمه ابوالقاسم حالت _ ص ۴۵

۳_ ادموند کلیفورد بوسورث _ تاریخ غزنویان _ ترجمه حسن انوشته _ ص ۱ و ۵۵

۴_ تاریخ ایران (ج. ۴) _ پیشین_ ص ۱۶۱

است اگر از روی این قراین مسلم بدانیم که تأثیر فرهنگ و سنن ترکی در غزنویان ناچیز است. ارتش غزنویان سنگر ملیت و فکر ترکی بود، زیرا بخش عمده این ارتش را ترکان تشکیل می دادند»^۵ این محقق ارجدار درباره تعلیم و تربیت سلاطین غزنوی می نویسد: «محمود جنبه عملی تربیت نظامی را با همراه شدن با پدرش در جنگ ها آموخته بود و مورخان کارهای سترگ او را در جوانی در جنگ با کفار غور و هندو شاهی راجاچپال در لمغان به ستایش یاد می کنند. تردیدی نیست که سبکتکین زبده تمام تجربیات و مهارت هایش را به پسرش انتقال داده بود. تعلیمات مدرسه ای محمود را پدر قاضی ابو نصر حسینی به عهده داشت که از پیشوایان مذهب حنفی و مقتدای سبکتکین بود. محمود قرآن را از او فرا گرفت و بعدها از مشاوره با او فایده ها برد. به جهت اشتغالات محمود در کنار پدر در کار جنگ و حکومت از همان سال های نخست زندگی تعلیمات مدرسه ای او در علوم اسلامی و ادبیات احتمالاً تا اندازه ای گسسته گشت. بنابراین سخن عبثی که مهارت محمود در علوم دینی بسیار بود، چون هیچ بدعتی از چشم او پوشیده نمی ماند را نمی توان جدی گرفت. می گویند با آن که محمود از زبان عرب بیزار بود، اما آن را به خوبی می دانست. گرچه در این که او دقیقاً چه اندازه از مدایح مصنوعی عربی و فارسی را که شاعران در ستایش او می سرودند درمی یافت تا معلوم است، اما پیداست که اطلاع او از زبان فارسی آنقدر بود که بتواند با مشاوران ایرانی خود کار کند. عوفی در کتاب «لباب الالباب» ابیاتی را نقل می کند که به محمود منسوب است، اما اته، براون و اپیکا اعتبار این انتساب را نمی پذیرند. با این همه، واقعیت این است که بیشتر کسانی که در آن زمان، خواندن فارسی را می دانستند، می توانستند اشعاری متوسط بسرایند»^۶

وی در زمینه حمایت غزنویان از دانشمندان نیز می نویسد: «جای سخن نیست که دربار محمود و مسعود در غزنه از مراکز درخشان فرهنگی بود. به گفته دولتشاه سمرقندی همواره چهارصد شاعر، ملازم سلطان محمود بودند و مقدم شعرای دربار امیرالشعرا عنصری بود که خود در اشعار خویش، غارت ها و سفرهای جنگی خداوند خود را به افتخار یاد می کند. بیرونی دانشمند بلند پایه معاصر او، ایام آخر حیاتش را در غزنه به پایان برد و قانون مسعودی رساله عظیم در نجوم خود را به مسعود و کتاب «الجماهر فی معرفه الجواهر» را که کتابی در کان شناسی است به مودود بن مسعود اتحاف کرد. از آنجایی که مسعود، بیرونی را به غزنه دروازه هند آورده بود، بنابراین می توان گفت این مسعود بود که امکان نوشتن «تحقیق ما للهند» را فراهم ساخت.

ادموند کلیفورد بوسورث در بخش دیگر کتاب خود این بحث را چنین ادامه می دهد: «دوره اول عصر غزنوی، دوره شکوفایی شعر فارسی و عربی است. محمود و مسعود از ادب و هنر حمایت می کردند. در لغت فرس اسدی طوسی (تألیف بعد از سال ۴۵۸ ق / ۱۰۶۶ میلادی) در یتمه و تمه ثعالبی و در منابع تاریخ عصر غزنوی نظیر تاریخ بیهقی که تقریباً از سی شاعر با ذکر

۵- ملك للشعراء بهار- مبيك شناسي- ص ۶- ۶۳

۶- تاریخ غزنویان- پیشین- ص. ۱۶۹، ۱۳۱، ۲۱

نمونه شعر یاد شده و در تذکره الشعرا که تألیفی متأخر است به اسامی تعداد کثیری از شعرای عصر غزنوی برمی خوریم ...

از نیم قرن پیش با پیدا شدن دیوان اللغه الترك محمود کاشغری (سال اتمام ۶۶۶ ق / ۱۰۷۴ میلادی) و انتشار آن در استانبول مورخان و ترک شناسان ، یکسان از این کان سرشار بهره بردند. این کتاب علاوه بر آن که نخستین لغتنامه ترکی به عربی یا به هر زبان دیگر است از تشکیلات قبیلہ‌ای و لهجه ترکی غزها که در آن عصر در حال نفوذ به عالم اسلامی بودند سوابقی به دست می دهد. پدر کاشغری از مردم سمیرچیه از نواحی قرلق بود و کاشغری خود میان لهجه‌های ترکی شرقی خودش و لهجه غربی ترکان غز تفاوت قایل بود»^۷

علاوه بر انتساب سرودن شعر به سلطان محمود غزنوی ، جواهر لعل نهرو که او را «یک سردار ممتاز و یک رهبر عالی نیروی سواران» مینامد، به نوشته‌ای نیز از فاتح هند ، در توصیف شهر

«ماتورا» اشاره کرده و می نویسد:

**محمود و مسعود در اندیشه عامه مردم به
عنوان قهرمانان بزرگ اسلام ساخته و
پرده‌اشه شدند و تقریباً به صورت قهرمانان
توده در آمدند.**

(محمود توصیفی از شهر «ماتورا» برای ما باقی گذاشته است که می تواند نشان بدهد چه شهر با عظمتی بوده است.)

در نامه ای که برای فرماندار

خودش در غزنه نوشته است می گوید: «در اینجا (ماتورا) یک هزار بنای عالی و مستحکم هست که به اندازه ایمان مؤمنین استوار می باشد، یک چنین شهری را با چنین وضعی جز با صرف میلیون ها دینار نمی توان ساخت و بعلاوه در مدتی کمتر از ۲۰۰ سال هم چنین کاری ممکن نیست.» این توصیفی که محمود از «ماتورا» نوشته است در کتاب «فردوسی» نقل شده است»^۸

سلطان محمود غزنوی این نامه را پس از فتح بخش هایی از شبه قاره هند ، در توصیف یکی از شهرهای آن به رشته تحریر در آورده است. وی با ۱۷ بار لشکر کشی به هندوستان ، نه تنها سبب گسترش اسلام در این خطه گردید و به قول دکتر نوشیروان کیهانی زاده «وی با این اقدام خود، نخستین سنگ بنای کشوری را گذارد که ۹ قرن پس از او «پاکستان» مرکب از مسلمانان شبه قاره هند پا به عرصه وجود گذارد»^۹ بلکه اسلام یک دین جهانی گردید.

در کتاب «تاریخ اسلام آمده است: «بدین ترتیب، پس از چند ده سال که اسلام در میان ترک‌ها راه یافته بود ، فرصت آن فراهم آمد که مردمانی از قوم دیگر به این دین درآیند. از این پس ،

۷- تاریخ غزنویان_ پیشین_ ص. ۱۲۹، ۱۳۱، ۲۱.

۸- جواهر لعل نهرو_ نگاهی به تاریخ جهان (ج ۱)_ ص ۳۱۳_ ترجمه محمود تقضیلی

۹- روزنامه مشهری_ شماره ۳۶۸۶ به نقل از هفته نامه حیدرآباد_ سال سوم_ شماره ۶۴_ ۱۳/۲/۱۳۸۴

دیگر اسلام در تملک اعراب یا مردمان عرب شده نبود، بلکه به صورت دین جهانی در حال گسترش در آمده^{۱۰}

نقشه سرزمینهای امپراطوری غزنویان

برتولد اشپولر نیز بر این باور است که: «اقدامات نظامی محمود در هندوستان، تمام قوای او را به غایت مشغول ساخت، ولی در مقابل نام محمود غزنوی نیز با تسخیر و مسلمان کردن (تا حد زیادی به اجبار) قسمت اعظم پنجاب جاویدان گشت. استقرار و تثبیت قطعی مذهب اسلام در هندوستان و در نتیجه تدارکات پایگاهی برای ازدیاد پیروان پیغامبر اسلام^(ص) در این کشور، از اعمال تاریخی محمود غزنوی به شمار می رود و تا امروز هم اثر آن باقی است»^{۱۱}

« اما بی گمان اوج سفرهای جنگی محمود به هند، لشکرکشی به سومات بود که در سال ۱۷_ ۴۱۶ ق / ۶_ ۱۰۲۵ میلادی اتفاق افتاد. در این سفر محمود سپاهش را از راه بیابان بی فریاد تهر به انهلواره راند و از آنجا از طریق کاتیاوار به خود سومات رسید، در سومات معبد معروفی بود و در معبد بتی قرار داشت که نماد آلت رجولیت مهادوا، خداوندگار ماه بود، و هزار برهمن و سید و پنجاه آواز خوان و رقصنده در آنجا خدمت می کردند، و درآمد ده هزار روستا وقف معبد سومات بود. محمود پس از جنگی خونین معبد را به تصرف در آورد، و بیش از بیست میلیون دینار غنایم از آنجا به چنگ آورد و سرانجام معبد را به آتش کشید. سلطان در سال ۴۱۸ / ۱۰۲۶ میلادی به

۱۰. تاریخ اسلام_ پژوهش دانشگاه کمبریج_ ترجمه احمد آرام_ ص ۲۰۹

۱۱_ برتولد اشپولر_ تاریخ ایران در قرن نخستین اسلامی (ج ۱)_ ص ۲۰۰_ ترجمه جواد فلاطوری

قصده گوشمالی دادن آن‌هایی که به هنگام بازگشت وی از سومات به سپاهش دستبرد می‌زدند

سبب موفقیت این لشکرکشی‌ها،
تنها وجود ارتش منظم و کارآزموده
سلطان محمود نبود که بوسورث،
امپراطوری غزنوی را به پروس
در قرن هیجدهم تشبیه کرده و
می‌نویسد: «سراپا یک ارتش بود
و یک کشور» در کنار توسعه
نظامی، تحقیقات علمی و
فرهنگی نیز در آن پیروزی‌ها
نقش عمده و اساسی داشت.

با لشکرکشی به هند بازگشت. خیر پیروزی
سومات به سرعت در سراسر عالم اسلام انتشار
یافت و در قهرمان ساختن محمود غزنوی در
میان اهل سنت سهم بزرگی داشته است.^{۱۲}

سبب موفقیت این لشکرکشی‌ها، تنها
وجود ارتش منظم و کارآزموده سلطان محمود
نمود که بوسورث، امپراطوری غزنوی را به
پروس در قرن هیجدهم تشبیه کرده و می
نویسد: «سراپا یک ارتش بود و یک کشور»^{۱۳}
در کنار توسعه نظامی، تحقیقات علمی و
فرهنگی نیز در آن پیروزی‌ها نقش عمده و
اساسی داشت. در این باره در کتاب «تاریخ
اسلام» آمده است:

«ولی اگر این پیشرفت را تنها در سیمای
نظامی یا حتی تبلیغاتی آن مورد نظر قرار دهیم،

دچار اشتباه شده‌ایم. مسلمانان، از همان اوایل تاریخ خود به همسایگان خویش توجه داشتند و
اطلاعاتی از آنان به دست آوردند و این اطلاعات را در ادبیات جغرافیایی جمع کردند که در آن
زمان در میان ایشان رونق یافته بود و نخستین اوج این معرفت جغرافیایی با اثر مقدسی بود
(حدود ۳۷۵ / ۹۸۵). این علم به صورت قطعی در آهنگ زندگی مسلمانان تأثیری نداشت. از
جغرافیا بدان صورت عاریه نگرفتند که از میراث قسمت متأخر دوران باستانی عاریه گرفته بودند و
پیوسته آگاهانه خود را متعلق به جهان مدیترانه می‌شمردند. نظر جهانی پیدا کردن مسلمانان با نام
کسی وابسته است که به احتمال قوی جامع‌ترین دانشمند همه اعصار اسلام به شمار می‌رود و او
ابو ریحان محمد بیرونی (۲۴۰ حدود ۳۶۲ / ۱۰۴۸ حدود ۹۷۳) از مردم خوارزم است که در
قسمت عمده‌ای از زندگی، از اتباع سلطان بزرگ غزنوی بود. علاوه بر آثارش در علوم طبیعی،
ریاضی، نجوم و گاهشماری، شگفت‌انگیزترین کارش کتابی در توصیف هندوستان است، یعنی
همان سرزمینی که دروازه‌هایش با فتوحات محمود بر روی گشوده شد.

بیرونی به تحصیل زبان سانسکریت پرداخت تا بتواند به علم هندی صحیح دست پیدا کند. به
همین جهت کتاب وی درباره این سرزمین (نوشته ۴۲۱ / ۱۰۳۰) مشتمل بر چنان اطلاعات وسیع و

۱۲- تاریخ ایران (ج ۴) پیشین - ص ۱۵۶

۱۳- تاریخ غزنویان - پیشین - ص ۹۵

عمیق است که حتی امروز نیز برای ما منبع گرانبهایی به شمار می رود. نشان می دهد که چگونه مسلمانان که از جایگاه متوسط جغرافیایی و فرهنگی خود بی طرفانه به خارج می نگرستند چه نتیجه گیری های عالمانه ای کرده اند که در ردیف کارهای قهرمانی روح بشری قرار گرفته است.^{۱۴} «بدین ترتیب، سپاه غزنوی، یعنی ابزار جنگی ای که نظریه پردازی سیاسی ترکان نظیر نظام الملک آن را می ستایند، نشان اوج نفوذ تدریجی عمومی مزدوران ترک در مشرق عالم اسلام است. در این مناطق ترکان بر قدرت های ایرانی فایق آمدند و امپراطوری قدرتمندی از خود بنا کردند و الگوی سلطه سیاسی ترکان در بیشتر نواحی عالم اسلام در سده های آینده را پی افکنندند. ثالثاً غزنویان به عنوان آغازگر سطح وسیعی از حکومت اسلامی در شمال هند و بنیانگذار اگر چه به وسیله دانشمندانی نظیر بیرونی - نخستین پیوستگی مستقیم با فرهنگ هند، مقام شامخی در تاریخ دارند. عصر غزنوی از لحاظ اسکان دایمی

مسلمانان در هند و اسلام پذیرفتن هندیان به اندازه دوره های بعد اهمیت نداشت. اما سلاطین غزنوی با تاخت و تازهایشان به هند، خلق های ترک و افغان آسیای میانه را آموختند که از جلگه های هند به عنوان مخرج نیروهای اضافی بهره برداری کنند و در طی این تاخت و تازها بود که اسلام به صورت یکی از بزرگترین ادیان شبه قاره در آمد. رابعاً محمود و مسعود در اندیشه عامه مردم به عنوان قهرمانان بزرگ اسلام ساخته و پرداخته شدند و تقریباً به صورت قهرمانان توده در آمدند. محمود در ادبیات دوره های

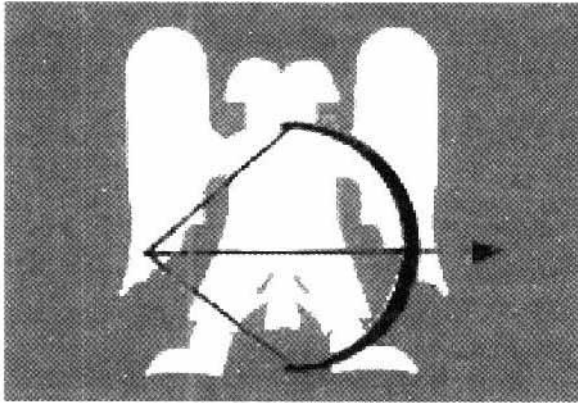

تصویر مینیاتوری جنگ دندانقان

بعد، هم در ادبیات مجموعه حکایات، هم در قصه های عاشقانه منظوم، در هیئت های گوناگون به عنوان سلطان مستبدی، بزرگ عاشیق سوگلی اش ایاز و مهم تر از همه به عنوان تازیانه کفار هند نقش برجسته ای دارد. مسعود نیز به عنوان جنگاور در هند و «امیر شهید» جانی نسبتاً کوچکتر در اذهان مردم پیدامی کند.^{۱۵}

۱۴_ تاریخ اسلام_ پیشین_ ص. ۲۰۹

۱۵_ تاریخ ایران (ج. ۴) پیشین_ ص. ۱۷۱

ب_ سلجوقیان

ترکان سلجوقی جایگاه بس

با اهمیتی در تاریخ اسلام و ایران
برچم سلجوقیان با نشان عقاب دو سر و تیروکمان

به خود اختصاص داده‌اند. اسلام آوردن این قوم دلیر و مهاجرت آنان به داخل ایران و تشکیل بزرگترین امپراطوری پس از اسلام سبب دگرگونی‌های عمیق و سرنوشت سازی در تاریخ اسلام و ایران گردید. آن‌ها بودند که جهان اسلام را در آن برهه از رکود و ضعف نجات داده و صلیبیان مهاجم را شکست دادند و با تشکیل امپراطوری بزرگ ترک، زبان ترکی را تا قلب اروپا پیش بردند و اشاعه دادند و تأسیس امپراطوری عثمانی نتیجه تلاش‌های ترکان سلجوقی بود و بنا به نوشته تاریخ اسلام: «سلجوقیان نخستین کسانی بودند که به فرهنگ ملت ایران اهمیتی و اعتباری بالاتر از سطح ملی دادند»^۱

درباره این سلسله در فرهنگ معین آمده است: «سلجوقی، منسوب به سلجوق یا سلاجقه، خاندانی ترک که از ۴۲۹ ه. ق. / ۱۰۳۷ م. تا ۷۰۰ ه. ق. / ۱۳۰۰ م. در آسیای غربی سلطنت کردند. ظهور این خاندان در تاریخ اسلام از وقایع بزرگ و به منزله شروع دوره جدیدی است. مقارن ابتدای استیلای این قوم، خلافت دچار ضعف شده بود و هیچ یک از سلاطین در این ایام قدرت آن که کشورهای اسلامی را تحت یک حکومت در آورد نبود، بلکه این ممالک زیر دست سلسله‌های متصرفی سر می‌کردند... سلجوقیان از ترکمانان بدوی و در آغاز بی‌علاقه به زندگانی شهری و تمدن و دین بودند و چون اسلام آوردند بر اثر سادگی طبع دچار تعصب شدند و به سبب همین حس به مدد دولت و خلافتی که رو به مرگ می‌رفت شتافته، آن را احیاء کردند. سلاجقه به ایران و الجزیره و شام و آسیای صغیر هجوم آوردند و این بلاد را به باد غارت دادند و هر سلسله‌ای را که در سر راه خود دیدند بر انداختند. در نتیجه آسیای اسلامی را از حد غربی

۱_ تاریخ اسلام_ پژوهش دانشگاه کمبریج ترجمه احمد آرام_ ص. ۲۱۴

افغانستان تا ساحل روم شرقی [مدیترانه] تحت یک حکومت در آوردند و با دمیدن روح غیرت و تعصب در مسلمانان، عساکر روم شرقی را که مجدداً به تعرض بلاد اسلامی پرداخته بودند عقب زدند و بر اثر همین کیفیات، نسل متعصب جنگجوی جدیدی پیدا شد که بیشتر مغلوبیت صلیبیان عیسوی نتیجه دلآوری ایشان است و همین مسائل است که به سلاجقه در تاریخ اسلام مقامی بلند داده است»^۲

اقوام ترک، بعدها نیز به همین نقش منجی دنیای اسلام را بازی کردند. «برنارد لویس اخیراً از کتاب العیر ابن خلدون مطلب قابل ملاحظه‌ای نقل کرده، بدین مضمون که این مورخ بزرگ از ترکان به عنوان افراد بربر اصیل سخن به میان می‌آورد. یعنی همان مطلبی که در نوشته‌های جاحظ به آن برمی‌خوریم. وی استیلای سیاسی ترکان را که تقریباً جنبه جهانی داشت محل بررسی قرار می‌دهد و می‌گوید در دوره‌ای که تجمل و تن پروری مسلمانان و عدم تحرک آن‌ها موجب حملات تاتارها و یا مغولان شده است، خداوند، مصر را سنگر دفاع علیه کفار ساخته و در آنجا جمعی از مدافعان دلیر را که از میان طوایف توانمند و بی‌شمار ترکان برخاسته اند، به صورت ممالیک به قدرت رسانده است و افزون بر این، مشیت الهی بر آن قرار گرفته است که ترکان

دیگری موج موج و نسل به نسل به سرزمین‌های اسلامی وارد شوند تا عادت تن آسایی و تجمل پرستی در میان مسلمانان از میان برخیزد»^۳

جاحظ در کتاب «تفضیل الاتراک علی سایر الاجناد» درباره ترکان چنین اظهار نظر می‌کند:

«ترکان از مداهنه و چاپلوسی بی‌خبرند، ریا کاری یا بدگویی، تظاهر یا افتراء، دغل بازی یا جاه فروشی به آشنایان یا نفاق با معاشران را نمی‌دانند، با بدعت بی‌گانه اند، بلهوسی تباہشان نکرده و با زبان بازی، دارایی غیر را بر خود مباح نمی‌کنند»^۴

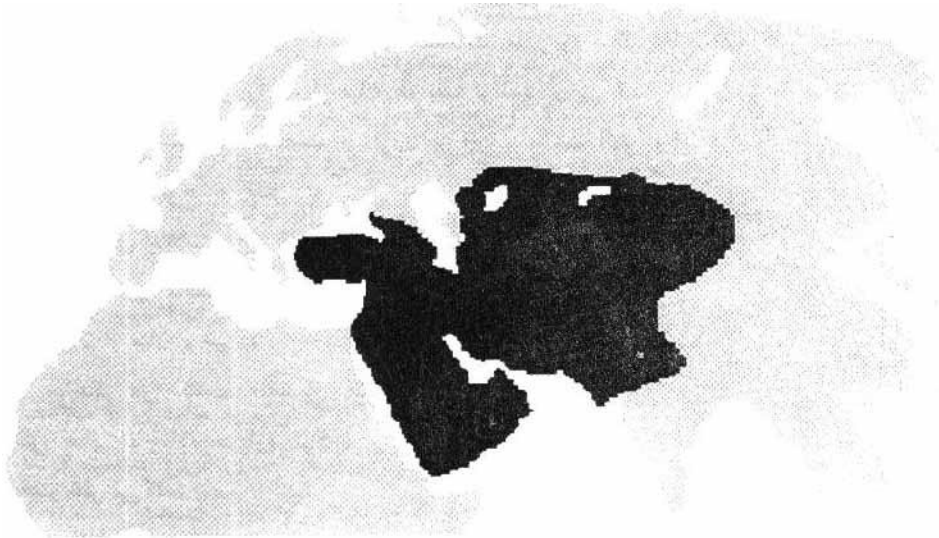
سلطان طغرل بیگ

۲_ فرهنگ معین (ج. ۵) _ ص. ۷۸

۳_ سلجوقیان _ ترجمه و تکوین نکتر یعقوب آزند _ ص. ۶۵

۴_ ادموند کلیفورد باسورث _ تاریخ غزنویان _ ترجمه حسن انوشته _ ص. ۲۱۲

ج. ج. ساندرز درباره اهمیت تشریف سلجوقیان به دین اسلام می نویسد:
 «در حدود سال ۹۶۰ خاندان سلجوق، ترکان از اوغوز که چادرهای خود را نزدیک شهر جند ،
 بر کرانه سیر دریا می‌زند، به دین اسلام در آمدند.
 این تغییر مذهب به همان اندازه مهم بود که مسیحی شدن فرانک ها^۵ در زیر فرمانن کلویس،
 قریب پنج قرن پیش از آن اهمیت داشت»^۶
 «دولت سلجوقی که توسط آلپ ارسلان (۶۵_ ۷۲ / ۴۵۵_ ۱۰۶۳) استقرار یافت، در زمان ملک
 شاه (۸۵_ ۹۲ / ۴۶۵_ ۱۰۷۲) قدرت فرمانروای سرزمین‌های خلافت شرقی بود و دوران جدیدی
 در تاریخ اسلام با پیدایش این سلسله آغاز شد. برای نخستین بار، قوم ترکی بر بیشتر جنوب غربی
 آسیا استیلا یافت و در نتیجه قدرت سیاسی، دستگاه خلافت را به تصرف در آورد»^۷

شمای سرزمین های امپراطوری کبیر سلجوقیان

«از این زمان به بعد، حکومت این سرزمین به دست ترکان افتاد. ترکان تا شرق مصر ظاهر
 شدند و حکومت‌های متعددی تشکیل دادند ... در حقیقت ورود ترکان به جهان اسلام ، ترکیبات جدید
 و پر مفهومی فراز آورد که به یک واحد منسجم ختم شد و هنگامی که این واحد منسجم از هم
 پاشید، حکومت‌های متعددی از بطن آن برخاست که امپراطوری عثمانی از بزرگترین آن‌ها بود»^۸

^۵ FRANK این نام به اتحادیه ای از قبایل آلمانی قرن سوم میلادی داده شده است که زیر فرمان پادشاه خود کلویس، به فتوحاتی نایل شدند و منجمله کشور گل (فرانسه) را تصرف کردند. (به اختصار از دایره المعارف انگلیسی)

^۶ ج. ج. ساندرز_ تاریخ فتوحات مغول ترجمه ابوالقاسم حالت_ ص. ۴۵

^۷ تاریخ اسلام_ پیشین_ ص. ۲۱۲

^۸ سلجوقیان_ پیشین_ ص. دوازده و ۲۱۹

«امپراطوری سلجوقیان بزرگ، در ایام اوج و شکوفایی خود، از ماوراء النهر تا سوریه و آناتولی امتداد داشت»^۹

برتولد اشپولر درباره تأثیر عمیق ترکان بر سرزمین ایران می نویسد: «در عین این که مهاجران عرب، به سرزمین ایران تغییر اساسی پایداری ندادند، مهاجرت ترکان به ایران، اثر خود را تا به امروز بر جای نهاده است. به وسیله اینان، ماوراء النهر یک مملکت تقریباً «تمام ترکی» گشته است (و از آن زمان «ترکستان» نام یافته است) و آذربایجان (مانند آسیای صغیر) به صورت یک منطقه نزدیک به تمام ترکی شده‌ای در آمده است و در سرزمین فارسی زبان، قطعات اراضی کم و بیش بزرگ ترک نشینی وجود دارد که اغلب عشایر و نیمه عشایر می‌باشند. توصیف چگونگی توطن ترکان در ایران نمی‌تواند در اینجا وظیفه ما باشد. ولی آن قدر مسلم است که قسمت اساسی این امر، نتیجه سیاست سلجوقیان، ایلخانان و صفویان (و گاهی نیز قاجاریان) می‌باشد»^{۱۰}

**«امپراطوری سلجوقیان بزرگ، در ایام اوج
و شکوفایی خود، از ماوراء النهر تا سوریه و
آناتولی امتداد داشت»**

توطن ترکان در ایران به قرن
ها قبل از آن تاریخ برمی‌گردد و
چگونگی آن، نوشتار مفصل و
مشروحی را می‌طلبد.

سلجوقیان اصلاً تیره‌ای از
قوم اوغوز بودند. توقوز اوغوز

«یا قبایل نه گانه اوغوز» بخشی از امپراطوری نخستین گوک تورک را در اوایل سده هشتم میلادی شکل می‌دادند و در کتیبه‌های اورخون سالنامه‌های سلطنتی این امپراطوری، بارها ذکر شده است. هنگامی که این امپراطوری در سال ۷۴۱ میلادی فرو پاشید، سرکرده اوغوزها سرانجام جناح راست اردوی ترکان غربی به مقام نظامی ییغو دست یافت (عنوان ییغو بعدها در تاریخ نخستین سلجوقیان ماوراء النهر و خراسان تغییر یافت)^{۱۱}

این قوم دلیر قبل از آمدن به ایران، دارای تمدنی بس غنی بودند. چنان که ادموند کلیفورد باسورث می‌نویسد:

«از آنجا که سیحون سفلی مرکز اوغوزها و جهشگاه توسعه طلبی دودمان سلجوقی بود، شایسته است که بیشتر از آن سخن گفته شود. سند مکتوبی که در این زمینه به ما کمک کند بسیار اندک است. این منطقه مناسبات تجاری و فرهنگی با خوارزم داشت. لکن بارها میان این دو ناحیه دشمنی نیز افتاد. با وجود این، تحقیقات باستان شناسان کشور شوروی [سابق] و بالاتر از همه پژوهش‌های و. و. استروف و س. ب. تولستوف در سال‌های اخیر، بسیاری از نکات تاریک این ناحیه را روشن ساخته است. آنان نشان داده‌اند که این منطقه در اعصار پیش از میلاد مسیح، وطن اقوامی نظیر ماساگت‌ها و سکاها بود. در هزار سال پیش از این فرهنگ بدوی غنی‌ای داشت.

۹_ سلجوقیان پیشین_ص. دوازده و ۲۶۹

۱۰_ برتولد اشپولر_ تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی_ص. ۴۵۳

۱۱_ سلجوقیان پیشین_ص. ۷۶

مردمانی که آنجا زندگی می‌کردند تماماً صحراگرد نبودند، بلکه در میان آنان دامپروران، ماهیگیران و کشاورزان نیز وجود داشتند. هیتالیان پیش از مهاجرت به جنوب در اینجا زندگی می‌کردند و به این طریق اطلاعات پروکوپئوس و منندر (Menander) حامی مؤلفان بیزانسی را که هیتالیان در اصل در ماندگاه‌ها ساکن بودند را تأیید می‌گردد. بنا بر گفته تولستوف در فاصله میان هیتالیان و اوغوزها وقفه‌ای در تاریخ فرهنگی شهرهای حوزه سیر دریا حاصل نمی‌شود. فرهنگ اوغوزهای قرن دهم میلادی توسعه مستقیمی از فرهنگ هیتالیان در قرون پنجم و ششم است. تردیدی نیست که برخی پیوستگی تباری اوغوزها تازه واردی که به عنوان سلسله جدیدی از رهبران خود را تحمیل می‌کردند نیز وجود داشت. اما این تازه واردان تا اندازه‌ای خود را با جماعت موجود تطبیق می‌دادند. بنابراین در آغاز قرن یازدهم میلادی اوغوزها تا اندازه‌ای سنت‌های قدیم حضرتیت منطقه را تحویل گرفته و علاوه بر صحراگردی‌های شبانی به کار دامپروری و کشاورزی نیز اشتغال داشتند، یعنی درست همان شرایطی را داشتند که خزران ولگای سفلی دارا بودند. ادریسی (اطلاعات خود را از منابع قرن چهارم از جمله اثر جغرافیائی جیهانی گرفته است) و کاشغری شهرهای اوغوز را پر سکنه توصیف می‌کنند و کاشغری در نقشه خو، بخش سفلی سیر دریا را

«خطه بلاد اوغوز» نشان می‌دهد. در طی قرن چهارم هجری (دهم میلادی) ینگی کنت که در دلتای رود سیحون قرار داشت و ماندگاه قدیم عنصر هون - ترک بود بازسازی گردید و استحکامات آن تجدید بنا شد و از آن پس آن را «شهر جدید» (القریه الحدیثه، دیبه نو) خواندند. امروزه اکتشافات باستان‌شناسی و عکس برداری هوئی از محل این شهر از مجموعه غنی‌ای از کانال‌های آبیاری، قهندزها و کاروانسراها پرده برداشته است. بنابراین اوغوزها قسمت سفلی سیر دریا وارث میراث فرهنگی و اجتماعی‌ای بودند که از برخی از جهات دارای اساس بالنسبه پیشرفته‌ای بود.^{۱۲}

«شمار سلجوقیان در ایام مهاجرت زیاد نبود، شاید شمار آن‌ها از ده‌هزار نفر

ترکان سلجوقی

تجاوز نمی‌کرد، ولی کار بزرگ آن‌ها در برقراری امپراطوری وسیع قابل اعتنا بود. چنین می‌نماید تهاجم سلجوقیان، خرابی و تباهی زیادی بار نیاورده است و حتی در مقایسه با کوچ سپاهیان حکومتی اواخر غزنوی چندان نبوده است...

با این که هجوم سلجوقیان و استیلای آن‌ها بر ایران چندان تباهی و خرابی در پی نداشت، ولی مردم ایران همچون روزگاران پیش از تعدی و ظلم و قحط سالی و احتکار و جنگ در امان نبودند. منتها سلجوقیان نسبت به دیگران از سوء حکومت بر کنار بودند. از این‌ها گذشته نویسندگان تواریخ سلجوقیان، خود از دیوانیان برشمرده می‌شدند و تألیف خود را به حاکم وقت و یا مأموران صاحب قدرت اهداء می‌کردند. در این روزگار اختلافات محلی نیز وجود داشت و این اختلافات به طور اتفاقی در آثار این مورخان راه یافته و در آثار بعضی از سیاحان هم مطالب مورخان ثبت شده است صرف نظر از این محدودیت‌های اطلاعاتی، گفتنی است که سلاطین نخستین سلجوقی به سبب همین حسن رفتار و مذهب نیک و حکومتی شایسته شأن خود، در نزد نویسندگان بعدی هم منزلتی یافته‌اند. حمدالله... مستوفی درباره دین و ایمان واقعی و ترحم و معدلت آن‌ها به زیر دستان و رفاه و برکت حاصله از آن، صحبت کرده است.

راوندی نیز می‌نویسد: «به برکات قلم فتوی و قدم تقوی ایشان و نگاهداشت رعیت بر راه شریعت، مملکت سلاطین آل سلجوق مستقیم شد.» و بعد ادامه می‌دهد «و هنگامی که پادشاه و زیر دست و امیر و وزیر و جمله لشکر در املاک و اقطاع به وجه شرع و مقتضای فتوای ائمه دین تصرف می‌کردند بلاد معمور و ولایات مسکون ماند.»

تصویبری که جغرافی نگاران سده‌های سوم و چهارم هجری از ایران پیش رو نهاده‌اند به طور کلی نشان دهنده رفاه و سعادت عموم و نیز حاشیه نشینان است که مال و منال خود را بیشتر از راه زراعت کسب می‌کردند.^{۱۳}

درباره کامیابی‌های ترکان در کتاب «تاریخ اسلام» آمده است: «پیوسته خصوصیت دولت‌های ترک آن بوده است که امور اداری را سخت قبضه می‌کردند و اقوام خارجی را به شدت تابع نظام خویش می‌ساختند، حتی اگر چنان بود که از ایشان در موضوعات فرهنگی چیزهایی فرا می‌گرفتند... موفقیت اداری ترکان بیشتر به انضباط سخت سپاهیان ایشان بستگی داشت و سلجوقیان پیوسته در نگاهداری این انضباط کوشا بودند»^{۱۴}

«از قرار معلوم، آذربایجان در مقایسه با خراسان در دوره سلجوقیان از آبادانی و ترقی زیادی برخوردار شده است. کاتب نسخه ابن حوقل می‌نویسد که تبریز در سال ۴۵۱/۱۰۷۳ شهری باشکوه بود با جمعیت زیاد و آذوقه فراوان و بازارهای متعدد. این شهر مرکز آذربایجان و بسیار آبادان بود. وی می‌نویسد که خوی و سلماس هم آبادان هستند و جمعیت زیادی دارند. اما ظاهراً بعضی از مناطق آذربایجان همواره دستخوش حملات و غارت اکراد قرار می‌گرفت»^{۱۵}

۱۳_ سلجوقیان_پیشین_ص. ۱۸۴، ۲۸۱، ۲۹۱

۱۴_ تاریخ اسلام_ پیشین_ص. ۲۱۶

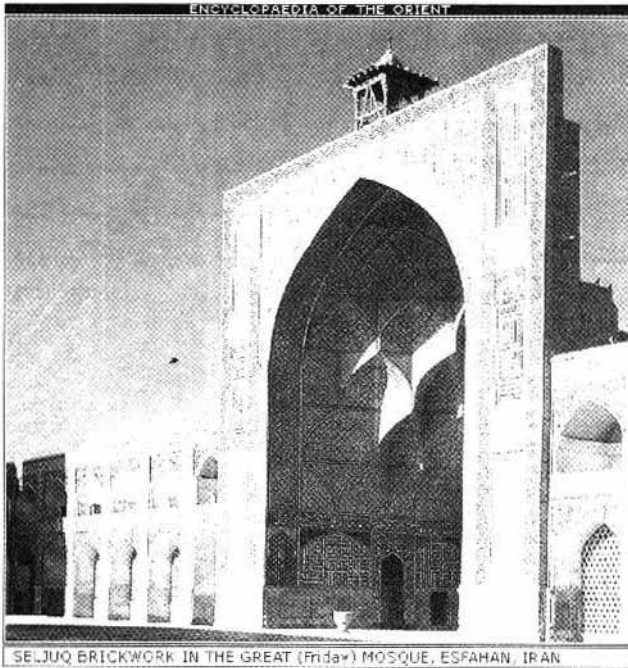
۱۵_ سلجوقیان_پیشین_ص. ۲۸۴، ۲۸۱، ۲۹۱

ترکان مهاجر با دلاوری ، انضباط و تدبیر که مناطق مختلف خاور میانه را در نوردیدند و حتی گروهی از آنان از راه دریای سیاه به سوی شبه جزیره بالکان رهسپار شدند ، در سرزمین های سوریه ، روم ، کرمان و ... حکومت هایی تشکیل دادند و «در پادشاهی ملک شاه، نفوذ سلجوقیان حتی در درون شبه جزیره عرستان نیز گسترش یافت. در سال ۴۶۹ ق. / ۷_ ۱۰۷۶ میلادی ارتق به احساء در مشرق عربستان لشکر کشید و تا قطیف و جزیره بحرین پیش راند و بر سر راه به فرق قرمطی محل حمله برد»^{۱۶}

به اعتقاد لمبتن: «نتیجه می توان گرفت که استیلای سلجوقیان ، برخلاف عقیده عمومی، هیچ گونه بی نظمی و گسیختگی در امور ایجاد نکرده است. بلکه بالعکس پایداری شماری از عشایر با گله ها و رمه هایشان در ایران به ترقی و توسعه این سرزمین ، کمک زیادی کرده و سبب شده است تا شهرهایی با اقتصاد دامی و فراورده های لبنی و گوشت و پشم پدید آیند و به احتمال زیاد در امر تجارت هم یاری های مؤثری به مسئله حمل و نقل کرده است. گمان می رود که در این مناطق ، عوامل اساسی دیگری موجب انحطاط و تباهی شده و از سلطه کامل سلجوقیان برقبایل دیگر جلوگیری کرده است. ساختار امپراطوری سلجوقی و نظریه ای که این امپراطوری بدان متکی

بوده ، تغییر یافته و در ایام شکوفایی، جامعه را به طراز والایی از تمدن کشانده است»^{۱۷}

«در عهد سلجوقی، ادبیات ایران رو به کمال رفت و گویندگانی مانند فخرالدین گرگانی، خیام، ناصرخسرو، انوری، قطران ، برهانی، معزی، ازرقی، عبدالواسع جبلی ، مختاری غزنوی و نویسندگانی مانند جلابی هجویری، محمدبن منور، گردیزی مؤلف مجمل التواریخ و القصص، راوندی، کیکاوس بن اسکندر ودانمشندانی مانند خیام ، غزالی و عارفانی مانند، باباطاهر ،

معماری دوره سلجوقیان _ مسجد جامع اصفهان

۱۶_ تاریخ ایران _ از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان (ج. ۵) ترجمه حسن نوشته _ ص ۱۰۱
 ۱۷_ سلجوقیان _ پیشین _ ص. ۲۹۸

غزالی، سنائی و نجم الدین کبری ظهور کردند. ملک شاه و سنجر، ادیبان را حمایت می کردند. وزیران آنان مانند عمید الملک کندری و نظام الملک طوسی که خود اهل دانش و فضل بودند علما را احترام می نمودند. نظام الملک مدارس بزرگی به نام نظامیه در بلخ، نیشابور، هرات، اصفهان، بغداد و دیگر نقاط دایر کرد. طریقه تصوف و شعرصوفیا در این عهد رواج یافت. شاهان سلجوقی خود را حامی و مشوق صنعت معرفی کردند و بعضی از مهم ترین شاهکارهای صنعتی و معماری ایران در یک قرن سلطه و حکومت آنان و دوره بعد به وجود آمده است. بعضی از دانشمندان معتقدند که معماری اسلامی ایران در زمان سلجوقیان به نهایت ترقی خود رسید و برخی از صنایع دیگر نیز مانند سفال سازی و نساجی در این زمان به درجه ای ترقی کرد که در سراسر تاریخ ایران کمتر بدان حد رسیده. در این عصر، معماری و دیگر صنایع نه تنها در داخل ایران زنده شد و با عشق و ابتکار بسیار تعقیب گردید بلکه فتوحات سلجوقیان، اصول صنایع ایرانی را تا سواحل بحر الرّوم [مدیترانه] و حتی شمال آفریقا بسط داد. از این رو عناصر و آثار صنایع ایران تا قرن ها بعد در صنایع مصر و سوریه دیده می شود.

پس از شروع حکومت سلاجقه در ایران صنعت سفال ترقی عجیبی کرد که در سراسر دوره آنان ادامه داشت. گاه گاه سبکی نو و طرز عملی جدید به کار برده اند. در آغاز این عصر ساختن سفال در نتیجه صنعت و هنر سفال ساز است، ولی بعد به تزیین ظروف بیشتر اهمیت داده شد و بهترین میناتور زمان سلاجقه روی ظروف سفالی آن عهد نقاشی شده. در این دوره سفال یکرنگ با اشکال حیرت آور ساخته می شد و رنگ های مختلف مانند سبز، فیروزه ای، سرمه ای، بنفش و سفید نیز به کار می رفت. کاسه، انبیق، لیوان و ظروف دیگر دیده می شود که در زیر لعاب اشکال برجسته روی آن نقش گردیده. از اشیاء معروف این دوره ظروف شفاف است که در ری و کاشان ساخته می شد. صنعت ترصیع مخصوصاً نقره کوبی در تصاویر و کتیبه ها بسیار ترقی کرد، مثلاً در موزه «آرمیتاژ» یک کتری مسی موجود است که خط کوفی روی آن نقره کوبی شده و در موزه تاریخی استکهلم «سوند» جام نقره شکلی وجود دارد که با نوشته کوفی تزیین شده و دسته آن را از مفرغ ساخته اند. کارهای مفرغی این دوره دارای اشکال متنوع و زیاد است. برخی از محققان عقیده دارند که از بعضی جهات بافندگی در دوره سلجوقی به انتها درجه ترقی خود رسیده است. پارچه هائی که از آن عهد به جا مانده است نقش ها و طرح های متعددی را نشان می دهد. بعضی از این طرح ها پرکار و پارچه دولابافته شده. نوعی پارچه در این دوره ترقی کرد و آن مرکب از دوپارچه به رنگ های مختلف بود که با یکدیگر بافته شده و گاهی این یک و گاهی دیگری رو آمده، تشکیل شکل و طرح آن را می داده است. قسمی پارچه ابریشمی نیز دیده می شود که با تغییر نور، تغییر رنگ می دهد و همچنین پارچه ابریشمی سبک و نازکی دیده می شود که روی آن طرح حیوانات و خطوط کوفی بسیار عالی نقش گردیده.

نقشه های گچ بری اغلب عبارتند از طرح گل، نقوش اسلیمی و اشکال هندسی. گچ کاری این دوره معرف خوبی است از تزیین نمای دیوار یک اطاق در عهد سلجوقی. گچ بری محراب ها شامل نقش های مفصل و پرکار کتیبه هائی است که در اطراف محراب با گچ رو به قبله ساخته شده. قسمت بالا و اطراف طاق نوک تیز طاقچه ای را حاشیه ای احاطه کرده و معمولاً در قسمت بالا

حاشیه بهتری با نقش‌های درشت تر گچ بری شده است. دور طاق مرکزی و در حاشیه مستطیلی معمولاً نقش گردیده است و طرح‌ها عبارت است از نقوش اسلیمی. نقش مو و برگ‌هایی که سوراخ شده به شکل لانه زنبور در آمده است.

معماری سلجوقی تقلید از معماری غزنوی یا دیگران نیست، بلکه دارای سبکی خاص و ابتکاری و مظهر زیبایی است. بزرگترین و مهم‌ترین آثار معماری اسلامی در ایران، جامع اصفهان است. بدون شک قبل سلجوقیان، مسجدی در این محل بوده. است اگر چه جزئیات ساختمان این مسجد، متعلق به ادوار مختلف است، ولی عمده آن عبارت است از قسمت بزرگ گنبد دار سمت جنوب که خواجه نظام الملک در زمان ملک شاه سلجوقی آن را بنا کرده و گنبد و اطاق کوچک زیبایی در طرف شمال موسوم به گنبد خاکی که در ۴۸۱ ه. ق. بنا شده. این مسجد در سال ۵۱۵ ه. ق. / ۱۱۲۱ میلادی دچار حریق شد، ولی به زودی تعمیر گردید. از قرار معلوم، در زمانی بین این تاریخ

برج سلطان طغرل بیگ

و آخر دوره سلجوقی، مسجد دوباره با اسلوب چهار ایوانی بنا گردیده. شش قرن قبل از زمان نیوتن، گنبد کامل از روی اصول ریاضی ساخته شده و این افتخار بزرگی است که نصیب معماران دوره سلجوقی می‌گردد. چند سال بعد از ساختمان گنبدهای مسجد جامع اصفهان، مسجد سلجوقی به وسیله محمود شاه در گلپایگان ساخته شده که فقط اطاق گنبد دار آن باقی مانده است. ستون‌ها و دیوارهایی که گنبد روی آن ساخته شده، بسیار نزدیک به سبک ساسانی است و خود گنبد شبیه گنبد بزرگ مسجد جامع اصفهان است. نمونه‌های دیگر معماری سلجوقی در مسجد زواره (نزدیک اردستان) مسجد اردستان، مسجد دماوند، مسجد جامع دیده می‌شود.^{۱۸}

وارلیق درگیسی نین یازیچیلار هیئاتی و اوخوجولارینا موراجیعت

حورمتلی یازیچیلار و اوخوجولاریمیزدان اوز مقاله لرینی حاضیرلادیغی زامان

آشاغیداکی قئیدلره دیقت یتتیرمه لرینی خواهیش اندیریک:

۱ _ مقاله لر ایستاندارد A4 کاغذی نین بیر اوزونده اوخوناقلی شکیلده یازیلمالیdır.

۲ _ باشلیقدان سونرا، مقاله نین خولاصه سی و آچار سوزلر (مقاله نین مضمونونو تمثیل ائدن اساس کلمه لر) درج ائدیلمه لیدیر.

۳ _ بوتون یازیلار اورتوقرافیک قوراللار اساسیندا تنظیم ائدیلمه لیدیر.

۴ _ تورک دیلینده یازیلان مقاله لر آذربایجان تورکجه سی نین ادبی شیوه سینده

اولمالیدیر. وارلیق درگیسی باشقا تورک دیللی خالقلارین ادبی ناییلیت لریندن و اونلارین

سوز خزینه سیندن مؤعین درجه ده و آذربایجان شیوه سیننی پوزماماق و خالقین دیلیندن

قوپماماق شرطی ایله فایدالانماغی ضروری حساب اندیر، آنجاق آذربایجان دیلی نین

اوزونه مخصوص شیوه لرینی و گوزللیکلرینی قوروماغی اوز باشلیجا وظیفه بورجو حساب

اندیر. باشقا تورک دیل لرینی و شیوه لرینی و اونلارین فولکلورونو آراشدیرماغا حصر

اولموش مقاله لر طبیعتاً بو قایدان ایستیثنا ائدیلمه لیر. درگیمیزه چاتان بوتون مقاله لرین

مولف لرینه تشکوروموزو بیلدیرمکله برابر، لازیم گلینجه اونلاردا ایشلنن بعضی کلمه لر یا

عیبارتلری آذربایجانلیلاشدیرماق حاقینی اوزوموزه ساخلا بیریق.

۵ - یازیچی نین آدی، آدرسی و تلفون نومره سی و مؤمکونسه عکسی مقاله نی مؤشاییعت

ائله مه لیدیر.

۶ - ایمکان اولدوغو حالدا مقاله Word بیلگی سایار برنامه سی ایله حاضیرلانمالی و بیر

دیسکت اوزرینده وارلیغین دفترینه چاتدیریلمالیدیر.

۷ - شخص، طایفا و مکان آدلاری نین دوزگون ایملاسی لاتین ایفباسیندا و ثریلمه لیدیر.

وارلیق درگیسی لازیم گلینجه مقاله لر قیسالتما و ایصلاح ائتمه حاقینا مالیک دیر.

دیرلی امکداشلیغینیزا گوزه تشکوروموزو بیلدیریریک.

وارلیق درگیسی

سولطان طوغرول بی

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبان ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

تایپ و صفحه بندی: محسن آزاد

چاپ کیمیا

آدرس: تهران، شهرک قدس، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳ و یا

تهران، خیابان فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - Quarterly Journal in Persian and Turkish

Chief Editor: Dr. Javad Heyat

3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb or

151 Felestin Ave., Tehran, IRAN, Tel. 66466366

mail: varliqinfo@yahoo.com

ISSN 1023 7186

۸۰۰ تومن